

Тернопільський національний економічний університет
Центр стратегічної аналітики та міжнародних студій

Міжнародна науково-практична конференція

“Стратегія розвитку держави в умовах
новітніх викликів міжнародному порядку:
політичний, правовий, економічний,
гуманітарний, екологічний виміри”

Збірник матеріалів

5 травня 2020 року

ЦСАМС

Центр стратегічної аналітики
та міжнародних студій

Тернопіль

**Тернопільський національний економічний університет
Центр стратегічної аналітики та міжнародних студій**

партнери

**Вармінсько-Мазурський університет (Польща)
Папський університет Іоанна Павла II у Кракові (Польща)
Католицький університет в Ружомберку (Словаччина)
Національний авіаційний університет (Україна)
Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка (Україна)**

**Збірник тез доповідей
Міжнародної науково-практичної конференції**

**“СТРАТЕГІЯ РОЗВИТКУ ДЕРЖАВИ В УМОВАХ НОВІТНІХ
ВИКЛИКІВ МІЖНАРОДНОМУ ПОРЯДКУ: ПОЛІТИЧНИЙ,
ПРАВОВИЙ, ЕКОНОМІЧНИЙ, ГУМАНІТАРНИЙ, ЕКОЛОГІЧНИЙ
ВИМІРИ”**

5 травня 2020 року

Тернопіль

**Ternopil National Economic University
Center for Strategic Analysis and International Studies**

partners

**University of Warmia-Masuria (Poland)
Pope John Paul II University of Cracow (Poland)
Catholic University of Ruzomberk (Slovakia)
National Aviation University (Ukraine)
Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University
(Ukraine)**

**The book of abstracts
of International Scientific and Practical Conference**

**“STRATEGY OF STATE DEVELOPMENT IN THE CONDITIONS OF
THE NEWEST CHALLENGES TO THE INTERNATIONAL ORDER:
POLITICAL, LEGAL, ECONOMIC, HUMANITARIAN,
ENVIRONMENTAL DIMENSIONS”**

May 5, 2020

Ternopil

УДК 321.342:327.341

ББК 66.011.4

З 90

Збірник тез доповідей Міжнародної науково-практичної конференції “Стратегія розвитку держави в умовах новітніх викликів міжнародному порядку: політичний, правовий, економічний, гуманітарний, екологічний виміри”. Тернопіль: Видавництво ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2020. 160 с.

Збірник тез укладено за матеріалами доповідей Міжнародної науково-практичної конференції “Стратегія розвитку держави в умовах новітніх викликів міжнародному порядку: політичний, правовий, економічний, гуманітарний, екологічний виміри”, яка відбулася 5 травня 2020 року в місті Тернопіль на базі Тернопільського національного економічного університету. Організатор форуму – “Центр стратегічної аналітики та міжнародних студій”.

За зміст наукових публікацій, рівень стилістичного оформлення текстів, достовірність наведених фактологічних і статистичних даних, дотримання стандартів академічної доброчесності повну відповідальність несуть автори.

Відповідальний за випуск та редактор видання А.В. Грубінко

Collection of Abstracts of the International Scientific-Practical Conference “Strategy Of State Development In The Newest Challenges to The International Order: Political, Legal, Economic, Humanitarian, Environmental Dimensions”. Ternopil: V. Hnatyuk TNPU Publishing House, 2020. 160 p.

The collection of abstracts was compiled on the basis of reports at the International Scientific and Practical Conference “Strategy Of State Development In The Newest Challenges to The International Order: Political, Legal, Economic, Humanitarian, Environmental Dimensions”, which took place on May 5, 2020 in Ternopil on the basis of Ternopil National Economic University. The forum is organized by the Center for Strategic Analysis and International Studies.

Authors of the reports are fully responsible for the content of scientific publications, the level of stylistic design of texts, the accuracy of the given factual and statistical materials, compliance with the standards of academic integrity.

ISBN 981-536-4324-12-3

© THEU, 2020

ЗМІСТ

Секція 1. Політичні трансформації на національному (державному), регіональному та глобальному рівнях в умовах перманентної міжнародної нестабільності

Алексієвець М.М., Алексієвець Л.М.

Особливості та проблеми співробітництва України з НАТО (1991–2019)8

Вілкова Д.С.

Поняття пастки слабшання держав11

Десятніков І.В.

Трансформація американо-в'єтнамських відносин у постбіполярний період15

Гевко В.Р.

Еволюція політики Східного партнерства ЄС: нові можливості для реалізації євроінтеграційних устремлінь України.....20

Грубінко А.В.

Брексит в сучасних міжнародних відносинах: національний, регіональний і глобальний виміри26

Козюпа В.Р.

Якісний порівняльний аналіз та політологічні дослідження.....30

Магда Є.В.

Інструменталізація історичної пам'яті в умовах російської гібридної агресії35

Прийдун С.В.

Вплив «перезавантаження» відносин США і РФ на геополітичне становище України40

Серняк О. І.

Формування місії держави як основа інституційного розвитку органів публічної влади46

Секція 2. Актуальні проблеми розвитку правової системи України та зарубіжних країн: національний та міжнародно-правовий виміри

Карий В.В.

Система надавачів безоплатної первинної правової допомоги в Україні – робота безпосередньо з клієнтом та дистанційно.....50

Кучер А.М.

Парламентська опозиція: зарубіжний досвід функціонування.....55

Мартинов А.Ю.

Сучасні особливості правового удосконалення процесу європейської інтеграції62

Морська Н.Л.

Освіта у сфері прав людини як вагомий чинник розвитку національної правової культури66

Пахаєва А. А.

Роль правової культури як елемента правової системи.....70

Różański M.

Przygotowanie państwa polskiego do zapobiegania, przeciwdziałania i zwalczania COVID 1975

Секція 3. Виклики функціонуванню держави в умовах сучасних змін глобальних економічних трендів

Валіон О.П.

Соціально-економічна сфера республіки Білорусь
в умовах зовнішніх і внутрішніх викликів сьогодення.....80

Вітенко А. В., Іванов О.Ф.

Позиції держав антигітлерівської коаліції щодо післявоєнного
економічного розвитку Німеччини86

Ільченко Б.В.

Соціальний діалог в системі державного управління в Україні:
нові виклики та напрямки модернізації.....92

Литвин Л.М.

Освіта як важливий чинник економічного зростання
в Україні.....97

Секція 4. Гуманітарні аспекти розвитку держави в умовах новітніх міжнародних трансформацій

Федорів І.О.

Перспективи трансформацій сучасної гуманітаристики
в айбутньому.....100

Фльорко Л.Я., Савка Н.В.

Аксіологічні виміри вартостей молоді в умовах економічних
трансформацій105

Шлемкевич С.Л.

Знання чи інформованість: виклики нової педагогічної
парадигми109

Kądziołka W.

The ethical dimension of globalisation in the teaching of
Jana Paul II111

Krzywkowska Ju.

Ograniczanie wolności religijnej w związku z przeciwdziałaniem
epidemii koronawirusa w Polsce117

***Секція 5. Екологічна безпека держави в контексті
традиційних і нових загроз навколишньому середовищу***

Грубінко В.В.

Стійкість та сталий розвиток біологічних і соціо-природних
систем.....123

Гандзюра В.П., Гандзюра Л.О.

Екобезпека в національній системі стійкості133

Гуменюк Г.Б., Хоменчук В.О., Зіньковська Н.Г.

Зміна якості водного середовища під впливом йонів плумбуму143

Утенкова К.О.

Теоретичні та методологічні аспекти оцінки загроз економічній
безпеці аграрних підприємств147

Ціватий В. Г.

Екологічна безпека та екологічна дипломатія держави в умовах
новітніх трансформацій і глобалізації XXI століття:
інституціоналізація, інноваційна практика і нові виклики для
навколишнього середовища (діаспоральний дискурс)153

Секція 1

Політичні трансформації на національному (державному), регіональному та глобальному рівнях в умовах перманентної міжнародної нестабільності

Алексієвець М. М.

*д.і.н., професор, професор кафедри
всесвітньої історії та релігієзнавства
Тернопільського національного
педагогічного університету
імені Володимира Гнатюка*

Алексієвець Л. М.

*д.і.н., професор, професор кафедри
всесвітньої історії та релігієзнавства
Тернопільського національного
педагогічного університету
імені Володимира Гнатюка*

ОСОБЛИВОСТІ ТА ПРОБЛЕМИ СПІВРОБІТНИЦТВА УКРАЇНИ З НАТО (1991–2019)

Із здобуттям незалежності Україна розпочала активно розбудовувати співпрацю з європейськими та євроатлантичними інституціями. У сфері зовнішньополітичної діяльності нашої країни пріоритетним національним інтересом утверджується формування сталих відносин, співробітництва й партнерства, зокрема, з Організацією Північноатлантичного договору (НАТО), що залишається потужною системою колективної безпеки як основи збереження миру і гарантування стабільності. НАТО упродовж понад 70-літньої історії існування продемонструвала спроможність адаптуватися до змін та робити внесок у створення всеохоплюючого дотримання безпеки в євроатлантичному просторі, захист свободи й демократії, прав людини і верховенства закону, у розбудову громадянських суспільств

[1, с. 148]. В умовах сучасних загроз територіальної цілісності й міжнародної ізоляції співробітництво України з НАТО має вагомим значення для забезпечення обороноздатності держави. Особливе партнерство України і НАТО є ключовою складовою нової архітектури загальноєвропейської безпеки, відіграє значну роль у реформуванні безпеки й оборони за стандартами організації, здійсненні демократичних реформ, довело життєздатність, об'єктивну обґрунтованість та історичну перспективу, сформувалося у багатоаспектний комплекс практичного співробітництва заради миру і безпеки на континенті.

Зауважимо, що актуальність означеної проблеми викликає інтерес вітчизняних і зарубіжних науковців, політичних й державних діячів, громадськості. В українській історичній науці зростаюча увага до вивчення різних аспектів діяльності НАТО є виправданою й закономірною, зважаючи на нинішні умови розбудови України і здійснення реформ. Сьогодні вивчають співпрацю України з НАТО чимало дослідників, і, що природно, їх кількість збільшується. Із числа досліджень відносин Україна–НАТО назвемо таких науковців, як: С.Віднянський, В. Горбулін, І. Долгов, С. Джердж, О. Дергачов, А.Зленко, Ю. Макар, Є. Марчук, О. Соскін, Г. Перепелиця, С.Прийдун, І. Тодоров, Л. Чекаленко та ін. Визначальною прикметою згаданих авторів є намагання об'єктивно висвітлити пріоритети у взаємовідносинах України з НАТО, обґрунтувати європейсько-атлантичний курс України у сучасних умовах. Варто зазначити, що їх праці заклали науково-методологічні основи для предметного дослідження проблеми.

Сучасні відносини України з НАТО, спираючись на ухвалені інституційно-правові засади, пройшли нелегкий та суперечливий шлях трансформації висхідною траєкторією в рамках програми «Партнерство заради миру (ПЗМ), Ради Північноатлантичного співробітництва (РПАС) і Ради євроатлантичного партнерства (РЄАП) й вийшли на якісно новий рівень після підписання 9 липня 1997 р. Хартії про особливе партнерство між Україною і НАТО, Декларації про її доповнення 21 серпня 2009 р., інших форумів співпраці, у форматі яких нагромаджено значний досвід трансформації взаємин до узаконення євроатлантичного курсу в Конституції України 7 лютого

2019 р. Власне, російська агресія проти України призвела до безальтернативності щодо вступу до Альянсу. Потреба членства в НАТО стала імперативом новітньої історії України.

Зважаючи на характер геополітичних трансформацій європейсько-атлантичного простору, змін у сучасній системі міжнародних відносин та розвитку євроатлантичної інтеграції, на нашу думку, можна умовно виділити наступні етапи у взаємовідносинах Україна–НАТО: I – 1991–1997 рр.; II – 1998–2000 рр.; III – 2001–2004 рр.; IV – 2004–2009 рр.; і V етап, що охоплює 2010 –2019 рр. [2, с. 180]. Перебіг внутрішньо- та зовнішньополітичних процесів у 1991–2019 рр. визначив основні засади створення авторської концепції періодизації стосунків між Україною та Альянсом. Трансформація відносин Україна–НАТО відбувалася відповідно до викликів і запитів становлення сучасної системи міжнародного облаштування та вироблення інструментарію їх модернізації з урахуванням внутрішніх і зовнішніх умов. Характерним для співробітництва України з НАТО є процес структурного оформлення, створення нормативно-правової бази й активізації політичного діалогу у політичній і військовій сферах.

Взаємовідносини з НАТО започаткувалися ще на початку 90-х років ХХ ст. і відтоді стали одним із значущих пріоритетів зовнішньополітичної діяльності України. Починаючи з 2014 р., унаслідок російсько-українського конфлікту, співробітництво України і НАТО активізується, стає динамічним, набуває практичніших та ефективних ознак у політичній, військовій, військово-технічній, інших сферах. Відносини між Україною та Альянсом мають два основні виміри: політичний діалог й практична співпраця: перший забезпечується шляхом двосторонніх контактів і консультацій на всіх рівнях, а ключовим у співпраці між ними стали річні національні програми співробітництва України–НАТО (РНП), які розробляються з 2009 р. У контексті поглиблення відносин України з Альянсом відіграє важливу роль Комісія Україна–НАТО (КУН), створена в 1997 р. Нині Україна бере участь у численних заходах, що проводяться спільно з державами-членами НАТО та країнами-партнерами, співпрацює з Альянсом у політичній, військовій, військово-технічній сферах, у галузі науки й техніки, економіки та екології, надзвичайних ситуацій цивільного характеру [3, с. 807].

В українському суспільстві збільшується суспільна підтримка курсу та членства України в НАТО. Вибір України між євроатлантичною та євразійською цивілізаціями є на користь першої і виглядає наразі зрозумілим в умовах сучасної міжнародної безпекової ситуації, знаменує якісно новий історичний етап у динамічному розвитку стосунків Україна–НАТО в інтересах національної безпеки і стабільності на євроатлантичному просторі.

Список використаних джерел

1. Алексієвець Л., Алексієвець М. Трансформація відносин України та НАТО в 1991–2019 рр.: історичний аспект. Український історичний журнал. 2020. Вип. 1. С. 147–163.

2. Alexiyevets L., Alexiyevets M. Ukraine-the NATO: mutual relation and partnerships main stages. *East European Historical Bulletin* / [chief editor Vasyl Ilnytskyi]. Drohobych: Publishing House “Helvetica”, 2020. Issue. 14. S. 175–189.

3. Макар Ю. І., Гдичинський Б. П., Макар В. Ю., Попик С. Д., Ротар Н. Ю. Україна в міжнародних організаціях. Чернівці: Прут, 2009. 879 с.

Вілкова Д. С.

*аспірант кафедри міжнародних відносин
та зовнішньої політики*

*Інституту міжнародних відносин
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка*

ПОНЯТТЯ ПАСТКИ СЛАБШАННЯ ДЕРЖАВ

Теорія міжнародних відносин багата на полярні поняття. Майже у всіх парадигмах, від усталених реалізму та ідеалізму до критичних теорій можна прослідкувати співвідношення «конфлікт-безпека», «безпека-розвиток», сила і слабкість та ряд інших.

Характерною рисою останніх десятиліть є введення в ужиток іншої низки понять, де фігурує також слово «пастка» Так, відомий

американський дослідник Греєм Еллісон ввів поняття пастки Фукідіда, описуючи її наступним чином – коли одна велика держава загрожує іншій (маючи на увазі ранг гегемона у міжнародному порядку), війна майже завжди є неминучою [2]. Спираючись на слова давньогрецького філософа Фукідіда, автора трактату про Пелопоннеську війну, який зазначав, що страх Спарти перед зростанням Афінів неминуче призвів би до війни, американський науковець застосовує схожу аналогію до відносин США-Китай сьогодні [1, с. 30; 2].

Інша відома «пастка» з галузі міжнародних відносин пов'язана з конфліктами. У 2002 році політекономісти Пол Колльєр та Ніколас Самбаніс ввели в ужиток термін «пастка конфлікту», що пов'язаний з фактом повторюваності громадянських війн у тих країнах та регіонах, де вони мали місце [4]. У книзі 2008 року, Пол Колльєр детальніше прописав поняття пастки конфлікту, додавши до неї низку інших факторів, що сповільнюють розвиток певних держав [5]. Серед них – «прокляття» ресурсів, погане врядування, а також ворожість сусідів.

Популяризація кожної з зазначених вище пасток в академічних виданнях і західній пресі зокрема змушує дослідників продовжувати користуватися такою термінологією і в інших, хоча й дотичних сферах. Окрему увагу варто приділити «пастці» слабшання держав.

Поняття слабких держав є доробком останніх трьох десятиліть як академічної думки, так і зовнішньополітичних порядків денних таких акторів, як великі держави (США, Великобританія, Німеччина тощо) та міжнародні організації (Група Світового Банку, ОЕСР та ін.)

Хоча найширше використання, коли цим терміном послуговувалися високі посадовці, як держсекретарі США та Генеральний секретар ООН поняття мало у період між 2000 та 2010 роками, воно досі залишається актуальним для багатьох політологів. Про це свідчать, наприклад, наявність численних рейтингів та індексів визначення поняття, та використання його в Стратегії національної безпеки США видань різних років.

Найточніше визначення слабкості держави надають послідовники використання так званого тривимірного ACL підходу, запропонованого американським політологом Чарльзом Коллом [3]. Країни вважають слабкими, якщо вони мають прогалини в таких категоріях, як:

- авторитет (визнання влади уряду та інших державних інституцій громадянами на всій території держави);
- спроможність (здатність держави забезпечувати безпеку та добробут громадян);
- легітимність (як внутрішня, так і визнання міжнародною спільнотою).

Класичними прикладами слабких держав останніми роками є Ірак, Афганістан, Ємен, Сомалі, ряд африканських країн тощо.

Сформована у 2017 році на базі Лондонської школи економіки та Оксфордського університету, Комісія зі слабкості держав та розвитку (Commission on State Fragility, Growth and Development) актуалізувала поняття пастки слабшання держав. Звіт про роботу організації, виданий у квітні 2018 називається «Оминаючи пастку слабшання» [6].

У ньому слабкість держав вважають синдромом, якому притаманні ряд симптомів. Серед ключових, дослідники виділили наступні шість:

1) загроза безпеці від організованої злочинності. Саме нестача безпеки та неспроможність держави забезпечити її на своїй території вважається ключовою рисою слабкості країн. У ситуації, коли влада не володіє монополією в цьому контексті часто виникають недержавні угруповання, аж до терористичних. Наочні приклади – Хезболла, Ісламська Держава, Боко Харам;

2) нестача легітимності уряду від власних громадян. У багатьох випадках, хоча де-юре уряди й мають ознаки легітимності, більшість населення не вбачає у посадовцях та інститутах здатності ефективно здійснювати свої обов'язки;

3) низька спроможність держави здійснювати базові функції. Слабкість держав проявляється у нездатності влади забезпечувати достатню інфраструктуру, контроль над насиллям (у тому числі й політичним), сфері охорони здоров'я тощо. Характерним прикладом можна вважати нещодавні спалах забутої в розвинених країнах холери в охопленому громадянською війною Ємені [7];

4) несприятливі умови для приватних інвестицій. Цей пункт є одним із найбільш очевидних сповільнювачів розвитку слабких держав. Відсутність дієвих відкритих судових систем, слабкі економіки та мала кількість можливостей для власних громадян лише

поглиблюють соціальні розриви, і створюють замкнене коло, коли кількість іноземних інвестицій є незначною;

5) економіки таких держав є нестійкими, а кількість шоків та криз постійно зростає. Відсутність ефективних інституцій породжує збіднішення населення, а низька спроможність урядів протистояти кризам і шокам лише погіршує ситуацію;

6) глибокі розриви в суспільстві. Найчастіше, у слабких державах наявна серйозна поляризація суспільства, причому чинники відрізняються – від релігійних, етнічних до економічних [6, с. 50-54].

Саме неспроможність держав побороти власну слабкість, завершити конфлікти та забезпечити ефективне управління і є ознаками пастки слабшання.

Деякі дослідники, як британський науковець Моххамед Хан, ставлять під сумнів це поняття. Так, за підрахунками на основі чотирьох індексів, що відслідковують слабшання держав, М. Хан відзначає, що, наприклад, Пакистану, знадобилося б 158 років, щоб досягти рівня Тайваню згідно методології Індексу слабких держав – за найоптимістичнішими підрахунками [9]. Водночас, кейс Південної Кореї, однієї з найбільш розвинених країн світу в 1950-х доводить, що за сорок років державі вдалося стати 12-ою економікою світу [8, с. 46].

Відтак, необхідно з обережністю ставитися до нововведень у політичних науках, особливо коли йдеться про поняття «пасток». Водночас, найслабшим країнам світу з найгіршими показниками стосовно ключових прогалин дійсно характерні затяжні періоди бідності та неефективності інституцій. Питання подолання проблеми слабкості, як і мінімізації транснаціональних загроз, що походять з таких держав може бути предметом подальших наукових розвідок.

Список використаних джерел

1. Капітоненко М. Г. Теорія міжнародних відносин. Чернівці: Книги – XXI, 2019. 272 с.
2. Allison, G. *Destined for war: Can America and China escape Thucydides's trap*. Boston: Houghton Mifflin Harcourt, 2017. 389 p.
3. Call C. The fallacy of the 'failed state'. *Third World Quarterly*, 2008, pp. 1491–1507.

4. Collier, P., Sambanis, N. Understanding civil war. *Journal of Conflict Resolution*. 2002. № 46 (1). С. 3–12.

5. Collier, P. The bottom billion: Why the poorest countries are failing and what can be done about it. 2008. Oxford University Press. 205 p.

6. Commission of State Fragility, International Growth and Development. Escaping the fragility trap. April 2018. URL: <https://www.theigc.org/wp-content/uploads/2018/04/Escaping-the-fragility-trap.pdf> (дата звернення: 01.05.2020).

7. Humanitarian Country Team. Humanitarian needs overview Yemen – 2016. URL: http://reliefweb.int/sites/reliefweb.int/files/resources/YEMEN%202017%20HNO_Final.pdf (дата звернення: 03.05.2020).

8. Khan, M. Z.I. The fallacy of fragile states indices: Is there a 'fragility trap'? *BISS Paper*, 2017, № 25, 64 p.

9. The Fund for Peace. Fragile States Index. URL: <http://fundforpeace.org/fsi> (дата звернення: 01.05.2020).

Десятніков І. В.

*к.і.н., доцент кафедри приватного права
Східноєвропейського університету
економіки і менеджменту*

ТРАНСФОРМАЦІЯ АМЕРИКАНО-В'ЄТНАМСЬКИХ ВІДНОСИН У ПОСТЫПОЛЯРНИЙ ПЕРІОД

Не дивлячись на значні протиріччя між країнами, викликані нещодавньою війною, США та В'єтнам почали шукати шляхи для нормалізації відносин. У 1977 році за ініціативи президента США Д.Картера у держдепартаменті була створена робоча група з питань відкриття посольства у встановлення зв'язків з В'єтнамом [5, с. 262].

Американо-в'єтнамські переговори зупинилися і процес врегулювання відносин був заморожений внаслідок в'єтнамської інтервенції у Камбоджу у грудні 1978 року. Вторгнення В'єтнаму у Камбоджу різко засудив Китай, який не бажав встановлення його гегемонії у Індокитаї. Китайсько-в'єтнамські відносини невпинно

погіршувалися з 1969 року на фоні зближення ДРВ з СРСР. Враховуючи це та з огляду на потреби закріпити успіх у налагодженні відносин з КНР, США підтримали позицію Китаю. Фактично між зближенням з В'єтнамом і Китаєм, Сполучені Штати обрали Китай. Безумовно, політична вага КНР була значно більшою [5, с. 267].

Адміністрація Р. Рейгана продовжила політику свого попередника. Вона виступила проти нормалізації відносин з Ханоем до виведення в'єтнамських сил з Камбоджі. Крім цього, Р. Рейган ставив питання нормалізації відносин у залежність від співпраці В'єтнаму у питанні військовополонених та зниклих безвісти американських військовослужбовців під час війни у цій країні [1].

Врегулювання дипломатичних відносин між США та В'єтнамом стало можливим лише завдяки політичним змінам, які відбулися у соціалістичному таборі у другій половині 1980-х років. VI з'їзд Комуністичної партії В'єтнаму 1986 року повністю змінив політику країни, відкривши її і започаткувавши ліберальні ринкові реформи. В'єтнам заявив про виведення найближчим часом військ з Камбоджі. У відповідь адміністрація Р. Рейгана запропонувала допомогу і створила фонд пошуку зниклих у В'єтнамі американців [5, с. 269].

Виведення в'єтнамських військ з Камбоджі 1989 року відкрило нові можливості для налагодження міждержавних відносин. За президента Дж. Буша 1991 року у Ханой відкрився Комітет допомоги пошуку пропалих безвісти американських військових. Співробітництво США та В'єтнаму розгорнулося у економічній та гуманітарній сфері. 1992 року США відмінили ембарго на медичну продукцію та засоби сільськогосподарського виробництва, американські неурядові організації отримали дозвіл вести діяльність у В'єтнамі, СРВ погодилася на запропоновану програму розвитку видобування нафти на своєму морському шельфі. Громадян В'єтнаму стали приймати на навчання до Гарвардського університету [5, с. 269-270].

1994 року США викреслили В'єтнам з переліку ворожих держав. 11 липня 1995 року президент Б. Клінтон оголосив про встановлення дипломатичних відносин з В'єтнамом.

З цього часу двосторонні зв'язки між країнами розвиваються дуже високими темпами. З 2013 року США та В'єтнам підняли відносини до рівня «всеохоплюючого партнерства», яке вступило у «нову фазу».

Таке формулювання передбачає визнання широти сфер співпраці і повну відкритість сторін для діалогу за усіма напрямками. Тоді були визначені дев'ять пріоритетних сфер співпраці: політика і дипломатія, торгівля і економіка, освіта, захист навколишнього середовища і охорона здоров'я, проблеми спадку війни, оборона і безпека, права людини, культура, спорт і туризм [9, с. 157].

Найрозвинутішою сферою двосторонньої взаємодії США і В'єтнаму є торговельно-економічні відносини. З часу надання Сполученими Штатами у 2001 році В'єтнаму режиму найбільшого сприяння у торгівлі, двосторонній товарообіг у 2019 році досяг майже 76 млрд. доларів США, збільшившись приблизно на 25% в порівнянні з 2018 роком. США залишаються найбільшим експортним ринком В'єтнаму, а В'єтнам є одним з найбільш швидкозростаючих експортних ринків США [3].

Крім торговельно-економічної сфери американо-в'єтнамська співпраця розвивається і у галузі безпеки. З початку 2000 року Вашингтоном була знята низка обмежень щодо розвитку воєнних зв'язків з В'єтнамом, здійснювалися заходи щодо зміцнення довіри між двома країнами. 2005 року США і В'єтнам підписали угоду про військове співробітництво, яка передбачала можливість участі в'єтнамських офіцерів у американських освітніх і підготовчих курсах для військових. 2007 року Вашингтон дозволив продаж В'єтнаму окремих предметів військової продукції нелетальної дії. 2009 року США вперше надали В'єтнаму військову допомогу за програмою Foreign military financing. У серпні 2010 року на хвилі загострення американо-китайських протиріч з питання морської навігації відбулися перші у історії американо-в'єтнамських відносин спільні навчання ВМС обох країн у акваторії Південно-Китайського моря. [6, с. 171-172].

Активно розвиваються міждержавні зв'язки у галузі культури, освіти, медицини та гуманітарних питань, таких як пошук та ідентифікація останків осіб, які загинули під час В'єтнамської війни, подолання наслідків використання дефоліантів, знешкодження боєприпасів часів війни тощо [7, с. 298-302].

На розвиток міждержавних відносин США і В'єтнаму найбільший вплив справляють два фактори.

Перший полягає в взаємній недовірі після Другої війни у Індокитаї. Ханой стурбований позицією і діями США щодо проблем, які він вважає своєю внутрішньою справою. Таке втручання В'єтнам розглядає як загрозу, здатну вплинути на внутрішню стабільність, призвести до «мирних змін», зміни існуючого ладу чи до ситуації, пов'язаної з «втратою суверенітету» [7, с. 304]. Хоча візит генерального секретаря ЦК КПВ Нгуєн Фу Чонга у 2015 році на запрошення президента США означає де-факто визнання керуючої ролі компартії у В'єтнамі [4, с. 26], на території США діє Тимчасовий уряд В'єтнаму. Останній оголошений урядом СРВ терористичною організацією 2. Натомість нагадування про війну з США служить основним інструментом легітимації авторитарно правлячої Комуністичної партії В'єтнаму. При цьому ніколи не згадується, що війна була також і громадянською [8].

Другий фактор полягає у тому, що В'єтнам намагається знайти прийнятний компроміс між Китаєм та США у їх протистоянні у Азійсько-Тихоокеанському регіоні. Сучасні в'єтнамо-китайські відносини розвиваються в умовах значної економічної залежності В'єтнаму від Китаю. Тому США є альтернативою джерел інвестицій і ринків збуту. Зближення з США, особливо у військовій сфері прискорилося на тлі територіальної суперечки СРВ та КНР за Парасельські острови та острови Спартлі. Нова доктрина США у Азії, за початкова Б. Обамою і трансформована Д. Трампом, яка передбачає суперництво у Азійсько-Тихоокеанському регіоні з Китаєм, дає В'єтнаму можливість захисту національних інтересів перед лицем зростаючого впливу КНР.

Список використаних джерел

1. Manyin M.E. The Vietnam-US Normalization Process. *CRS Issue Brief for Congress*. Retrieved from <https://fas.org/sgp/crs/row/IB98033.pdf>.
2. "Provisional National Government of Vietnam" officially listed as a terrorist organization. Ministry of Public Security of Socialist Republic of Vietnam. Retrieved from [qqqqqqqqarticle.aspx?Itemid=10](http://www.mps.gov.vn/Article.aspx?Itemid=10).
3. Vietnam to maintain dialogue with US to promote bilateral trade: vice spokesperson. Nhan Dan Online. Retrieved from <https://en.nhandan.com.vn/politics/external-relations/item/8423502->

vietnam-to-maintain-dialogue-with-us-to-promote-bilateral-trade-vice-spokesperson.html.

4. Локшин Г.М. Саммит АТЭС 2017 и новые внешние вызовы для Вьетнама. *Вьетнамские исследования*. 2018. Серия 2. №1. С. 11-34. URL: http://www.ifes-ras.ru/images/vs/2018/vs_2018_1_11-34.pdf.

5. Петросяк М. Причины фиаско вьетнамо-американских переговоров во второй половине 70-х годов XX в. *Вьетнамские исследования*. 2016. Вып. 7. С. 257-274. URL: [//cyberleninka.ru/article/n/prichiny-fiasko-vietnamo-amerikanskih-peregovorov-vo-vtoroy-polovine-70-h-godov-xx-v/viewer](http://cyberleninka.ru/article/n/prichiny-fiasko-vietnamo-amerikanskih-peregovorov-vo-vtoroy-polovine-70-h-godov-xx-v/viewer).

6. Политика США в Азиатско-Тихоокеанском регионе в период администрации Б. Обамы / отв. ред. Б.А. Ширяев, И.А. Цветков, Я.В. Лексютина. Санкт-Петербург.: СПбГУ, 2012. 260 с.

7. Соколов А.А. Американский фактор во внешней политике Вьетнама. *Юго-Восточная Азия: актуальные проблемы развития*. Москва, 2006. С. 288-317.

8. 40 лет окончания войны во Вьетнаме: между памятью и бизнесом. *Deutsche Welle*. Retrieved from <https://www.dw.com/ru/40-%D0%BB%D0%B5%D1%82-%D0%BE%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D1%87%D0%B0%D0%BD%D0%B8%D1%8F-%D0%B2%D0%BE%D0%B9%D0%BD%D1%8B-%D0%B2%D0%BE-%D0%B2%D1%8C%D0%B5%D1%82%D0%BD%D0%B0%D0%BC%D0%B5-%D0%BC%D0%B5%D0%B6%D0%B4%D1%83-%D0%BF%D0%B0%D0%BC%D1%8F%D1%82%D1%8C%D1%8E-%D0%B8-%D0%B1%D0%B8%D0%B7%D0%BD%D0%B5%D1%81%D0%BE%D0%BC/a-18421410>.

9. Цветов А.П. Вьетнамо-американское сближение в 2014 – начале 2015 гг.: тенденции, мойвы и ограничения. *Юго-Восточная Азия: Актуальные проблемы развития*. 2015. Вып. 26. С. 156-173.

Гевко В. Р.
*к.і.н., доцент кафедри філософії
та суспільних наук
Тернопільського національного
педагогічного університету
імені Володимира Гнатюка*

ЕВОЛЮЦІЯ ПОЛІТИКИ СХІДНОГО ПАРТНЕРСТВА ЄС: НОВІ МОЖЛИВОСТІ ДЛЯ РЕАЛІЗАЦІЇ ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНИХ УСТРЕМЛІНЬ УКРАЇНИ

Постановка наукової проблеми та її значення. В останні десятиріччя дослідження процесу європейської інтеграції, зовнішньої політики ЄС набуло особливої активності та актуальності. Вагомим здобутком сучасної історіографії є праці вчених-європеїстів: Халаджі В.В., Яковенко Н. [1], Кіш Є.Б. [2], Герасимчук Т.Ф. [3], Малік В.М. [4], Тодоров І. Я. [5], Трещенков Е. Ю. [6], Корзун П.А. [7], Болгова І.В. [8], Стрелков А. [9] Федорцев В.А. [10] та ін. Незважаючи на значний інтерес українських і зарубіжних дослідників до історії європейської інтеграції та зовнішньої політики ЄС в контексті політики сусідства виникає необхідність подальшого дослідження складного і суперечливого процесу становлення і розвитку східного напрямку спільної зовнішньої політики ЄС та участі в ній України.

Актуальність дослідження зумовлена ще й тим, що існуючі на сучасному етапі праці, присвячені даній проблематиці, розкривають далеко не усі аспекти такої взаємодії. Це пояснюється незначною віддаленістю у часі, незавершеністю процесу, варіативністю відносин, що вимагає подальшого ґрунтовного, цілісного і об'єктивного дослідження. У центрі нашого дослідження буде політика Східного партнерства ЄС і участь в ній України.

Концепція Європейської політики сусідства (ЄПС), з часом зазнала суттєвих змін. На момент формування самої ініціативи Східного партнерства (2009 р.), а тим більше Європейської політики сусідства (2003 р.), геополітична ситуація в регіоні, а також внутрішньополітична конфігурація у ЄС та країнах Східного партнерства кардинально відрізнялася від теперішньої. Тому мета

праці – прослідкувати еволюцію політики Східного партнерства ЄС та участь в ній України.

Для реалізації задекларованої мети необхідно розв'язати такі **завдання**: 1) розкрити особливості формування та реалізації політики Східного партнерства; 2) простежити трансформацію політики Східного партнерства; 3) *проаналізувати успіхи України у досягненні цілей, які ЄС запропонував для країн Східного партнерства*; 4) *визначити можливі перспективи для Української держави на шляху євроінтеграції*.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування результатів дослідження. Східне Партнерство(СхП) – зовнішня політика Європейського Союзу, яка охоплює 28 країн-членів ЄС та шість східноєвропейських країн – Україну, Молдову, Грузію, Азербайджан, Білорусь та Вірменію. У 2004 році, разом із вступом до Європейського Союзу 10 країн, була вироблена нова зовнішня політика ЄС – Європейська політика сусідства (ЄПС). Вона поширювалась на шістнадцять сусідів Євросоюзу – Україну, Азербайджан, Молдову, Білорусь, Вірменію, Грузію, Алжир, Єгипет, Ізраїль, Йорданію, Ліван, Лівію, Марокко, Палестину, Сирію та Туніс. Мета ЄПС полягала у сприянні забезпечення стабільності і безпеки сусідніх країн, а також економічного розвитку їх регіонів. У травні 2008 року Польща та Швеція запропонували утворити нову ініціативу, спрямовану на співробітництво із пострадянськими країнами – Східне Партнерство. Зasadничі положення політики Східного Партнерства, як невід'ємної частини Європейської політики сусідства були викладені у Спільній декларації Празького саміту східного партнерства, ухваленій 7 травня 2009 р. представниками держав-членів ЄС і Азербайджану, Вірменії, Грузії, Молдови та України.

Концепція Європейської політики сусідства, з часом зазнала суттєвих змін. На сьогодні і східні, і південні регіони сусідства розкололися на частини. Зокрема, Схід розділений на дві частини: три країни, що уклали угоди про асоціацію (Україна, Грузія та Молдова), та три «інші» партнери, два з яких приєдналися до Євразійського економічного союзу (Білорусь і Вірменія). Зараз Грузія, Молдова та Україна активно шукають шляхи посилення своїх процесів євроінтеграції, які нині ґрунтуються на їхніх Угодах про асоціацію (УА),

що включають поглиблені та всеохоплюючі зони вільної торгівлі з ЄС. [11].

Виникає питання, яким чином можна переглянути або реорганізувати Європейську політику сусідства? У цьому році закінчується дія ухваленого у 2016 р. плану запропонованого ЄС для країн Східного партнерства «20 очікуваних досягнень Східного партнерства до 2020 р». У 2018 році Українська національна платформа Форуму громадянського суспільства Східного партнерства презентувала дослідження [12], у якому експерти оцінили, успіхи України у досягненні цілей, які ЄС запропонував для країн Східного партнерства. Аналіз показав, що Україна активно просувалася у напрямку досягнення 17 цілей. Найактивніше – у реформах державного управління, безпеці, розвитку малого та середнього бізнесу, впровадженні Зони вільної торгівлі з ЄС, захисту довкілля, візовій лібералізації. Попри це, Україна демонструвала слабкий прогрес у 3 сферах – реформі судочинства, енергопостачанні та гармонізації цифрових ринків.

Тим часом в іншому дослідженні – «Індекс Східного партнерства, 2017» [13] зазначається, що Україна, Грузія та Молдова третій рік поспіль залишаються лідерами європейської інтеграції завдяки виконанню Угод про асоціацію. Україна зайняла першість за показником впровадження європейських норм та міжнародних стандартів. Індекс України склав 0,73, Вірменії – 0,66, Молдови – 0,65, Грузії – 0,64, Азербайджану – 0,56, Білорусі – 0,52. Україна продемонструвала лідерство у наблизненні законодавства у таких сферах, як свобода слова та зібрань, рівні можливості та недискримінація, безпека та справедливість, навколишнє середовище, кліматична політика та транспорт. Разом з тим, зберігаються занепокоєння щодо виконання Україною зобов'язань у боротьбі з корупцією. Якщо оцінювати рівень зв'язків між країнами Східного партнерства та ЄС на рівні бізнесу, громадян та урядів, то Україна знаходиться на третьому місці після Молдови та Грузії. Україна лідирує у поглибленні політичного діалогу з ЄС і разом з Молдовою має міцні торговельні відносини з Євросоюзом. Однак Київ відстає від Молдови та Грузії у питаннях культурного обміну, а також співпраці у сфері науки та освіти. В той же час, Україна є одним із найбільших

бенефіціарів програми "Erasmus+" у регіоні Східного партнерства: понад 9 тисяч українських і майже 4 тисячі європейських студентів і науково-педагогічних співробітників користуються можливостями академічного обміну. Є і фінансова допомога: від 2014 року Євросоюз і фінансові інституції залучили понад 15 мільярдів євро у формі грантів і кредитів задля підтримки процесу реформ в Україні. [14].

На які ж зміни можна очікувати у політиці Східного партнерства уже цього року? На думку дослідників, серед можливих підходів ЄС до політики в регіоні найбільш ймовірним варіантом буде продовження існуючого підходу «очікуваних досягнень», запропонувавши країнам-адресатам умовні «25 досягнень до 2025 року». В інтересах ЄС є забезпечення того, щоб нові «досягнення» виглядали як продовження попередніх та були більш амбітними і далекоглядними. Зокрема, у нових досягненнях необхідно буде врахувати прагнення асоційованих партнерів до секторальної інтеграції з ЄС і водночас залишити можливість розширеної участі у освітніх та інвестиційних програмах ЄС для всіх партнерів. Такий підхід відповідатиме Стратегічному порядку денному ЄС до 2024 року та Глобальній стратегії ЄС [15].

Ще одним ймовірним механізмом еволюції політики сусідства ЄС, може стати так зване «Східне партнерство +». Перед самітом Східного партнерства у листопаді 2017 року Європейський парламент прийняв резолюцію з низкою рекомендацій та запропонував власне бачення майбутнього розвитку ініціативи. Серед основних тез цього документа стала можливість відділення України, Грузії та Молдови від інших учасників ініціативи у форматі «Східного партнерства +», який ще з 2015 року лобіюють асоційовані партнери ЄС [15].

Пропозиція полягає в можливості доступу до митного, енергетичного та цифрового союзів ЄС, а також приєднання до Шенгенської зони та скасування тарифів на мобільний роумінг. Крім того, резолюція передбачає створення трастового фонду для України, Грузії та Молдови, який може зосередитися на приватних та державних інвестиціях у соціальну та економічну інфраструктуру.

Експерти Європейського центру політичних досліджень сформулювали дану ідею детальніше у концепції «Угод про асоціацію +», яка передбачає гнучкий механізм перегляду Угоди відповідно до

амбіцій партнерів та налагодження максимально можливої співпраці у торговельній сфері [16].

Вже зараз є певні ініціативи з посилення існуючих Угод про асоціацію. Одним із варіантів, на який налаштовується Україна, є глибша інтеграція галузевих політик в енергетиці, правосудді, цифровій та митній сферах, а також у кіберзахисті. Європейський парламент має намір закликати до створення «спільного економічного простору» між ЄС і шістьма країнами «Східного партнерства» в рамках процесу «поступової інтеграції» в блок. Про це йдеться в проекті доповіді, підготовленої в інституції. У документі наголошується, що європейські законодавці хочуть «почати процес створення загального економічного простору, включаючи послуги, що буде сприяти більшому поглибленню економічної інтеграції та зближенню з політикою ЄС і глибшому економічному співробітництву між самими країнами «Східного партнерства». Згідно з проектом, законодавці висловили підтримку поступовій інтеграції шести країн в енергетичний союз ЄС, транспортне співтовариство і єдиний цифровий ринок. Серед іншого, в області телекомунікацій документ пропонує створити «режим без роумінгу між країнами ЄС і «Східного партнерства» і всередині «Східного партнерства» якомога швидше». Інші пропозиції включають створення університету «Східного партнерства» в Києві [17].

Таким чином, повернення до сім'ї європейських народів в аспекті політичної, економічної та культурної інтеграції до ЄС для України перетворилося на важкий, багатоплановий і тривалий процес. Успіх подальшої євроінтеграції у Східному партнерстві буде залежати, насамперед, від того наскільки країни-учасниці ініціативи зможуть консолідувати зусилля, отримати підтримку країн-членів ЄС, а також від ефективності проведення необхідних реформ та виконання взятих на себе зобов'язань.

Список використаних джерел

1. Халаджі В.В., Яковенко Н. Європейська політика сусідства: роль та місце України: монографія. Київ: Наук. світ, 2012. 218 с.

2. Кіш Є.Б. Країни Центральної Європи в системі міжнародних євроінтеграційних процесів (1991 – 2007 роки): автореф. дис. ... докт. іст. наук: спец. 07.00.02 – «Всесвітня історія». Ужгород, 2008. 40 с.

3. Герасимчук Т.Ф. Країни Центральної Європи в політиці Європейського Союзу (1989 – 2004 рр.): автореф. дис... канд. іст. наук: спец. 07.00.02 – «Всесвітня історія». Київ, 2005. 23 с.

4. Малік В.М. Еволюція східної політики Європейського Союзу. *Гілея: науковий вісник: Збірник наукових праць* / гол. ред. В.М. Вашкевич. Київ, 2011. Вип. 43. С. 651-658.

5. Тодоров І. Я. Регіональний вимір ініціативи ЄС «Східне партнерство» в Україні. *Чорноморський літопис*. 2013.

6. Трещенков Е.Ю. От восточных соседей к восточным партнерам. Республика Беларусь, Республика Молдова и Украина в фокусе политики соседства Европейского Союза (2002-2012). Санкт-Петербург: Свое издательство, 2013. 402 с.

7. Корзун П.А. Восточное направление «политики соседства» Европейского Союза: автореф. дис. ...канд. полит. наук: 23.00.04 – «Политические институты, этнополитическая конфликтология, национальные и политические процессы и технологии (политические науки)». Москва, 2010. 25 с.

8. Болгова И.В. Кризис восточной политики ЕС. *Вестник МГИМО Университета*. 2014. № 4(37). С. 133-137.

9. Стрелков А. Европейская политика соседства: непоследовательное движение к цели. *Современная Европа*. 2009. № 3. С. 119-126.

10. Федорцев В.А. Восточное направление европейской политики соседства: особенности становления и развития. *Проблемы национальной стратегии*. 2012. № 2(11). С. 27-48.

11. Майкл Емерсон. У напрямку ширшої Європи: як ЄС змінює свою політику сусідства. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/experts/2019/03/5/7093564>.

12. Поступ України у виконанні двадцяти досягнень Східного партнерства до 2020 року. URL: <https://www.civic-synergy.org.ua/analytics/postup-ukrayiny-u-vykonanni-vadtsyaty-dosyagnen-shidnogo-partnerstva-do-2020-roku/>

13. Eastern partnership index 2017. URL: <https://eap-csf.eu/wp-content/uploads/eap-index-2017.pdf>.

14. Жозеф Боррель, Олівер Варгеї. Нове східне партнерство: як Євросоюз змінить свою політику щодо сусідів URL: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2020/03/25/7107938/>

15. Нагорняк І. Нова реальність для Східного партнерства: як зміниться ключова ініціатива ЄС. URL <https://www.eurointegration.com.ua/experts/2019/08/5/7099191/>

16. Michael Emerson Scenarios for a Wider Europe. Retrieved from https://www.ceps.eu/wp-content/uploads/2019/02/PI_2019_02_ME_ScenariosfortheWiderEurope.pdf.

17. Експерти розказали, як має змінитися політика ЄС щодо Східного партнерства, а також оцінили євроінтеграційні успіхи України. URL: <https://www.civic-synergy.org.ua/news/eksperty-rozkazaly-yak-maye-zmynytysya-polityka-yes-shhodo-shidnogo-partnerstva-a-takozh-otsinyly-yevrointegratsijni-u>.

Грубінко А.В.

*д.і.н., доцент, професор кафедри
теорії та історії держави і права,
директор Центру стратегічної аналітики
та міжнародних студій
Тернопільського національного
економічного університету*

БРЕКСИТ В СУЧАСНИХ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИНАХ: НАЦІОНАЛЬНИЙ, РЕГІОНАЛЬНИЙ І ГЛОБАЛЬНИЙ ВИМІРИ

На початку ХХІ ст. система міжнародних відносин в Європі і світі переживає черговий період трансформацій, які апріорі несуть нові виклики. Серед них головні: завершення переходу до поліполярності і як наслідок криза постбіполярної системи безпеки; дезінтеграційні процеси; занепад ліберальних цінностей; новий і найменш прогнозований за наслідками етап технологічної революції. Вказані

глобальні тенденції безпосередньо проявляються на регіональному рівні, насамперед в Європі, де інтеграційний проект у формі Європейського Союзу тривалий час переживає непрості часи. Однією із знакових подій в контексті сучасних катаклізмів світопорядку став т.зв. «Брексит»* – історично унікальний процес виходу Великої Британії зі складу ЄС, що став каталізатором стану суспільно-політичного життя самого Сполученого Королівства, регіональних процесів в Європі, відображенням своєрідності сучасних глобальних міжнародних трансформацій.

Офіційно Велика Британія вийшла з ЄС 31 січня 2020 року. Цьому передував тривалий кількарічний період оголошення і підготовки до проведення референдуму щодо продовження членства держави в об'єднанні, який відбувся 23 червня 2016 р. і дав негативний для прибічників збереження членства держави в ЄС результат, понад трирічний складний та суперечливий політико-юридичний процес визначення процедури і параметрів реалізації результатів волевиявлення. Зрештою над їх втіленням працювали три склади уряду і два скликання Британського парламенту. І хоча в сучасних умовах тривожного сьогодення і непевного майбуття міжнародної спільноти, спричинених пандемією коронавірусної хвороби COVID-19, пристрасті навколо процесу Брексит дещо відійшли на другий план, його непересічна історична роль та потенційні масштаби впливу на політичні, економічні і гуманітарні тенденції життя самої Великої Британії, Європи і навіть світу, та й зрештою його незавершеність, не дозволяють полишити дослідження витоків, передумов, сутності, тяглості протікання цього новітнього історико-політичного феномену з метою мінімізації його негативних наслідків.

Значний суспільний резонанс Брексит серед широкої громадськості в Європі і далеко за її межами, зумовлений насамперед вагою Великої Британії в системі міжнародних відносин та масштабами євроінтеграції, викликаний ним рівень суспільно-політичної напруги на внутрішньодержавному і міжнародному рівнях,

* Від англійського терміну «Брексит», утвореного злиттям двох англійських слів: прикметника «British» («британський») та іменника «exit» («вихід»). Набув особливого поширення завдяки британській пресі після референдуму 23 червня 2016р., хоча виник раніше.

перманентний характер Брексит унаслідок тривалої незавершеності головної фази – хронологічної формалізації власне виходу Великої Британії зі складу ЄС, та все ще відсутність остаточних умов подальших відносин обох сторін по завершенні процесу зумовлює необхідність аналізу системи викликів і загроз національному, регіональному і глобальному порядку.

Національний (внутрішньодержавний) вимір Брексит визначається особливостями політико-правової організації держави, суспільно-політичних настроїв в її регіонах та історико-культурною самобутністю. На національному рівні Брексит несе такі комплексні загрози: 1) поглиблення політичної кризи, розкол політичної еліти держави, падіння довіри громадськості до традиційних партій і політичної системи загалом; 2) розпад формально унітарної держави Сполученого Королівства Великої Британії і Північної Ірландії внаслідок відмінних суспільних і політичних позицій її основних територіальних суб'єктів щодо євроінтеграції; 3) постання нової реальності міжнародного становища Великої Британії, імідж якої уже постраждав від непевності результатів Брексит; 4) посилення відтоку капіталу до країн континентальної Європи і назрівання фінансово-економічної кризи в державі.

Проблеми від Брексит мають яскраво виражений *регіональний вимір*, адже прямо проектується на процеси європейської інтеграції: 1) поширення євроскептицизму; 2) посилення дезінтеграційних (націоналістичних) настроїв та устремлінь в середовищі суспільств і політичних еліт держав-членів ЄС, а також, що ще більш небезпечно, – регіонального сепаратизму, наснаженого успіхами суб'єктів Сполученого Королівства у боротьбі за автономізацію, деволюцію і зрештою за проголошення незалежності (у випадку проєвропейської Шотландії); 3) репутаційно-іміджеві втрати ЄС у міжнародній політиці, зниження привабливості інтеграції як універсального і найбільш дієвого механізму поширення цінностей демократії, процвітання, добробуту і стабільності; 4) послаблення ресурсів об'єднання по лінії Спільної зовнішньої і безпекової політики та економічні втрати від недоотримання внесків до бюджету; 5) послаблення ЄС зумовлює призупинення процесу його розширення; 6) перегрупування сил в ЄС на рівні провідних держав-членів (руйнація «великої трійки» Франція-

Велика Британія-ФРН і системи балансу впливів на користь франко-німецького ядра інтеграції).

На глобальному рівні значення Брексит проявляється у таких тенденціях: 1) послаблення позицій ЄС в системі світової політики, економіки, безпеки і міжнародних відносин загалом; 2) початок перегляду відносин між ЄС і США в напрямку їх більшої прагматизації, ініціатором якого став президент Д. Трамп; 3) Брексит значною мірою став можливим завдяки розвитку інформаційного суспільства, можливістю вільно поширювати будь-яку негативну (в т.ч. неправдиву) інформацію через соціальні мережі і традиційні ЗМІ. З огляду на великий вплив США на громадськість і політикум Великої Британії, а також стрімке розсекречення матеріалів про вплив російського прокремлівського бізнесу на правлячі еліти та інформаційне поле королівства, можемо припустити, що Брексит став прикладом однієї з найбільш успішних в історії гібридних воєн міжнародної спецоперації глобальних конкурентів європейської інтеграції; 4) відбувається зближення позицій ЄС і Росії, головними провідниками якого сьогодні виступає Париж і Рим. Адже Лондон як принциповий критик дій Москви втрачає вплив на зовнішню політику ЄС. Саме активізацію і можливу консолідацію підтримуваних Кремлем проросійських сил в ЄС, за умови імовірної відмови керівництва США від виконання своїх зобов'язань щодо гарантування безпеки Об'єднаної Європи, вважаємо найбільшою загрозою її майбутнього і світового демократичного співровариства загалом.

Хоча на Україну перипетії навколо Брексит не мають прямого впливу, вони опосередковано несуть негативні наслідки, зокрема, посилення впливу проросійського лоббі в ЄС серед керівництва ряду провідних держав-членів (насамперед Італії, Франції, Угорщини, частково ФРН тощо), що в умовах російсько-українського конфлікту послаблює тверду позицію західних союзників України і насамперед її самої напередодні чергового етапу переговорів щодо врегулювання конфлікту на Донбасі. Зближення ЄС і Росії відтермінує поглиблення європейської інтеграції України та в умовах російської військової агресії несе загрози її державному суверенітету.

Отже, процес Брексит в умовах сучасного глобалізованого світу має не лише вагомий конфліктогенний вплив на британську дійсність,

але й зумовлює значні виклики і загрози безпеці міжнародного середовища, способи попередження і протистояння яким в сучасних умовах далеко не очевидні. Брексит уже давно переріс внутрішньодержавні межі і став міжнародною проблемою. Він змінює існуючі реалії міжнародних відносин XXI ст., що покладає додаткову історичну відповідальність на політичних і державних діячів, дотичних до його провадження. Розглянуті вище тенденції дають можливість спрогнозувати, кому саме зрештою буде найбільш вигідним завершення процесу Брексит та остаточний вихід Великої Британії з ЄС. Вочевидь це може бути далеко не сама Велика Британія.

Козюпа В. Р.

аспірант кафедри всесвітньої історії

та релігієзнавства

Тернопільського національного

педагогічного університету

імені Володимира Гнатюка

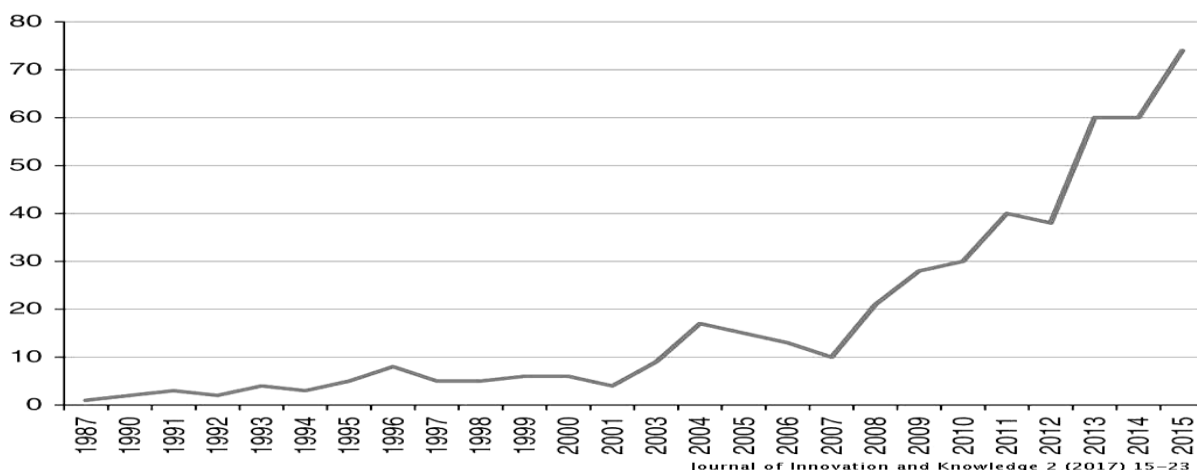
ЯКІСНИЙ ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ ТА ПОЛІТОЛОГІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ

Політологічні дослідження не можуть опиратися на експериментальні висновки, які використовують у природничих науках. Головним механізмом проведення дослідження політичних процесів стали порівняльні методи. QCA, або якісний порівняльний аналіз, є одним з основних засобів при дослідженні політологічних процесів. Мета пропонованої доповіді – визначити сутність QCA і як цей метод може бути використаний в політичних дослідженнях.

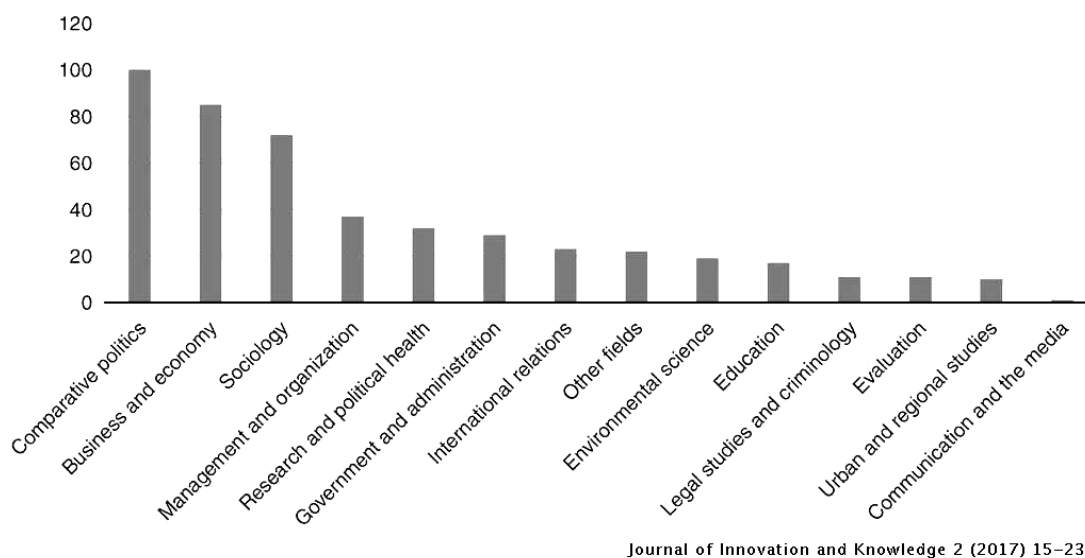
Метод QCA розробив у 1980-х рр. Чарльз Рагін, американський соціолог. Варто зазначити, що QCA знаходиться у постійному розвитку. Ч. Рагін випустив першу книгу в 1987 р. «Порівняльний метод»[1], відтоді проведено багато досліджень і метод постійно вдосконалюють. Сам Рагін розвинув метод у книзі «Соціологія

нечітких множин» [2], також є два основних підручники, які його пояснюють – «Конфігураційні порівняльні методи» [3] і «Набір теоретичних методів для соціальних наук» [5].

Зацікавлення до методу лише зростає, про що свідчить дослідження Ройг-Тірна «Огляд якісного порівняльного аналізу: Бібліометричний аналіз», в якому вказується, що кількість публікацій на основі QCA швидко зростає [4, с. 20].

Це ж дослідження вказує на те, що QCA застосовується у різних сферах, однак більшість робіт на основі QCA стосуються політологічних досліджень, як показано на графіку [4, с. 19].

Дослідження за допомогою QCA містить цілий алгоритм, якого потрібно дотримуватися, щоб отримати кінцевий результат. Таке дослідження може бути доволі об'ємним, із застосування спеціального

програмного забезпечення для розрахунків, тому розкриємо лише загальні положення початку дослідження з використанням QCA.

Фундаментом QCA є дослідницька модель, яка складається з причин та наслідків. Причини називають умовами, а наслідки – результатом. Для прикладу розглянемо представництво жінок в парламентах, яке є різним в кожній країні, чому це так? QCA дає відповідь на запитання. Умовами можуть виступати: квоти на жіноче представництво, статус жінки. Відповідно рівень представництва – це результат, квоти і статус – умови. Тепер потрібно оцінити результат і умови для певних випадків. Випадками у прикладі є набір певних країн, наприклад держави з демократичним устроєм. Спираючись на проект, дослідження переходить до калібрування – оцінка кожного випадку за результатом і умовами, й таким чином відображається ступінь входження випадків до набору множин. Набір множин розглядається як група випадків з результатом або певними умовами. Саме калібрування вказує на ступінь залежності випадків до набору країн з результатом, тобто, високим рівнем представництва жінок в парламентах. Дані записуються в таблицю істинності, яка вказує, які комбінації наявних та відсутніх умов призводять до результату. Таблиця ілюструє, як записують дані. Одиниця вказує на наявність умови або результату, нуль на відсутність.

Випадки	Квоти	Статус жінки	Результат (високий рівень представництва)
Країна 1	1	1	1
Країна 2	1	0	1
Країна 3	0	0	0

У дослідженні наявні причинно-наслідкові зв'язки – в одному випадку, наявність умови може призвести до результату, а в іншому - відсутність цієї умови також може призвести до цього самого результату. Візьмемо набір країн з квотами, які забезпечують мінімальну кількість жінок у парламенті. Припустимо, що всі країни з цією умовою також є членами набору країн з високим рівнем представництва жінок. Не всі країни з високим рівнем представництва

жінок мають квоти, але усі країни, що мають квоти, мають високий рівень представництва жінок в парламенті. У цьому випадку країни з набором умов, що мають квоти, становитимуть підмножину набору країн з результатом – високий рівень представництва жінок. Це візуалізується за допомогою діаграми Венна.

Діаграма показує, що всі випадки з умовою X обумовлюють результат Y, відповідно X є достатньою умовою для результату Y. Цей приклад торкається і складніших моделей, наприклад: усі країни з квотами (умова X1) і соціально-політичний клімат (умова X2) спричиняють результат Y. У результаті маємо сукупність випадків, які поділяють комбінацію умов, що утворюють підмножину набору випадків із результатом. Зауважимо, що таке співвідношення не лише вказує на те, що країни з квотами мають високий рівень представництва, а й навпаки. Розглянемо ситуацію, коли високий рівень представництва жінок завжди присутній в країнах з квотами.

Діаграма показує, що всі випадки з результатом Y, також мають умову X. X це необхідна умова для Y.

Метод QCA з використанням чітких і нечітких множин - унікальний підхід до аналізу даних. Він допомагає працювати з великою кількістю даних, виявляє закономірності у вигляді комбінації причин та наслідків. Виявляє різні причини виникнення явища. QCA займає ключову позицію серед інших засобів і алгоритмів аналізу даних в соціології.

Список використаних джерел

1. Ragin, C. (1987). *The Comparative Method*. University of California Press, 218 p.
2. Ragin, C. (2000). *Fuzzy-Set Social Science*. University of Chicago Press, 312 p.
3. Rihoux, B. & Ragin, C. (2008). *Configurational Comparative Methods: Qualitative Comparative Analysis*. SAGE, 240 p.
4. Roig-Tierno N. (2017). An overview of qualitative comparative analysis: A bibliometric analysis. *Journal of Innovation & Knowledge*, 2, 15–23 p.
5. Schneider C. & Wagemann C. (2012). *Configurational Comparative Methods: Qualitative Comparative Analysis*. Cambridge University Press, 350 p.

Магда Є. В.
*к. політ.н., доцент кафедри
видавничої справи та редагування
Видавничо-поліграфічного інституту
НТУУ «Київський політехнічний інститут
імені Ігоря Сікорського»*

ІНСТРУМЕНТАЛІЗАЦІЯ ІСТОРИЧНОЇ ПАМ'ЯТІ В УМОВАХ РОСІЙСЬКОЇ ГІБРИДНОЇ АГРЕСІЇ

Memory Studies в європейському та українському соціогуманітарному просторі давно вже не є чимось новим. Відповідні бібліографічні переліки сягатимуть тисяч сторінок. При цьому розробленість проблематики українськими фахівцями помітно відстає від доробку колег із Польщі, Литви, Естонії, Німеччини. Так само принципово різним є ступінь розробленості та реалізації історичної політики та комеморативних практик як її частини на державному рівні. Незалежно від цього, кожна з розроблених моделей, попри функціональність, нині вимушена зіткнутись із незвичним викликом.

Мова йде про використання Російською Федерацією історичної пам'яті та суперечливих/важких/трагічних сторінок європейської історії та національних історій країн ЄС, а також України, в політичних цілях. Причому мова йде про пряму агресію та намагання нав'язати переоцінку ряду наріжних історичних подій та процесів у вигідному для себе руслі. Слід зазначити, що така політика є складовою частиною гібридної агресії РФ, спрямованої не лише проти України та її суверенітету, а і проти Європейського Союзу та його єдності.

При цьому використання історичної політики в якості інструмента гібридної агресії не є чимось новим для російсько-українського гібридного протистояння. Але для країн Європейського Союзу це може бути доволі травматичний досвід. Тим більше, як показує практика, РФ здатна обрати найболючіші точки та найсуперечливіші сторінки історії в якості цілі та інструменту гібридної агресії.

Слід зазначити, що проблема використання історичної пам'яті в якості інструмента гібридної агресії не вперше потрапляє в поле зору дослідників. Так, відзначимо тексти Олексія Розумного [8,9],

Володимира Головченка [6]. Із зарубіжних досліджень варті уваги дослідження Яніса Крекиса (Латвія) [2], а також публікації Кейра Джайлза, який розглядає використання історії та історичної пам'яті в широкому контексті інформаційної війни [1], та Марії Малксу [3], яка досліджує історичні політики в РФ упродовж останніх кількох років. Цей історіографічний огляд неповний, а втім він дає уявлення про рівень розробки проблеми не лише українськими, а й закордонними фахівцями. Безперечним плюсом є той факт, що проблема взагалі опинилась у дослідницькому фокусі, а також те, що проблема використання історичної пам'яті в якості інструмента агресії розглядається в ширшому контексті інформаційної агресії.

Історія як ідеологічна зброя та інструмент масового промивання мізків виявилася досить ефективною. Передумовою для цього стала наявна в сучасній Росії і – у вигляді рудиментарних явищ в пострадянських республіках – радянська модель образу світу і пам'яті про минуле.

Втім, в останні рік-півроку політичні оглядачі спостерігають тектонічні зміни в цій сфері. Російське керівництво знаходить і використовує нові історичні теми для маніпуляцій та методи використання суперечливих та болючих подій/епох для досягнення зовнішньополітичних цілей. В даному випадку вони лишаються незмінними – дискредитація Польщі, України, країн Балтії в очах єврейських кіл у США та Західній Європі, створення нових ліній розколу в Європейському Союзі, послаблення європейського співтовариства через роз'ятрювання історичних суперечок, нагнітання внутрішньої напруженості в державах через поширення та посилення побутового антисемітизму наприклад, а також делегітимація історичної тяглості української державності. Також до мотивів Росії варто віднести бажання у такий спосіб компенсувати іміджеві втрати, яких РФ зазнала після анексії Криму та початку гібридної агресії на Донбасі.

Ми вважаємо можливим говорити про сформовані засади та впровадження Нової історичної політики Кремля, спрямованої на досягнення геополітичних цілей Росії щодо підважування ЄС зсередини та руйнування перспективи його розвитку.

Що є принципово нового в ній? Першим варто відзначити спрямованість – цього разу під ударом не лише Україна, а й інші держави та теми – Польща, Друга світова війна, Голокост, колаборація з нацистами. При цьому, повторимось, під ударом опиняється увесь Європейський Союз та консенсус щодо певних аспектів комеморативних політик. Які є підтвердження цій тезі?

Про це свідчать деякі тези у матеріалах дискусії російських істориків про історичну пам'ять [7]. Там йдеться, наприклад, про пропозиції стверджувати, що Друга світова війна розпочалася не у 1939 році з нападу на Польщу, а у 1931 році з агресії у Маньчжурії, наголошувати, що Польща сьогодні є спільним ворогом для Росії та європейської бюрократії тощо.

Протягом останньої декади 2019 року Володимир Путін публічно виступив з критикою політики Польщі у передвоєнний період, фактично звинувативши її керівництво у союзницьких відносинах з Третім рейхом та антисемітизмі як частині державної політики. Також в цей час В. Путін починає гібридизацію Голокосту. 24 грудня на розширеній колегії Міноборони Путін назвав «сволотою» і «антисемітською свинею» польського посла в Німеччині Юзефа Липського, який, за відомостями президента, в 1938-у схвально висловлювався про переслідування євреїв [4].

Путіну відповів польський прем'єр Матеуш Моравецький, який наголосив, що Росія системно брехала про Польщу та її історію [5, 11]. У Варшаві також створили спеціальний штаб на чолі з прем'єр-міністром Матеушем Моравецьким.

Наприкінці січня 2020 року під час Форуму пам'яті жертв Голокосту в Єрусалимі, організованого значною мірою з прицілом на участь у ньому Володимира Путіна, російський президент висловив ключову тезу. Він наголосив, що Голокост здійснювали не лише нацисти, але також і їх посібники на окупованих територіях. У наступному абзаці виступу Путіна прозвучала фраза про 1,4 мільйони євреїв, знищених в Україні, і практично повне знищення євреїв у Латвії під час Другої світової війни [10]. Її можна назвати зразком кремлівської постправди, коли в одній подачі вправно перемішується правдивий історичний факт та брехлива історична інтерпретація.

Путін та машина російської пропаганди надзвичайно вправно використовують низку факторів. По-перше, величезні жертви під час Голокосту потребують постійного осмислення, і воно відбувається у низці постсоціалістичних країн протягом останніх років, додаючи суспільного інтересу до проблеми. По-друге, масштаб трагедії дозволяє Кремлю вправно маніпулювати і якщо не відбілювати нацистів, то здійснювати гібридизацію Голокосту, перекладаючи провину за знищення євреїв на мешканців окупованих територій. По-третє, Росія прагне наголосити на власній ролі у перемозі над нацизмом, і намагається її роздмухати.

Отже, насамкінець ще раз підкреслимо ще раз наріжні моменти нової історичної політики Росії, наголосивши, що тема ця потребує подальших фундаментальних досліджень.

- Прагнення переглянути історію Другої світової війни у контексті 75-перемоги над нацизмом.
- Наміри використати антисемітизм та факти колаборації як фактор дискредитації Польщі, України, країн Балтії.
- Ключова мета – збільшення протиріч між різними частинами Європи.

Список використаних джерел

1. Giles K. Handbook of Russian Information Warfare. 2015. URL: <https://www.stratcomcoe.org/next-phase-russian-information-warfare-keir-giles>.
2. Krėķis, J. (2015). Collective memory as a resource in Russian information warfare against Latvia. *Journalism Research*, 8, 92-115. Retrieved from <https://www.journals.vu.lt/zurnalistikos-tyrimai/article/view/8844>.
3. Malksoo M. In Search of a Modern Mnemonic Narrative of Communism: Russia's Mnemopolitical Mimesis during the Medvedev Presidency. *Journal of Soviet and Post-Soviet Politics and Society*. 2015. № 1 (2). pp. 317-339.
4. Владимир Путин регулярно обвиняет Польшу в развязывании Второй мировой. Похоже, из-за того, что его не позвали в Варшаву на 80-летие начала войны. URL: <https://meduza.io/feature/2020/02/05/vladimir-putin-regulyarno-obvinyayet-polshu-v-razvyazyvanii-vtoroy>

mirovoy-pohozhe-iz-za-togo-chto-ego-ne-pozvali-v-varshavu-na-80-letie-nachala-voyny.

5. Гвоздьж-Паллокат М. Спор об истории: Польша против Путин. URL: <https://p.dw.com/p/3VY8z>

6. Головченко В. Історико-інформаційна складова гібридної агресії Росії проти української держави. *Київські історичні студії*. 2017. № 1(4). URL: <https://doi.org/10.28925/2524-0754.2017.1.3545>.

7. Историческая память – еще одно пространство, где решаются политические задачи. URL: <https://globalaffairs.ru/global-processes/Istoricheskaya-pamyat--esche-odno-prostranstvo-gde-reshayutsya-politicheskie-zadachi-20316?fbclid=IwAR0i4IDWg1bzjUe3jlf4PjrMenpKRRLyU9e0C8VejdbDgCjWXcUIYu3RGyw>.

8. Розумний О. Деконсолідуючі стратегії інструменталізації історії як виклик національній політиці пам'яті. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф.Кураса НАН України*. 2015. № 5-6 (79-80). С. 339-349.

9. Розумний О.М. Російська політика пам'яті як складова гібридної агресії проти України: технологія, результативність, способи протидії. *Стратегічні пріоритети*. 2017. № 3. С. 67-77. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/spa_2017_3_11.

10. Форум «Сохраняем память о Холокосте, боремся с антисемитизмом». URL: <http://kremlin.ru/events/president/news/62646>.

11. Шевченко В. Почему Путин разозлился на Польшу. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-russian-50926730>.

*Прийдун С. В.
к.і.н., асистент кафедри
всесвітньої історії та релігієзнавства
Тернопільського національного
педагогічного університету
імені Володимира Гнатюка*

ВПЛИВ «ПЕРЕЗАВАНТАЖЕННЯ» ВІДНОСИН США І РФ НА ГЕОПОЛІТИЧНЕ СТАНОВИЩЕ УКРАЇНИ

Перемога Заходу у «холодній війні» трансформувала ялтинсько-потсдамську систему міжнародних відносин у постбіполярний світовий порядок із збереженням інституцій, створених напередодні біполярного протистояння між США і СРСР. Очевидно, що такі інституції, зокрема ООН, не відповідали новій геополітичній реальності та поступово втрачали свою дієвість у врегулюванні міжнародних суперечок. Натомість виконання функцій міжнародних безпекових органів перейшло до головного переможця «холодної війни» та єдиної наддержави – США, які, користуючись геополітичною підтримкою союзників у НАТО, протягом 90-х рр. ХХ ст. забезпечували моноцентризм міжнародної моделі світового порядку.

Період асиметричних конфліктів (війна в Югославії, Афганістані, Іраку), ініційованих США і не завжди санкціонованих РБ ООН, започаткували кризу геополітичної легітимності США як «світового поліцейського». Особливий спротив західноєвропейських союзників викликав намір Вашингтона перенести військовій дії проти терористів на Близький Схід. Іракська кампанія США призвела до найсерйознішої кризи трансатлантичних відносин після завершення «холодної війни».

Ефективність моноцентричної моделі світового порядку знижувалась у міру неможливості Вашингтона забезпечити перехід до мирного життя та недовіри демократичних інституцій в Афганістані та Іраку. Серйозним опонентом status quo в міжнародній політиці виступала Росія, яка після приходу до влади Володимира Путіна, розпочала реалізацію курсу на подолання геополітичних наслідків дезінтеграції СРСР, розглядаючи пострадянський простір виключно як свою сферу впливу. Натомість євроінтеграція посткомуністичних

держав центрально-східної Європи у 2004 р. стала найбільшим в історії розширенням Європейського союзу та створила необхідні умови для міжнародної суб'єктивізації ЄС. Ці процеси призвели до формування геополітичного трикутника США–ЄС–РФ, що унеможливило подальший унілатералізм зовнішньої політики США, а відтак простежуються тенденції трансформації моноцентричної моделі світового порядку до поліцентризму.

Геополітичне зміцнення РФ та ЄС призвело до поразки багатовекторної моделі зовнішньої політики України, яка опинилась в буферній зоні між членами ОДКБ і НАТО. Варто зазначити, що багатовекторність залишалась ефективним інструментарієм міжнародної суб'єктивізації України на початковому етапі, але втрачала дієвість у міру геополітичного зміцнення Росії. Очевидно, що курс на євроатлантичну інтеграцію став ключовим інструментарієм геополітичного зміцнення України та реакцією на посилення тенденції поліцентризму в міжнародних відносинах.

У свою чергу США намагались підтримувати євроатлантичні прагнення України, усвідомлюючи її значення у стримуванні геополітичних амбіцій Кремля. Окрім цього, Вашингтон зберігав вплив на ЄС, особливо завдяки посткомуністичним державам-членам. Однак євроатлантичні прагнення прозахідної помаранчевої команди в Україні не отримали належної підтримки зі сторони ЄС, натомість значно ускладнили відносини з Росією.

На Бухарестському саміті НАТО 2–4 квітня 2008 р. Росія категорично виступила проти приєднання України до Плану дій щодо членства в НАТО – зрештою Франція та Німеччина відмовились підтримати атлантичну інтеграцію України. Це насамперед пояснюється залежністю цих країн від дешевого російського газу та небажанням посилення впливу США в Центрально-Східній Європі завдяки Україні. Натомість у підсумковій декларації НАТО вітався євроатлантичний вибір України і Грузії та констатувалось, що вони стануть членами Альянсу. Проте мова не йшла не лише про конкретні терміни перспективи набуття членства, але й отримання ПДЧ [1]. Питання надання ПДЧ для України і Грузії на Бухарестському саміті стали яскравим свідченням кардинальних змін у міжнародній політиці та окреслили характерні риси поліцентричної моделі світового

порядку, а саме: послаблення геополітичного впливу США, внутрішня фрагментацією всередині ЄС та зміцнення РФ.

Неготовність НАТО надати ПДЧ Україні та Грузії було сприйнято Росією як надання їй карт-бланшу на дії в пострадянських республіках, про що яскраво свідчить російська агресія проти Грузії в серпні 2008 р. [2, с. 221].

Прихід до влади в США адміністрації Б. Обама започаткував новий етап зовнішньої політики Америки, а відтак і еволюції постбіполярної системи міжнародних відносин, на якій не могла не позначитись світова економічна криза. На думку С. Толстова, саме криза 2008 р. стала межею нового перехідного періоду, який можна вважати початковим етапом становлення поліцентричної моделі міжнародних відносин [3, с. 160].

Варто зазначити, що перемога Б. Обама на президентських виборах продемонструвала втому американського суспільства від військових кампаній адміністрації Дж. У. Буша. Одним з ключових пунктів передвиборчої програми 44-го президента Америки було саме завершення військових операцій в Афганістані та Іраку. Таким чином, зовнішня політика США потребувала серйозної корекції. Саме тому адміністрація Б. Обама виступила за розподіл відповідальності щодо міжнародної ситуації зі своїми союзниками та налагодження відносин з Росією. Залучення Москви до вирішення ряду принципових питань (нове скорочення ядерних озброєнь, ядерна програма Ірану, денуклеаризація Корейського півострова, Афганістан і Ірак) повинно було нейтралізувати послаблення військової активності Вашингтона та дозволяло зосередитись на вирішенні внутрішніх проблем.

Нове бачення міжнародної політики адміністрації Б. Обама було презентоване держсекретарем Х. Клінтон у липні 2009 р. у форматі концепції «багатопартнерського світу», що фактично означало визнання геополітичної реальності поліцентризму світового порядку та зближувало позиції Москви і Вашингтона, відносини між якими переживали глибоку кризу, спричинену російською агресією проти Грузії у 2008 р. [4, с. 135–136].

Про необхідність перезавантаження відносин з Росією вперше заявив віцепрезидент США Джо Байден на Мюнхенській безпековій конференції у лютому 2009 р. Офіційний старт нових американсько-

російських відносин відбувся 6 березня 2009 р., коли держсекретар Хілларі Клінтон на початку першої двосторонньої зустрічі з Міністром закордонних справ Росії С. Лавровим подарувала йому символічну кнопку з надписом «перезавантаження» (щоправда, у російському варіанті на ній помилково був надрукований пророчий надпис «перевантаження») [5, с. 98].

Більшість дослідників акцентують увагу на тому, що «перезавантаження» не було повноцінною стратегією США, а скоріше носило характер тактики. Таким чином, налагодження відносин з Москвою не було самоціллю для Вашингтона, а інструментарієм для вирішення основних проблем зовнішньої політики США, зокрема Афганістану, Іраку та Ірану.

Зміна моделі двосторонніх міждержавних відносин США і РФ, в умовах агресивної зовнішньої політики останньої, не могла не позначитись на пострадянських державах, які намагались дистанціюватись від геополітичних проєктів Кремля, спрямованих на реінтеграцію СРСР. У першу чергу це стосується України, яка, окрім економічної кризи, потерпала від перманентного внутрішньополітичного протистояння, зумовленого конституційною реформою. Позиції прихильників євроатлантичної інтеграції у владному політикумі були суттєво послаблені Бухарестським самітом НАТО, де Київ не отримав ПДЧ, та Паризьким самітом ЄС, де Україна не отримала підтвердження перспективи членства. Очевидно, що в поєднанні з цим політика «перезавантаження» викликала серйозне занепокоєння Києва та фактично позбавляла чинного президента В. Ющенка підтримки Заходу.

Усвідомлюючи негативний резонанс «перезавантаження», віцепрезидент США Джозеф Байден під час візиту в Україну запевнив В. Ющенка, що налагодження відносин з РФ не відбуватиметься за рахунок України, а навпаки піде їй на користь. Стосовно негативної позиції РФ щодо євроатлантичного вектора України віцепрезидент США відмітив, що Америка не визнає нічиїх сфер впливу, а тому і права диктувати будь-якій країні, у які альянси їй вступати [6]. Незважаючи на це, реальні дії та геополітичне становище свідчили про протилежне. Як зазначає В. Хандогій, невід'ємною складовою політики «перезавантаження» між Білим домом і Кремлем стала

відмова США від підтримки європейсько-атлантичних прагнень України і Грузії в обмін на допомогу РФ в Афганістані та Ірані [7, с. 712]. Схожій позиції дотримується М. Дорошко, який зазначає, що Україна опинилася на периферії зовнішньополітичних інтересів адміністрації Б. Обама і в березні-квітні 2010 р. «здійснила стрімкий дрейф в обійми «старшого брата» – Росії» [5, с. 99–100]. Найкращим підтвердженням цієї тези є те, що Б. Обама став єдиним президентом США, який не здійснив візиту до незалежної України.

Очевидно, що послаблення геополітичної підтримки євроатлантичних прагнень Києва значно зміцнило позиції РФ, яка активізувала процес залучення України до своїх геополітичних проектів, Митний союз та ЄврАзЕС. Перемога В. Януковича на президентських виборах 2010 р. означала повернення України у російську сферу впливу. Підтвердженням цього стала ліквідація 2 квітня 2010 р. комісії з підготовки вступу України до НАТО. Водночас Київський апеляційний суд заборонив проведення референдуму з питання вступу України до НАТО. Крім цього, 1 липня 2010 р. ВРУ ухвалила Закон України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики», у якому наша держава ідентифікувалась як позаблокова європейська держава. Загалом можна констатувати, що цей закон було спрямовано насамперед проти вступу України до НАТО, водночас він заклав основи майбутньої подальшої економічної та політичної інтеграції з Росією.

Таким чином, «перезавантаження» відносин з РФ стало для адміністрації Б. Обама інструментом вирішення геополітичних проблем, пов'язаних з загостренням ситуації на Близькому Сході та Афганістані, та було своєрідним визнанням поліцентризму міжнародного порядку. Одним з ключових аспектів цієї політики стало зниження геополітичної активності США на пострадянському просторі, зокрема послаблення підтримки євроатлантичних прагнень України і Грузії. Це дозволило Москві посилити тиск на пострадянські держави з метою їх залучення до геополітичних проектів, спрямованих на відновлення СРСР. Підтвердженням цьому стала відмова Києва від курсу на членство в НАТО та імітація зближення з ЄС, натомість Харківські угоди 2010 р. з Москвою свідчили про перетворення України на сателіта Кремля.

«Перезавантаження» дозволило США реалізувати подальше скорочення ядерних озброєнь, про що свідчив Договір про СНО-3, підписаний з РФ у 2010 р. Натомість Москві нова політика адміністрації Б. Обама забезпечила зміцнення на Близькому Сході та монополію на геополітичне лідерство на пострадянському просторі. Остаточний крах нової моделі американсько-російських відносин продемонструвала війна в Сирії та російська агресія проти України.

Список використаних джерел

1. Bucharest Summit Declaration Issued by the Heads of State and Government participating in the meeting of the North Atlantic Council in Bucharest on 3 April 2008. URL: https://www.nato.int/cps/us/natohq/official_texts_8443.htm.

2. Прийдун С. В. Трансформація зовнішньої політики України: європейсько-атлантичний аспект (1991–2015) [Текст]: дис... канд. істор. наук: 07.00.02; Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, Тернопіль, 2019. 302 с.

3. Толстов С. В. Еволюція статусу та ролі США і євроатлантичної спільноти в сучасній системі міжнародних відносин. *Стратегічні пріоритети*. 2013. № 4. С. 158–164.

4. Гвоздков С. Ю. Еволюція позиції США щодо інтеграційних проектів Росії на пострадянському просторі (1991–2014 рр.) [Текст]: дис... канд. істор. наук: 07.00.02; Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Київ, 2016. 196 с.

5. Дорошко М. С. Вплив «перезавантаження» американсько-російських відносин на зовнішню політику держав пострадянського простору. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*. 2012. Вип. 107(1). С. 97–102.

6. Байден: кращі відносини США–Росія на користь Україні. URL: <https://ukrainian.voanews.com/a/a-49-2009-07-21-voa11-86815942/218570.html>.

7. Хандогій В. Україна–США: 20 років стратегічного партнерства (1996–2016). *Україна дипломатична. Науковий щорічник*. 2016. Вип. 17. С. 708–716.

Серняк О. І.
*к. держ. упр., доцент кафедри публічного
управління та адміністрування
Івано-Франківського національного
технічного університету нафти і газу,
докторант кафедри регіонального
управління та місцевого самоврядування
Львівського регіонального інституту
державного управління НАДУ
при Президентові України*

ФОРМУВАННЯ МІСІЇ ДЕРЖАВИ ЯК ОСНОВА ІНСТИТУЦІЙНОГО РОЗВИТКУ ОРГАНІВ ПУБЛІЧНОЇ ВЛАДИ

Формування місії окремого підприємства або організації є основою їх стратегічного планування. Вона слугує орієнтиром для працівників, менеджерів, власників, інвесторів, споживачів, партнерів і суспільства загалом. Місія – найважливіша характеристика самого управління, його призначення. Саме задля певних досягнень і здійснюється управління.

Позитивно зарекомендувавши себе в процесі управлінні комерційними організаціями, доцільно застосовувати місію як інструмент менеджменту і в управлінні на рівні держави. Це сприятиме не лише чіткому окресленню загальних орієнтирів розвитку країни, але й побудові ефективних суспільних відносин з максимальним урахуванням інтересів усіх громадян, соціальних груп, органів публічної влади та неурядових інституцій.

Проблеми пізнання місії держави існують ще з давніх часів. Так, Платон, описуючи «ідеальну державу», підкреслював, що вона повинна мати мету, до якої треба прагнути як до верховного блага. Про місію держави забезпечувати найвище благо для людей у вигляді гідного життя говорить також Арістотель. Т. Гоббс визначає державу як єдину особу, якій велика кількість людей шляхом взаємного договору передала право використовувати силу та спільні засоби так, як вважає за необхідне для досягнення миру та загального захисту [1, с. 237]. У вченні німецького філософа Г. Гегеля про державу розумна держава є ідейно-політичною єдністю, що знімає протиріччя в

правовому громадянському суспільстві. Вона є дійсністю, де свобода досягає свого найвищого права.

Незважаючи на різноманітність поглядів вчених і мислителів на мету держави як соціального інституту, пошук відповіді на питання «Як сформулювати місію держави?» поки не знаходить належного відображення в наукових дослідженнях. Тому дана публікація, що поєднує інструментарій публічного управління та запропоновану автором систему підходів, актуальна як в теоретичному, так і практичному сенсі.

Місія держави – це основна загальна мета, чітко виражена причина його існування. У широкому сенсі місія – це філософія та сенс існування, у вузькому – сформульоване твердження відносно того, для чого або з якої причини існує держава [2, с. 15].

Сформульована місія є спробою заглянути в майбутнє держави. На думку Ф. Котлера, місія має формулюватися з урахуванням таких чинників:

- історії, в процесі якої розробляється філософія, стиль керівництва, політична система, місце в міжнародному просторі;
- існуючого стилю управління;
- стану внутрішнього та зовнішнього середовища;
- ресурсів, що можна використати для досягнення загальнодержавних цілей;
- особливостей держави [3, с. 73].

Місія деталізує статус держави та визначає орієнтири для постановки цілей і стратегій на різних рівнях публічного управління. Вона слугує основою для розроблення місій усіх органів публічної влади та в сукупності з іншими складовими функціонування державної інституції (системою менеджменту, корпоративною культурою, організаційною структурою, комунікацією всередині організації та зі зовнішнім середовищем, системою мотивування персоналу, робочими практиками та процедурами) сприяє їх сталому інституційному розвитку для вирішення поточних проблем та забезпечення адекватної реакції на виклики у майбутньому.

Ключові складові місії держави можна систематизувати так:

- державні й адміністративні послуги громадянам і юридичним особам;

- категорії споживачів;
- управлінські функції та технології вирішення соціальних проблем і задоволення потреб населення;
- конкурентні переваги;
- цінності [4, с. 25].

Ураховуючи те, що і загальне управління, і публічне управління мають спільні закономірності, здійснюються за схожими процедурами та базуються на чотирьох основних функціях – плануванні, організуванні, мотивуванні та контролюванні, – вимоги до визначення місії держави будуть аналогічними до вимог формулювання місії бізнесової організації, а саме:

- місія адресується як всередину держави (громадянам, бізнесу, органам публічної влади та неурядовим організаціям), так і назовні (іншим державам, міжнародним організаціям і наддержавним утворенням);
- місія сприяє об'єднанню зусиль і узгодженню цілей усіх членів суспільства задля досягнення загального блага;
- місія формулюється у вигляді декларативної заяви та не може зводитися до досягнення короткострокових, як правило, фінансових результатів;
- місія орієнтована на перспективу та не залежить від поточного стану справ у державі;
- місія несе в собі філософський зміст, але в ній завжди виокремлюється те, що робить конкретну державу унікальною.

На основі цих особливостей нами виокремлено п'ять підходів до формулювання місії держави:

- політико-правовий, який базується на основних нормативно-правових документах країни, насамперед на конституції, та враховує особливості державного ладу та політичних відносин. Сформульована за допомогою такого підходу місія акцентує увагу на формально-юридичних характеристиках конкретної держави та відображає лише ту систему суспільних відносин, що регулюється законодавчо;
- цивілізаційний, що ґрунтується на основі суспільного досвіду багатьох поколінь народу, національностей і етносів, що разом

формують культурну ідентичність країни, систему норм, цінностей і моделей поведінки;

- історико-географічний (генетичний), що дозволяє бачити місію держави з позицій цілісності просторово-динамічних (часових) відношень між суб'єктами, об'єктами, процесами та явищами на різних історичних етапах її розвитку. Цей підхід також передбачає аналіз причин і часу виникнення найбільш істотних для конкретної держави об'єктів, процесів і явищ, змін їх функцій і структури під впливом безлічі чинників внутрішнього та зовнішнього характеру;
- організаційно-управлінський, який поєднує наукові підходи науки менеджменту та особливості формулювання місій державних, бізнесових і неурядових організацій, що функціонують у цій країні.

Вирішення такого світоглядного завдання, як визначення місії держави, має враховувати особливості усіх чотирьох підходів і базуватися на масштабних наукових дослідженнях, експертних оцінках, соціологічному опитуванні, аналізі минулого досвіду, виокремленні закономірностей сучасного стану та прогнозуванні майбутнього розвитку держави.

Отже, наявність місії держави, або хоча би стратегічних орієнтирів її розвитку на майбутні кілька десятиліть, визначає для громадян та інституцій публічної влади відповідно сенс і зміст їх буття та засади організаційного розвитку, встановлює стандарти соціально-економічного поступу країни та напрямки її інтеграції в міжнародну систему відносин. Це – основна спільна мета держави, що сприяє створенню демократичної країни суспільного добробуту.

Список використаних джерел

1. Мир философии: кн. для чтения. Человек. Общество. Культура. Москва: Политиздат, 1991. Ч. 2. 624 с.
2. Євмешкіна О. Л. Визначення місії держави – основа державного стратегічного планування. *Державне управління: теорія та практика*. 2015. № 1. С. 12–20.
3. Виханский О. С. Стратегическое управление: учебник. 2-е изд., перераб. и доп. Москва: Гардарика, 1998. 296 с.
4. Поделинская И. А., Бянкин М. В. Стратегическое планирование: учеб. пособие. Улан-Удэ: ВСГТУ, 2005. 55 с.

Секція 2

Актуальні проблеми розвитку правової системи України та зарубіжних країн: національний та міжнародно-правовий виміри

Карий В. В.

*аспірант кафедри конституційного,
адміністративного та фінансового права
Тернопільського національного
економічного університету*

СИСТЕМА НАДАВАЧІВ БЕЗОПЛАТНОЇ ПЕРВИННОЇ ПРАВОВОЇ ДОПОМОГИ В УКРАЇНІ – РОБОТА БЕЗПОСЕРЕДНЬО З КЛІЄНТОМ ТА ДИСТАНЦІЙНО

Поняття безоплатної первинної правової допомоги визначено Законом України «Про безоплатну правову допомогу» як вид державної гарантії, що полягає в інформуванні особи про її права і свободи, порядок їх реалізації, відновлення у випадку їх порушення та порядок оскарження рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб [1].

Практично ж первинна правова допомога включає в себе декілька видів послуг, що надаються особі, яка звертається за отриманням такої. Серед них:

- надання правової інформації та консультацій і роз'яснень з правових питань (при цьому їх можна розділяти на два окремі підвиди);

- складання документів не процесуального характеру (наприклад скарга чи заява). Складання будь-яких документів, що мають процесуальний характер (клопотання, позовна заява, відзив і т.д.) автоматично відносять таку допомогу до розряду вторинної правової

допомоги, коло суб'єктів права на отримання її безоплатно значно вужчий;

- надання допомоги в забезпеченні доступу особи до вторинної правової допомоги та медіації – в тому числі допомога у складанні звернення до центру правової допомоги.

Законодавство також виділяє надання консультацій, роз'яснень та підготовка проектів договорів користування земельними ділянками (оренда, суборенда, земельний сервітут, емфітевзис, суперфіцій) для сільського населення як окремий вид правових послуг, що надаються в рамках первинної правової допомоги, проте, дану підкатегорію можна віднести до надання правової консультації та складання документів не процесуального характеру.

Якщо говорити про те, хто надає безоплатну первинну правову допомогу, то безпосереднім профільним органом є центри з надання безоплатної вторинної правової допомоги, які надають такі послуги з широкого спектру питань, однак коло надавачів ними не завершується. Суб'єктами надання первинної правової допомоги є всі органи державної влади та місцевого самоврядування, спеціалізовані установи та фізичні і юридичні особи приватного права.

Аналізуючи даний перелік можна прийти до висновку, що законодавець мав на меті максимально розширити можливості надання первинної правової допомоги, оскільки включив сюди як елементи імперативності, так і елементи диспозитивності. Перше проявляється у обов'язку, в межах своєї компетенції, органами державної влади та органами місцевого самоврядування надавати первинну правову допомогу, а другий реалізується через можливість (відсутність заборони) фізичним та юридичним особам приватного права надавати первинну правову допомогу.

Щодо механізмів отримання безоплатної первинної правової допомоги, то їх слід виділити два: письмове та усне звернення. Письмове звернення щодо надання первинної правової допомоги (крім отримання правової інформації розглядається протягом 30 календарних днів, якщо ж звернення містить лише запит на отримання правової інформації, то термін скорочується до 15 днів. В свою чергу усне звернення менш часомістке і відкриває особі, що звертається можливість отримати правову допомогу анонімно, що неможливо при

письмовому порядку. Особа звертається безпосередньо до уповноваженої особи органу державної влади, органу місцевого самоврядування чи центру правової допомоги та без пред'явлення будь-яких підтверджуючих документів має право отримати безоплатну первинну правову допомогу. У центрах правової допомоги такі звернення реєструються, проте, зі слів клієнта, тобто, ані документів, що посвідчують особу, ані будь-яких інших документів фахівець вимагати не може. Таке положення є логічним по відношенню до норм Конституції України та Закону України «Про безоплатну правову допомогу», які встановлюють, що право на безоплатну первинну правову допомогу мають усі особи, які перебувають під юрисдикцією України, а тому будь-яких додаткових підтверджень не потрібно [2].

За даними звіту системи безоплатної правової допомоги за 2019 рік первинну правову допомогу через центри з надання безоплатної вторинної правової допомоги отримали 558 160 людей, а з 2013 року ця цифра становить понад 2.5 млн. звернень [3, с.4].

Слід звернути окрему увагу на можливість отримати безоплатну первинну правову допомогу дистанційно через сервіси системи БПД. Даний механізм надання правової допомоги особливо актуальний зараз, в період карантинних обмежень. Система безоплатної правової допомоги працюючи і в штатному режимі у своїй діяльності використовувала методи дистанційної комунікації, проте, з запровадженням карантинних обмежень, запит на отримання правової допомоги дистанційно значно зріс, а відповідно, реакцією на це стало розширення таких можливостей. Станом на сьогодні первинну правову допомогу через систему безоплатної правової допомоги можна отримати наступними способами:

- через всеукраїнський контакт центр 0800213103, який працює цілодобово, проте, звернення по телефону має свої недоліки, зокрема і неможливість фахівця ознайомитись з документами, що стосуються суті звернення. Тобто при використанні такого механізму можна говорити лише про отримання поверхневої інформації, так званої дорожньої карти вирішення правової проблеми;

- через офіційні електронні адреси центрів з надання БВПД. Такий спосіб дає можливість спеціалісту більш повно ознайомитись з документальною складовою проблеми клієнта, проте, для отримання

інформації таким шляхом характерне більша часомісткість: звернення розглядаються у робочий час і до них застосовуються правила письмового звернення;

- через використання офіційних сторінок центрів БВПД у соціальних мережах. На сьогодні усі місцеві, регіональні та Координаційний центр з надання БПД мають свої офіційні сторінки у соціальній мережі Facebook, регіональні та Координаційний мають сторінки у соціальній мережі Instagram. Звернення через соціальні мережі, за даними аналізу самих соціальних мереж, розглядаються протягом перших кількох годин з моменту їх надходження. Слід зазначити, що соціальні мережі обраховують середній показник, враховуючи що звернення розглядаються в робочий час, а надходити можуть у будь-який);

- через соціальні мережі Viber та Telegram: розвиток даних способів комунікації з клієнтами спричинений в першу чергу карантинними обмеженнями, проте, сервіси працюватимуть і по їх завершенню. Зараз працює чотири сервіси на вказаних платформах: Viber та Telegram чати, де кожен користувач може писати на загал – цей спосіб не буде надто ефективним для отримання повноцінної консультації, оскільки по перше, клієнт змушений винести суть своєї проблеми в публічну площину і, по друге, в загальній кількості повідомлень, які формуються по хронології, відповідь може втратити свою актуальність. Тому такий спосіб ефективний для коротких запитань – відповідей. Telegram канал, де користувачі не мають змоги писати, проте, отримують актуальні правову інформацію. Telegram бот – найефективніший спосіб звернення з метою отримання консультації, оскільки за допомогою системи омніканальної комунікації звернення через бот автоматично пересилається до одного з місцевих центрів України, де фахівці формують повноцінну письмову консультацію – відповідь, яка і надсилається клієнтові;

- з використанням інформаційно-довідкової платформи WikiLegalaid. Дана платформа працює по принципу Wikipedia і місти у собі готові консультації, що сформовані по галузях та підгалузях права [4]. Кожна консультація містить посилання на нормативно-правову базу, алгоритми можливих дій, способи вирішення проблеми та зразки документів, що можуть знадобитись .

Підсумовуючи вищенаведене можна зробити висновок, що система надавачів безоплатної первинної правової допомоги в Україні є досить розгалуженою та включає можливість різних способів отримання правової інформації та консультації, а також допомоги у складанні документів, а коло суб'єктів, що мають право на її отримання майже не обмежено. Одночасно з цим слід звернути увагу, що строки розгляду письмових звернень з метою отримати первинну правову допомогу надто тривалі.

Список використаних джерел

1. Про безоплатну правову допомогу: Закон України від 09 липня 2011 р. №3460. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3460-17> (дата звернення 01.05.2020).
2. Конституція України: офіц. текст. Київ: КМ, 2013. 96 с.
3. Безоплатна правова допомога 2019 / підгот. Координаційний центр з надання правової допомоги. Київ, 2020. 28 С.
4. Довідково-інформаційна платформа правових консультацій «WikiLegalAid» URL: https://wiki.legalaid.gov.ua/index.php/%D0%93%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D0%BD%D0%B0_%D1%81%D1%82%D0%BE%D1%80%D1%96%D0%BD%D0%BA%D0%B0 (дата звернення 01.05.2020).

Кучер А.М.
*студентка юридичного факультету
Тернопільського національного
економічного університету.
Науковий керівник:
д.і.н., доцент, професор кафедри
теорії та історії держави і права ТНЕУ
Грубінко А.В.*

ПАРЛАМЕНТСЬКА ОПОЗИЦІЯ: ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ФУНКЦІОНУВАННЯ

Парламентська опозиція є одним із найважливіших інститутів сучасного демократичного суспільства, а її діяльність є визначальним інституційним аспектом контрольної функції парламенту. У цьому контексті парламентську опозицію можна трактувати як діяльність, спрямовану на контролювання функціонування уряду (глави держави) та завоювання у майбутньому влади. Метою створення парламентської опозиції є контроль і критичний аналіз політики правлячої більшості та формування альтернативної стратегії розвитку й функціонування суспільства. Механізми парламентського контролю найефективніше реалізуються через сформований опозиційний уряд («тіньовий кабінет міністрів»).

Парламентська опозиція – це парламентська (депутатська) група/фракція представленої у парламенті політичної партії або коаліція партій, які не згодні з політичним курсом виконавчої влади та/або глави держави й виступають проти діяльності уряду/глави держави з принципових питань державної політики [1]. Визначаючи сутність поняття "парламентська опозиція", необхідно наголосити на тому, що її суб'єкти можуть не погоджуватись як із політичним курсом уряду, так і з курсом глави держави. Позиція парламентської опозиційності не передбачає представництва у виконавчих структурах та участі у формуванні уряду. У Резолюції 1601 (2008) Парламентської асамблеї Ради Європи [2] зазначено, що основною функцією парламентської опозиції є контроль уряду та забезпечення прозорості прийняття державних рішень. У Резолюції «парламентська

опозиція» та «парламентська меншість» ототожнюються. Пункт 13 Резолюції передбачає, що парламенти держав-членів Ради Європи визначають такі права по відношенню до опозиції / парламентської меншості:

- опозиція повинна брати участь у прийнятті політичних рішень;
- опозиція повинна брати участь у нагляді, перевірці, контролі політик (policy) уряду;
- опозиція та представники більшості мають право на отримання однієї і тієї ж інформації від уряду;
- представники опозиції мають право ставити більше запитань до уряду (під час години запитань), ніж представникам більшості;
- представники опозиції мають право вимагати створення комісії з розслідування або парламентської місії та ставати їхніми членами;
- представники опозиції мають право вимагати проведення позачергової сесії (якщо є кворум – $\frac{1}{4}$ від членів парламенту);
- представники опозиції мають право звернутися до Конституційного суду і вимагати перегляду прийнятих законів.

Отже, діяльність парламентської опозиції спрямована на контроль за діяльністю уряду та/або глави держави; представлення альтернативних позицій; зміну офіційного політичного курсу глави держави та/або уряду; легальне усунення з посади глави держави або окремих членів уряду. В умовах демократичного суспільства основою опозиційної діяльності є наявність конструктивної альтернативної програми розвитку держави та наявність фахівців-професіоналів, здатних втілювати у життя цю програму.

Суб'єктами парламентської опозиції в сучасних демократичних країнах можуть бути: окремі депутати; парламентські (депутатські) групи чи фракції представленої у парламенті партії; коаліції (об'єднання, блоки) парламентських партій. Залежно від партійної та виборчої систем, що склались в процесі політичного розвитку держави, парламентська опозиція може бути представлена або фракцією-"монополістом", що становить парламентську меншість, або фракцією-лідером парламентської меншості, або коаліцією рівноправних фракцій парламентської меншості [12, с. 43].

Основними завданнями (цілями) парламентської опозиції є: обстоювання та захист інтересів суб'єктів опозиційної діяльності

шляхом забезпечення участі у здійсненні парламентського контролю; критичний аналіз дій правлячої більшості; виявлення та викриття недоліків у державній політиці; оприлюднення та обґрунтування критичних оцінок діяльності глави держави /або уряду; вироблення альтернативи офіційному політичному курсу; розроблення і внесення на розгляд парламенту (або його палат) альтернативних рішень щодо соціально-економічного та політичного життя суспільства; забезпечення стабільності соціальних відносин через виявлення та відстоювання інтересів тієї частини виборців, що знаходиться у меншості.

Відповідно до вказаних цілей можемо визначити функції парламентської опозиції: розроблення альтернатив політиці правлячих сил з метою забезпечення балансу влади; здійснення контролю над урядом і керованими ним органами управління; критика урядової програми; формування "тіньового кабінету" на випадок заміни уряду чи інших відповідних політичних структур; мобілізація на свій бік громадської думки певних прошарків населення; інформування виборців про свою діяльність і перебіг політичного процесу; підготовка та добір кадрів, їх презентація у парламенті. Функції опозиції можна поділити на основні та додаткові. До основних функцій належать критика уряду і правлячої більшості у парламенті, здійснення контролю за діяльністю уряду або глави держави; висунення політичних альтернатив. Додаткові функції реалізуються за умов, якщо уряд не має у парламенті стійкої більшості. У такому разі перед опозицією відкриваються можливості "торгу" з урядом за надання умовної підтримки або здійснення перегрупування сил всередині парламенту з метою створення нової правлячої коаліції зі своєю участю [12, с. 53].

На прикладі країн англосаксонської та романо-германської правових систем розглянемо поняття парламентської опозиції. У Федеративній Республіці Німеччина парламентська опозиція – це депутати та партії, які не беруть участі у формуванні уряду. Основне завдання опозиції полягає у розробці альтернативних політик відносно до тих, що пропонує уряд та більшість [8]. У Конституції України парламентська опозиція не згадується [9]. Приділяється увага швидше

правам і обов'язкам окремих суб'єктів та утворень (депутати, парламентські групи, фракції), які можуть утворити опозицію.

Якщо в парламенті існує кілька опозиційних партій, то вони не повинні зливатися в єдину опозицію. Тоді партії неофіційно визначають, якій із них має надаватися статус головної опозиційної партії. На практиці, головною опозиційною партією стає та, яка має найбільше депутатів у парламенті, а лідер цієї партії вважається лідером опозиції.

Опозиційні депутати часто використовую «великі запити» як інструмент контролю уряду. Через такі запити вони можуть просити надати інформацію щодо певної теми. Відповіді на «великі запити» часто призводять до парламентських дебатів. Ще одним інструментом є «Година уряду», де питання ставлять насамперед опозиційні партії. Також присутній такий елемент парламентської опозиційної діяльності, як опозиційний Кабінет Міністрів. Вперше він був сформований у 1960 році.

У Сполученому Королівстві Великої Британії офіційна опозиція – це друга за величиною політична партія в Палаті громад (перша за величиною партія формує уряд). Лідер цієї партії стає лідером опозиції. Завдання офіційної опозиції – стежити за роботою уряду. У більш загальному сенсі, будь-яка партія, яка не є частиною уряду, вважається опозиційною [3]. Основні завдання опозиції: сприяти розробці законодавства через конструктивну критику; виступати проти тих пропозицій уряду, які опозиція вважає недопрацьованими; пропонувати поправки до урядових законопроектів.

У Законі «Про міністерства» лідер опозиції визначається як «лідер опозиційної до уряду партії, яка має найбільшу кількість у Палаті громад» [4]

У статті 3 «Акту щодо управління Палатою громад» визначається, що до складу комісії Палати громад повинні входити: спікер; член Палати громад, призначений лідером опозиції; три інші члени Палати громад [5].

Законодавчо не закріплено положення щодо співпраці опозиції та уряду. Проте, як свідчать дослідження, подібна співпраця є важливим елементом у роботі як уряду, так і опозиції: лідер опозиції проводить консультації з прем'єр-міністром у разі введення надзвичайного стану

в країні; обговорення між лідером опозиції і прем'єр-міністром ситуації щодо безпекової політики (найчастіше подібні обговорення проводяться таємно); членам Тіньового кабінету пропонується взяти участь брифінгах відповідного профільного міністерства щодо розробки майбутніх напрямків діяльності.

Відзначимо особливості діяльності парламентської опозиції.

Двадцять днів в кожній сесії відведено для опозиційних дебатів. Із цих днів сімнадцять знаходяться в розпорядженні лідера опозиції і три можуть бути використані керівниками менших опозиційних партій. Лідер опозиції може поставити до 6 запитань прем'єрміністру в ході «Години уряду». Інші опозиційні депутати мають право на одне запитання. Ще однією особливістю британської опозиції є формування Тіньового кабінету. Він складається із членів головної опозиційної партії, яка заздалегідь розподіляє міністерські посади. Порядок денний визначається урядовою партією за узгодженням із головним парламентським організатором опозиційної партії. Головні організатори правлячої та опозиційної партій постійно підтримують комунікацію, тому за необхідності швидко можуть узгодити час для додаткового обговорення якогось пункту порядку денного [6].

Опозиційні партії також отримують додаткові кошти. Головна причина такого фінансування – наблизити ресурси опозиційних партій до ресурсів, доступних уряду. Розмір фінансування визначається Актом «Про міністерські та інші витрати» [7].

Отже, як ми бачимо, статус і обсяг прав, що надається парламентській опозиції в різних країнах, не є однаковим і обумовлюється специфікою тієї чи іншої моделі, що залежить від того, наскільки опозиційні партії включенні в діяльність парламенту, від ролі меншості в законодавчому процесі, вигляд законодавчого регулювання діяльності опозиції, від впливу опозиції на політичні процеси в країні. Умовно розподіляють такі моделі:

– німецька модель (Німеччина, Австрія) характеризується підзвітністю політичних рішень. За такої моделі уряд повинен урахувати пропозиції опозиції, дотримуватися узгодженого законодавчого процесу, проводити політичні реформи, що призводить до складнощів у визначенні, яка інституція, як саме та якою мірою – уряд чи опозиція – відповідає за конкретний законодавчий акт;

– скандинавська модель (Данія, Норвегія, Швеція) характеризується тим, що формально опозиція не настільки інституціоналізована, як у попередній моделі, але її роль в управлінні велика тому, що неформальні правила та звичаї дозволяють меншості впливати на законодавчу діяльність парламенту;

– французька напівпрезидентська модель характеризується інституційно та законодавчо слабкою роллю опозиції;

– вестмінстерська модель (Австралія, Велика Британія, Індія, Ірландія, Канада, Нова Зеландія) характеризується високою формалізованою інституційною роллю опозиції, однак на практиці вона мало впливає на вироблення політики. У Великобританії, Австралії і Канаді найбільша неурядова фракція називається “Лояльною опозицією Її Величності” [10], в Індії, Новій Зеландії, Ірландії “офіційною опозицією” [11, с. 147].

Висновки. Найкращими моделями для ефективної діяльності та захисту прав опозиції є німецька та вестмінстерська моделі.

Інституціоналізація опозиції в демократичних системах не має суперечити базовому принципу розподілу влади, а тому свідомо виходить із визнання обмеженості сфери впливу опозиції, що локалізується в парламенті і діє парламентськими методами. Зізнання такої обмеженості та прагнення до альтернативного державного управління не допускає значного впливу парламентської опозиції на розробку та реалізацію урядової політики, проте не обмежує впливу опозиції як політичної сили на електоральне поле. Демократичне законодавство встановлює або може встановлювати рамкові умови для діяльності опозиції.

Список використаних джерел

1. Політична наука: Словник: категорії, поняття і терміни / Б.Кухта, А. Романюк, Л. Старецька, Л. Угрин, О. Красівський, Г.Ткаченко / [за ред. Б. Кухти]. Львів: Кальварія, 2003. 500 с

2. Resolution 1601 (2008). Procedural guidelines on the rights and responsibilities of the opposition in a democratic parliament. Retrieved from <http://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-en.asp?fileid=17626&lang=en>.

3. Glossary Parliament UK. Retrieved from <http://www.parliament.uk/site-information/glossary/opposition-the/>
4. Ministers of the Crown Act 1975. Retrieved from <http://www.legislation.gov.uk/ukpga/1975/26/contents/>
5. House of Commons (Administration) Act 1978. Retrieved from <https://www.publications.parliament.uk/pa/cm197879/cmacts/036/19780036.htm>.
6. UK's Ministerial Code. Retrieved from https://www.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/579752/ministerial_code_december_2016.pdf.
7. Ministerial and other Salaries Act 1975. Retrieved from <http://www.legislation.gov.uk/ukpga/1975/27/enacted>.
8. Die Rolle der Opposition in der Demokratie. Retrieved from <https://www.bundestag.de/blob/419236/64f376df7bf65033d059668e3e8614f2/wd-3-285-06-pdf-data.pdf>.
9. Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland. Retrieved from <https://dejure.org/gesetze/GG>.
10. Мустафин А. Оппозиция ее Величества. *Зеркало недели*. 2007. № 2 (631). 20 янв.
11. Петренко О. Парламентська опозиція: європейський досвід і Україна. *Ефективність державного управління: зб. наук. пр.* Львів: ЛРІДУ НАДУ, 2007. Вип. № 12. С. 146–152.
12. Совгиря О.В. Правовий статус парламентської опозиції / [навч. посіб.]. Київ: Центр навчальної літератури, 2006. 264 с.

Мартинов А.Ю.
д.і.н., професор,
провідний науковий співробітник відділу
історії міжнародних відносин і
зовнішньої політики України
Інституту історії України НАН України

СУЧАСНІ ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО УДОСКОНАЛЕННЯ ПРОЦЕСУ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ

Європейське право забезпечує основні потреби розвитку процесу європейської інтеграції. На верхньому щаблі знаходиться «первинне» право установчих договорів та неписані норми права, так звані загальні принципи права Спільноти. Органи системи ЄС видають нормативні акти «вторинного» права. Місце між «первинним» і «вторинним» правом займають угоди ЄС з «третьми країнами». «Первинне» та «вторинне» право ЄС разом з політичними цілями утворює правовий доробок Спільноти. Верховенство права ЄС над правом національним є очевидним. Спірним питанням є правило розв'язання колізій, тобто чи під верховенством права Спільноти слід розуміти його пріоритетну чинність чи лише пріоритетне застосування. Утім, Федеральний конституційний суд Німеччини суттєво обмежив можливість здійснення перевірки актів, виданих ЄС на предмет відповідності національному стандарту прав людини та основних свобод. Виконання права Спільноти здійснюють як правило національні органи влади. Діючи в рамках орієнтирів, заданих правом ЄС, органи держави-члена застосовують процесуальне право своєї держави. Причому в процесі виконання права ЄС на національному рівні органи державного влади зобов'язані забезпечити дотримати принципи ефективності права Спільноти за умов лояльної співпраці з органами ЄС та повного сприяння реалізації завдань європейської інтеграції.

Офіційний початок 30 січня 2020 р. процедури виходу Великої Британії з Євросоюзу, а також пандемія коронавірусу актуалізували проблему удосконалення установчих правових документів, які забезпечують функціонування інститутів ЄС. Очікуваний вихід Великої

Британії вже змінив розподіл квот депутатів Європейського парламенту від держав-членів Євросоюзу, адже змінилась кількість населення представлена у вищому законодавчому органі ЄС і відповідно змінились пропорції представництва від кожної країни-члена. Вихід Великої Британії позбавляє Європейський парламент 72 депутатів із 736 загалом. Відповідно після завершення процедури Німеччина залишається з 96 депутатами, кількість депутатів від Франції зростає з 74 до 79, Італії з 73 до 76, Іспанії з 54 до 59, Польщі з 51 до 52, Румунії з 32 до 33, Нідерландів з 26 до 29, у Греції залишається 21 депутат, кількість депутатів Чехії зростає з 20 до 21, у Бельгії залишається 21 депутат, Португалії також 21 депутат, Угорщини 21 депутат, кількість депутатів Європарламенту від Швеції зростає з 20 до 21, Австрії з 18 до 19, у Болгарії залишається 17 депутатів, кількість депутатів від Словаччини зростає з 13 до 14, Ірландії з 11 до 13, незмінною буде кількість депутатів від Данії 13, Фінляндії 13, Литви 11, Латвії 8, Словенії 8, Кіпру 6, Люксембургу 6, Мальти 5, Естонія отримає замість 6 на одного депутата Європарламенту більше¹. У випадку вступу нових країн до ЄС це співвідношення знову доведеться переглядати.

Але досі «дедалі ближчий союз народів Європи» (частина 2, статті 1 ДЄС) немає сформованої європейської ідентичності для здійснення наднаціональної суверенної влади. Наприклад, Федеральний конституційний суд Німеччини 1993 р. визнав за системою ЄС права здійснювати тільки конкретно обмежену компетенцію у визначених секторах співпраці. Утім, ЄС, спираючись на доктрину неявних повноважень, властиву американському конституційному праву, може у вузьких межах здійснювати повноваження, які чітко за ним не закріплені, але якщо таке розширення компетенції не суперечить закріпленій установчими договорами делегованої компетенції ЄС. Зокрема, ЄС наділений компетенцією розробляти та формувати спільну зовнішню та безпекову політику разом з поступовим формуванням спільної оборонної політики (частина 1, ст.1-16). Утім, у нормативних документах ЄС відсутнє положення про чітку фіксацію

¹ Offizielle Homepage der Europäischen Parlament. URL: <https://www.europarl.europa.eu>.

витрат, які держави-члени зобов'язані інвестувати у цю спільну політику.

Звичайно, перегляду не підлягає «Європейська конвенція з прав людини», яка залишається загальноєвропейським стандартом основних прав людини. Але під впливом економічних негараздів внаслідок карантинних заходів виникнуть проблеми із гарантуванням прав на працю, заборони дискримінації, які можуть «завалити» позовами Європейський суд із прав людини. Можливо нового тлумачення вимагатиме дотримання положень Європейської соціальної хартії.

За умов пандемії коронавірусу ЄС не продемонстрував достатньої ефективності наднаціональної співпраці, зокрема, від цього процесу самоусунулася «Європейська агенція з оцінювання продукції медичного призначення». Режим карантину у березні – травні 2020 р. насамперед порушив право громадян Союзу та членів їхніх родин на вільне пересування та місце проживання на території держав-членів. «Зависла» проблема квотного розподілу нелегальних мігрантів. Амстердамський договір перевів положення щодо вільного руху осіб та міграційної політики зі співробітництва поліцій і судів у кримінальних справах в рамки Європейської Спільноти. Зокрема, йдеться про компетенцію щодо регулювання вільного руху осіб на внутрішньому ринку, а також права притулку та права громадян третіх країн на в'їзд на територію Спільноти та права перебування на ній.

Також було зупинено вільний рух не тільки робочої сили, а й товарів, капіталів і послуг, що поставило під питання свободу підприємницької діяльності. Спроби посилення державного регулювання економіки після карантину неодмінно зіштовхнуться із оскарженням відповідно до норм європейського права гіпотетичної дискримінації та обмежень. Торгівля медичним приладдям під час пандемії зіштовхнулось із кількісними обмеженнями та ембарго. Потрібними будуть додаткові зусилля заради повноцінного відновлення функціонування Спільного ринку.

Вагомим фактором, який вимагатиме удосконалення норм європейського права, крім переговорів щодо умов нової угоди про зону вільної торгівлі з Великою Британією, є процес підготовки до «балканського розширення» Євросоюзу. Для Албанії, Боснії і

Герцеговини, Косово, Македонії, Сербії, Чорногорії, які претендують на вступ до ЄС радикально не переглянуто «копенгагенські критерії» набуття членства, адже неможливо уявити членом ЄС країну, яка не має інституційної політичної стабільності, не дотримується принципів демократії і верховенства права, забезпечення прав людини, або не має ефективно функціонуючої і конкурентоспроможної ринкової економік, чи не демонструє готовності взяти у повному обсязі зобов'язання, які обумовлені умовами членства. У випадку актуалізації переговорного процесу щодо вступу до ЄС Туреччини загостриться ще одна проблема, пов'язана із ментальними відмінностями між практиками застосування вторинних норм європейського права і вторинних норм мусульманського права.

Механізм внесення змін в установчі договори є предметом регулювання статті 48 ДЄС. Договір вважається зміненим після ратифікації внесених змін усіма державами-членами. Внесення автономних правок можливе тільки у випадку легітимізації зміни кількісного складу якогось із органів ЄС. Процедура ратифікації передбачена для більшості міжнародно-правових угод, суб'єктом яких є ЄС.

У зазначеному контексті існує правова дилема для України. Вона стосується перегляду окремих норм угоди 2014 р. про зону вільної торгівлі між ЄС і Україною. За умов очікуваної після пандемії економічної кризи навряд чи варто розраховувати на перегляд позиції ЄС щодо квотних і сертифікаційних обмежень для експорту українських товарів на Спільний ринок.

Значно серйозніші наслідки для ЄС має дискусія щодо подальшої стратегії розвитку процесу європейської інтеграції. На порядку денному є декілька сценаріїв розвитку подій. За логікою першого сценарію важливо втримати баланс інтересів у ЄС після остаточного завершення правових процедур виходу Великої Британії. Цей інерційний сценарій передбачає правове забезпечення гармонізації інтересів країн-членів, уникнення ризиків гіпотетичного виходу з ЄС Греції, Італії. Складовою цього сценарію є максимальне уповільнення переговорів про «балканське розширення» ЄС та дотримання принципів європейської інтеграції «багатьох швидкостей». Тобто пріоритетом визнається збереження зони євро, а не прийняття до

нього, наприклад, Польщі, Чехії, Угорщини, Болгарії, Румунії. Менш вірогідним є альтернативний амбіційний сценарій розвитку процесу європейської інтеграції. Його пріоритетом є надання європейській інтеграції нової якості, тобто використання британського виходу з метою посилення консолідації країн-членів ЄС на засадах формування справжньої європейської конфедерації зі спільною податковою політикою не тільки у зоні євро, справжньою реалізацією спільної зовнішньої та оборонної політики, збереження за ЄС статусу автономного полюсу сили в очікуваній багатополярній системі міжнародних відносин. Але за будь-якого випадку європейське право має продовжити виконувати подвійну функцію: гаранта досягнутого рівня європейської інтеграції та спонукальної сили до реалізації амбіційних планів формування справжньої Європейської республіки. Ймовірно виконання цих обох функцій буде залежати від поетапного переходу від інерційного сценарію розвитку процесу європейської інтеграції до більш амбіційного сценарію.

Морська Н. Л.

к.філос.н., доцент

кафедри філософії та суспільних наук

Тернопільського національного

педагогічного університету

імені Володимира Гнатюка

ОСВІТА У СФЕРІ ПРАВ ЛЮДИНИ ЯК ВАГОМИЙ ЧИННИК РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПРАВОВОЇ КУЛЬТУРИ

*Освіта у галузі прав людини є пріоритетом –
потрібно більше конкретних дій.*

Томас Хаммарберг [3, с.4]

Сучасна Україна, обравши європейський вектор розвитку, потребує кардинальних змін у всіх сферах суспільного життя. В умовах швидкозмінної та багатогранної національної правової реальності важливим є формування високої європейської правової культури як на особистісному, так і на суспільному рівнях. Стрижневим у цьому процесі є велика увага й повага до прав людини як свідчення

зрілого розвитку правосвідомості кожного громадянина та активного правового життя суспільства з орієнтацією на правові цінності. Ефективну реалізацію забезпечить широке інформування та спеціальна підготовка-навчання із прав людини і важливою у цьому процесі є роль різних форм освіти. Це питання визначає мету й актуальність даної рефлексії.

Правова культура українського суспільства, як свідчать дослідження, незважаючи на існуючу активну увагу до правової системи з боку держави, знаходиться на етапі формування і потребує цілеспрямованої регуляції та активної діяльності для її якісного розвитку. Правова культура – це «своєрідна система правових цінностей, що відповідають рівню досягнутого суспільством правового прогресу та відображають у правовій формі стан свободи особи, інші найважливіші соціальні цінності» [5, с.114]. Безумовною правовою, суспільною та загальнолюдською цінністю є права і свободи людини. Такі принципи визначені у Загальній декларації прав людини, проголошеній 10 грудня 1948 року Генеральною Асамблеєю ООН [2]. Вони є встановленим стандартом, який стимулює й вимагає знання, вміння користування й відстоювання своїх прав кожною людиною та регламентує обов'язкове дотримання їх з боку владних органів, що в Україні є ще далеким від ідеалу.

Для українського суспільства взірцевим є приклад європейського гуманістичного праворозуміння в основі якого лежить ідея природної справедливості та визнання цінності людини з усіма її невідчужуваними правами. Ще 1789 року у Франції з'явилася «Декларація прав людини і громадянина», яка проголосила демократичні й гуманістичні принципи державно-правового ладу та акцентувала на природніх і невід'ємних правах людини [1], що і лягло в основу європейського правового гуманізму.

Надійним фундаментом еволюційного розвитку чинної правової системи будь-якого європейського суспільства є правова освіта і правове виховання у сфері прав людини. В нашому суспільстві у цій сфері існує низка прогалин. Насамперед, ще недостатньо сформоване розуміння самого поняття «права людини», як історичного явища, «ступінь і характер розвиненості якого визначається рівнем розвитку права та держави у певному суспільстві», розвиток якого «завжди

передбачає спадкоємність уявлень про право, з погляду людини як учасника соціального життя» [5, с.168]. Також, низький рівень поінформованості про права і свободи людини, який часто призводить до підміни понять та маніпуляцій громадською думкою під час політичних дискусій. Тому правове навчання і виховання відіграє значну роль як цілеспрямована діяльність «державних і недержавних інститутів, усіх соціально відповідальних суб'єктів із формування і вдосконалення правової культури суспільства і кожної особистості» [4, с.80].

В контексті філософського осмислення щоденне, цілеспрямоване, професійно організоване правове навчання і виховання, з використанням інноваційних підходів та технологій, сприятиме підвищенню рівня правових знань українців, розвиватиме незалежні особистісні якості, високий рівень правосвідомості та правової культури.

На часі є розробка наскрізної навчальної програми для закладів середньої освіти, яка б формувала знання та вміння реалізації прав і свобод людини за допомогою різних інтерактивних методів. Заняття на кожному етапі повинні бути «живими» й цікавими, а посібники, підручники й інші інформаційні джерела мають бути доступними, із наявними численними прикладами та аналітичними завданнями, які активізували б мислення і сприяли тому, щоб учасники навчального процесу з легкістю засвоювали практичні навички та усвідомлювали цінність таких знань і занять. У цьому контексті, вартим уваги є видання «Кожен має право знати свої права» (автори: Буров С., Реуцький К., Войтенко О., Бурова Р.) [3], виданий Всеукраїнською асоціацією громадських організацій «Українська Гельсінська спілка з прав людини», який базується на різноманітних освітніх інструментах і методах, у цікавій формі актуалізує дискусію та громадську активність навколо основних прав і свобод людини.

У закладах вищої освіти неюридичного спрямування необхідно також стимулювати актуальність проблеми прав людини. Окрім вивчення загального курсу з правознавства, доцільно інтегрувати проблему прав людини у різні суспільні дисципліни, формувати відповідні компетентності та зазначати це у освітніх програмах. Спецкурси, тренінги, семінари, конференції тощо з прав людини лише

доповнюватимуть отримані знання, розвиватимуть критичне мислення, формуватимуть власне бачення суперечливих моментів, а головне – стабілізуватимуть правосвідомість і впевненість та сталість правової культури студентської молоді.

Особлива роль у популяризації прав людини належить різним громадським організаціям, суспільним активістам та волонтерам, просвітницька місія яких допомагала б людям різних вікових груп і соціальних верств оволодівати знаннями у сфері прав людини та відповідними нормами поведінки. Як зазначають дослідники, «формування правового світогляду є пріоритетною складовою як правової соціалізації людини, так і процесу правового виховання і самовиховання особистості. Вищі правові цінності, зокрема права та свободи людини, становлять основу особистісного, індивідуального правового світогляду» [4, с.81]. Освіта у сфері прав людини покликана надавати не лише конкретні знання у сфері права, а розширювати правову реальність загалом, показувати механізми її природи та дії.

Отже, правова культура відображає активність суб'єкта у правовій сфері, вагомою складовою якої є права і свободи людини, знання та повага до яких підвищує її якість. Для зрілого розвитку правової культури українського суспільства необхідна активна просвітницька робота у сфері прав людини, зокрема: безперервна освіта у галузі прав людини; розробка наскрізних програм з прав людини для закладів середньої освіти; впровадження модулів із прав людини у суспільні дисципліни закладів вищої освіти; розробка спеціалізованих програм для громадських та волонтерських організацій, проведення різноманітних просвітницьких заходів для різних верств населення тощо. Україна та українці гідні високого рівня правової культури!

Список використаних джерел

1. Декларація прав людини й громадянина 1789 р. URL: <https://constituante.livejournal.com/10253.html> (дата звернення: 3.05.2020).
2. Загальна декларація прав людини. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015 (дата звернення: 3.05.2020).

3. Кожен має право знати свої права. Буров С., Реуцький К., Войтенко О., Бутова Р. Київ: КВІЦ, 2012. 106 с.

4. Гетьман А.П., Данильчан О.Г., Дзьобань О.П. та ін . Філософія правового виховання: навч. посіб. Харків: Право, 2012. 248 с.

5. Шестопалова Л. Теорія права та держави: посіб. Київ: Паливода А.В., 2012. 256 с.

Пахасва А. А.

*студентка Інституту міжнародних відносин
Київського національного університету*

імені Т.Г. Шевченка

Науковий керівник:

к.ю.н., доцент кафедри

міжнародного права

Київського національного університету

імені Т.Г. Шевченка

Ржевська В.С.

РОЛЬ ПРАВОВОЇ КУЛЬТУРИ ЯК ЕЛЕМЕНТА ПРАВОВОЇ СИСТЕМИ

Зважаючи на те, що постійна увага приділяється до вивчення правової системи України, то актуального значення набуває роль правової культури в структурі правової системи. Актуальність даного питання полягає в тому, що якщо правова культура не відповідає європейським стандартам, то це призводить до протиправної поведінки людей. Дослідженням правової системи та правової культури займалися та займаються багато вчених, відтак кожен по-різному трактує визначення цього словосполучення.

Л. Г. Машуков вважає, що правова культура зумовлена такими умовами, як: спосіб виробництва, соціально-політичні та духовні умови. Він визначає правову культуру як своєрідний спосіб соціального управління, що створюється людьми та спрямовується на вплив на поведінку людей [1, с. 23].

О. Скакун вважає, що важливим елементом правової системи є правосвідомість, яка взаємопов'язана з правовою культурою, що є відображенням ставлення суспільства до права.

Лук'янчиков Є. Д. вважає, що правова культура — частина соціальної культури, обумовлена одним із її видів — правом. Він розрізняє правову культуру суспільства та правову культуру особистості [2, с. 156-159]. Політична культура людей більшою мірою визначається їх рівнем правосвідомості і відображає їх ставлення до чинного права. Від рівня, якості, змісту і характеру правосвідомості залежить те, якою буде поведінка людей: правомірною чи неправомірною, соціально-корисною чи деструктивною для суспільства.

Правова система, в свою чергу, взаємодіє з політичною, економічною та культурною сферою суспільного життя. Результатом взаємодії права разом з культурою є правова культура. Це є ніщо іншим як системою поглядів та переконань, що визначають поведінку і діяльність людей у правовій сфері.

Нині помітно посилюється роль культурного чинника в житті українського суспільства. Саме тому має відбуватися розширення сфери дії правової культури, а саме: підвищення вимог до діяльності законотворчих, правозастосовних та правоохоронних органів, покращення якості портативних актів та необхідність постійного інформування населення про новації у праві [3, с. 328].

Правова культура тісно взаємопов'язана з елементами правової системи. Основу їх єдності становить єдність правової норми і правової поведінки, що забезпечує досягнення соціальної активності права.

Правова культура - це елемент загальної культури суспільства, що являє собою спеціальний спосіб людського існування в правовій сфері: способи правового регулювання суспільних відносин, форми взаємодії суб'єктів суспільних відносин, їх соціально-психологічне ставлення до явищ правового порядку. Правова культура виступає соціальною формою закріплення та відтворення розвитку у нормах та цінностях права, правової діяльності та правової свідомості. Правова культура як особлива складова духовної культури людства, що фіксує досягнення суспільства у сфері юридичної теорії та практики,

розкриває роль правових ідеалів та цінностей у житті суспільства, реальних здобутків держави у галузі захищеності прав і свобод людини. Правова культура - це сукупність правових знань, духовних цінностей, принципів, правової діяльності, правових звичаїв [4, с. 9].

Однією з проблем є те, що через певний відсоток громадян з неналежним рівнем правосвідомості та правової культури, через нестачу професіоналів в сфері юриспруденції та посадових осіб у системі державних органів стає складно досягнути законності та правопорядку у суспільстві.

У процесі дослідження правової культури і аналізу її впливу на правову систему важливою є роль цінностей, адже вони впливають на інтереси й цілі особи та суспільства. Правова культура - це соціальний організм, що постійно еволюціонує та створює систему цінностей. Людству в цілому і кожному народу зокрема потрібна морально-ціннісна, правова система цінностей, адже вона слугує джерелом мотивації вчинків людей [5, с. 97-99].

Досягнення якісної стану юридичної охорони та захисту прав людини є одним із важливих показників високого рівня правової культури як елемента правової системи, реальним забезпеченням прав і свобод людини, наявністю демократичного, гуманістичного, справедливого законодавства, його відповідності міжнародним правовим стандартам.

Типові риси демократичної правової культури – демократизм, гуманізм, зв'язок з різними галузями соціального життя, оптимальне поєднання колективних і особистих інтересів, справедливість, свобода, рівність.

Серед актуальних проблем сьогодення в правовій сфері чи не основне місце посідає проблема правової культури, що суттєво гальмує розвиток правової системи в цілому.

Саме правова культура повинна зайняти головну роль у розбудові правової держави, вона тісно пов'язана зі всіма елементами правової системи формування правосвідомості громадян, новим баченням держави як демократичної, суверенної та незалежної, усвідомленням взаємозв'язку права і закону, з визнанням пріоритетного місця ролі людини і громадянина в правових відносинах. Для правової системи, що трансформується, важливим є удосконалення та підвищення ролі

правової культури, вироблення нової системи правових цінностей, норм і принципів, що забезпечить захист прав і свобод, законних інтересів громадян [6, с. 8].

Рівень розвитку правової культури і правової системи оцінюється за такими критеріями: суспільний прогрес як ступінь свободи природних прав, ступінь гарантованості державою свободи особи, рівень розвитку нормативно-правових актів, правової діяльності, правової свідомості тощо.

Поняття правової культури значно ширше, ніж поняття правосвідомості, хоча часто правову культуру розуміють як правова свідомість. Правосвідомість є тільки одним з необхідних елементів правової культури. Правосвідомість - певна різновид суспільної та індивідуальної свідомості людей. Високий рівень правосвідомості включає в себе і знання права, і розуміння значення права в житті суспільства [7, с. 7].

Крім високого рівня правосвідомості, правова культура включає в себе і все реальні досягнення в галузі правової життя суспільства (законодавство, його рівень, його техніку, ступінь цивілізованості його змісту). У нас не було цивілізованого законодавства. Якість законів і способи їх реалізації, як і раніше залишаються на низькому рівні.

Отже, правова культура є елементом правової системи, що виступає як критерій, на основі якого можна оцінити рівень розвитку правової системи і кожного її структурного елемента. Правова культура є неодмінним елементом правової держави, без останньої будь-яка форма правління може переродитися в антидемократичну, що загрожує згубними наслідками для суспільства і держави, в тому числі і для всього правопорядку.

Адже цілком очевидним є той факт, що ефективне функціонування правової системи неможливе без збалансованої системи законодавства, удосконалення якої відбувається під впливом інтеграційних процесів, які в цілому спрямовують розвиток національної правової системи України.

Це означає, що правова культура є одним із головних чинників демократизації суспільства, що характеризує поведінку людини з огляду на рівень і зміст її правового виховання, соціальної активності, юридичної підготовки та загальноосвітнього рівня.

Список використаних джерел

1. Машуков Л. Г. Правовая культура как фактор формирования и развития социалистического образа жизни. *Научный коммунизм: вопросы теории и практики: сб. ст.* Москва, 1983. С. 23–28.
2. Лук'янчиков О.М., Новіков Д.О., Карелов Д.О., Машика В.Т. Правознавство. Видавництво “Ранок”, 2018. С. 156-159.
3. Правова система України в умовах сучасних національних та міжнародних тенденцій розбудови державності: монографія / за заг. ред. проф. Бошицького Ю.Л.; Київський університет права НАН України. Київ: Кондор-Видавництво, 2012. 328 с
4. Дьоміна О.С. Формування правової культури студентської молоді в умовах сучасного українського суспільства: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Київ, 2007. с. 9.
5. Макарова О.В., Крилова Ю.І. Проблеми формування правової культури в українському суспільстві. *Науковий часопис НПУ ім. М.П. Драгоманова. Серія «Економіка і право»*. 2015. Вип. 30. С.97-99.
6. Сербін Р.А. Правова культура – важливий фактор розбудови правової держави : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Київ, 2003. с. 8.
7. Шарвара І. Правова свідомість та правова культура в Україні: проблеми їх формування. *Національний юридический журнал: теорія и практика*. 2015. № 7. с. 7.

Róžański Mieczysław
profesor UWM, doktor habilitowany
katedra Teorii i Historii Prawa
Wydział Prawa i Administracji
Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie (Polska)

PRZYGOTOWANIE PAŃSTWA POLSKIEGO DO ZAPOBIEGANIA, PRZECIWDZIAŁANIA I ZWALCZANIA COVID 19

PREPARATION OF THE POLISH STATE TO PREVENT, COUNTERACT AND COMBAT COVID 19

Rozprzestrzeniające się na świecie zakażenia wirusem SARS CoV-2 doprowadziły do konieczności wprowadzenia nowych rozwiązań prawnych, które będą umożliwiały podjęcie działań minimalizujących zagrożenie dla zdrowia publicznego w Polsce. Ten wirus może wywołać zespół niewydolności oddechowej, choroba ta jest określana jako COVID-19.

Dotychczas funkcjonowała ustawa z dnia 5 grudnia 2008 r. o zapobieganiu oraz zwalczaniu zakażeń i chorób zakaźnych u ludzi [14], która wprowadzała podstawowe normy prawne dotyczące zapobiegania i zwalczania chorób zakaźnych. Projekt nowej ustawy został złożony do Sejmu przez Prezesa Rady Ministrów dnia 1 marca 2020 r. [1]. Projekt ten zawierał zasady i tryb zapobiegania oraz zwalczania zakażenia i rozprzestrzeniania się choroby zakaźnej wywołanej tym wirusem. tego samego dnia został on skierowany do I czytania w Komisji Zdrowia. Komisja zajęła się nim na posiedzeniu w dniu 2 marca 2020 r. [3]. Tego samego dnia odbyło się II czytanie projektu na posiedzeniu sejmku. Nie zgłoszono na nim poprawek do projektu, dlatego też odbyło się w tym dniu także III czytanie i przegłosowano projekt – 400 połów za, 11 przeciw, 7 wstrzymało się [22]. Ustawą zajął się Senat na posiedzeniu w dniu 6 marca 2020 r. Nie wniósł on żadnych poprawek, i tego samego dnia został ona podpisana przez Prezydenta Rzeczypospolitej. Weszła w życie w następnym dniu po jej opublikowaniu [21].

Ustawa składała się z 4 rozdziałów. Pierwszy zawiera elementy definicyjne (art. 1) i wskazany dostał jej cel (art. 2). Drugi określa nowe szczegółowe regulacje prawne umożliwiające podjęcie działań

przeciwepidemicznych oraz tryb finansowania świadczeń opieki zdrowotnej dla osób z podejrzeniem zakażenia lub zakażeniem tą chorobą. Analizując go szczegółowo należy stwierdzić, że zawiera on zmiany w prawie pracy. Pracodawca może polecić pracownikowi zdalne wykonywanie obowiązków wobec pracodawcy (art. 3). Wprowadzono prawo otrzymania dodatkowego zasiłku opiekuńczego dla rodziców przypadku zamknięcia żłobka, klubu dziecięcego, przedszkola lub szkoły, do których uczęszcza dziecko (art. 4).

Kolejną istotną zasadą jest zawieszenie stosowania przepisów ustawy z dnia 29 stycznia 2004 r. – Prawo zamówień publicznych [10] , w przypadku dokonywania zamówień na towary lub usługi niezbędne do przeciwdziałania COVID-19. W tym samym celu wprowadzono możliwość niestosowania przepisów innych ustaw.

W art. 7 ustawy określono zasady udzielania świadczeń opieki zdrowotnej w związku z rozprzestrzenianiem COVID-19 oraz zasady finansowania tych świadczeń. W art. 9 ustawy przewidziano możliwość nałożenia na podmiot leczniczy obowiązku wykonania określonego zadania w związku z przeciwdziałaniem COVID-19.

Ponadto organy administracji rządowej, państwowe osoby prawne, organy samorządu terytorialnego, mają obowiązek wykonania zadań przeciwdziałających koronawirusowi. Wprowadzono przepis zgodnie z którym organy te nie ponoszą odpowiedzialności za ewentualne szkody związane działaniami mającymi na celu przeciwdziałanie COVID-19. Analogicznie nie ponosi odpowiedzialności za szkodę w związku z działaniami władz publicznych zarządzający lotniskiem, zarządzający dworcem kolejowym, przewoźnik lotniczy, kolejowy lub drogowy (art. 13, 14).

Przewidziano także w ustawie również szczególne rozwiązania dotyczące ewentualnych odwołanych podróży pozostających w bezpośrednim związku z wybuchem epidemii wirusa SARS-CoV-2, tak aby należycie zabezpieczyć rynek turystyczny.

W rozdziale trzecim ustawy wprowadzono zmiany w obowiązujących aktach prawnych:

- ustawie z dnia 21 listopada 1967 r. o powszechnym obowiązku obrony Rzeczypospolitej Polskiej [4];

- ustawie z dnia 14 marca 1985 r. o Państwowej Inspekcji Sanitarnej [5]
- ustawie z dnia 29 sierpnia 1997 r. o usługach hotelarskich oraz usługach pilotów wycieczek i przewodników turystycznych [6];
- ustawie z dnia 23 sierpnia 2001 r. o organizowaniu zadań na rzecz obronności państwa realizowanych przez przedsiębiorców [7];
- ustawie z dnia 6 września 2001 r. – Prawo farmaceutyczne [8];
- ustawie z dnia 13 listopada 2003 r. o dochodach jednostek samorządu terytorialnego [9];
- ustawie z dnia 16 lipca 2004 r. – Prawo telekomunikacyjne [11];
- ustawie z dnia 8 września 2006 r. o Państwowym Ratownictwie Medycznym [12];
- ustawie z dnia 26 kwietnia 2007 r. o zarządzaniu kryzysowym [13]
- ustawie z dnia 5 grudnia 2008 r. o zapobieganiu oraz zwalczaniu zakażeń i chorób zakaźnych u ludzi [14];
- ustawie z dnia 27 sierpnia 2009 r. o finansach publicznych [15];
- ustawie z dnia 29 października 2010 r. o rezerwach strategicznych [16]
- ustawie z dnia 14 grudnia 2016 r. – Prawo oświatowe [17];
- ustawie z dnia 20 lipca 2018 r. – Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce [18];
- ustawie z dnia 23 stycznia 2020 r. o zmianie ustawy o Państwowej Inspekcji Sanitarnej oraz niektórych innych ustaw [19].

Najbardziej istotne zmiany zawarte zostały w ustawie z dnia 14 marca 1985 r. o Państwowej Inspekcji Sanitarnej. Dotyczą one m.in. uprawnienia Głównego Inspektora Sanitarnego lub działającego z jego upoważnienia państwowego wojewódzkiego inspektora sanitarnego do wydawania decyzji, oraz w ustawie z dnia 5 grudnia 2008 r. o zapobieganiu oraz zwalczaniu zakażeń i chorób zakaźnych u ludzi. Dotyczą one m.in. wprowadzenia nowych pojęć tj. strefa zero, strefa buforowa, strefa zagrożenia, zagrożony obszar, miejsce kwarantanny. oraz zwalczaniu zakażeń i chorób zakaźnych u ludzi wprowadzają obowiązek dla ministra właściwego do spraw zdrowia określenie w rozporządzeniu wykazu chorób powodujących powstanie obowiązku hospitalizacji, kwarantanny lub nadzoru epidemiologicznego oraz okres podlegania takiej kwarantannie lub nadzorowi (art. 34).

Przewidziano także, że w przypadku wystąpienia stanu epidemii lub stanu zagrożenia epidemicznego o charakterze i w rozmiarach

przekraczających możliwości działania właściwych organów administracji rządowej i organów jednostek samorządu terytorialnego, Rada Ministrów może określić, w drodze rozporządzenia zagrożony obszar wraz ze wskazaniem rodzaju strefy, na którym wystąpił stan epidemii lub stan zagrożenia epidemicznego oraz rodzaj stosowanych na tym terenie rozwiązań. W rozporządzeniu można ustanowić czasowe ograniczenia, obowiązki i nakazy, czasową reglamentację zaopatrzenia w określonego rodzaju artykuły, zakaz opuszczania miejsca kwarantanny, zakaz opuszczania strefy zero przez osoby chore i podejrzane o zachorowanie. Wprowadzono ponadto regulacje dotyczące dystrybucji produktów leczniczych, wyrobów medycznych lub środków spożywczych specjalnego przeznaczenia żywieniowego.

Bibliografia

1. Druk sejmowy nr 265 pismo Prezesa rady Ministrów (RM-10-21-20).
2. Druk sejmowy nr 266.
3. Pełny zapis przebiegu posiedzenia Komisja Zdrowia (nr 13 z dnia 2 marca 2020, w: Kancelaria Sejmu. Biuro Komisji Sejmowych, Warszawa 2020).
4. Ustawa z dnia 21 listopada 1967 r. o powszechnym obowiązku obrony Rzeczypospolitej Polskiej (Dz. U. z 2019 r. poz. 1541 i 2020).
5. Ustawa z dnia 14 marca 1985 r. o Państwowej Inspekcji Sanitarnej (Dz. U. z 2019 r. poz. 59 oraz z 2020 r. poz. 322).
6. Ustawa z dnia 29 sierpnia 1997 r. o usługach hotelarskich oraz usługach pilotów wycieczek i przewodników turystycznych (Dz. U. z 2019 r. poz. 238).
7. Ustawa z dnia 23 sierpnia 2001 r. o organizowaniu zadań na rzecz obronności państwa realizowanych przez przedsiębiorców (Dz. U. poz. 1320 oraz z 2002 r. poz. 1571).
8. Ustawa z dnia 6 września 2001 r. – Prawo farmaceutyczne (Dz. U. z 2019 r. poz. 499, z późn. zm.).
9. Ustawa z dnia 13 listopada 2003 r. o dochodach jednostek samorządu terytorialnego (Dz. U. z 2020 r. poz. 23).
10. Ustawa z dnia 29 stycznia 2004 r. – Prawo zamówień publicznych (Dz. U. z 2019 r. poz. 1843 oraz z 2020 r. poz. 288)

11. Ustawa z dnia 16 lipca 2004 r. – Prawo telekomunikacyjne (Dz. U. z 2019 r. poz. 2460).
12. Ustawa z dnia 8 września 2006 r. o Państwowym Ratownictwie Medycznym (Dz. U. z 2019 r. poz. 993 i 1590).
13. Ustawa z dnia 26 kwietnia 2007 r. o zarządzaniu kryzysowym (Dz. U. z 2019 r. poz. 1398 oraz z 2020 r. poz. 148 i 284).
14. Ustawa z dnia 5 grudnia 2008 r. o zapobieganiu oraz zwalczaniu zakażeń i chorób zakaźnych u ludzi (Dz. U. z 2019 r. poz. 1239 i 1495 oraz z 2020 r. poz. 284 i 322).
15. Ustawa z dnia 27 sierpnia 2009 r. o finansach publicznych (Dz. U. z 2019 r. poz. 869, 1622, 1649, 2020 i 2473 oraz z 2020 r. poz. 284).
16. Ustawa z dnia 29 października 2010 r. o rezerwach strategicznych (Dz. U. z 2017 r. poz. 1846).
17. Ustawa z dnia 14 grudnia 2016 r. – Prawo oświatowe (Dz. U. z 2019 r. poz. 1148, z późn. zm.).
18. Ustawa z dnia 20 lipca 2018 r. – Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce (Dz. U. z 2020 r. poz. 85).
19. Ustawa z dnia 23 stycznia 2020 r. o zmianie ustawy o Państwowej Inspekcji Sanitarnej oraz niektórych innych ustaw (Dz. U. poz. 322).
20. Ustawa z dnia 5 grudnia 2008 r. o zapobieganiu oraz zwalczaniu zakażeń i chorób zakaźnych u ludzi - Dz. U. z 2019 r. poz. 1239, z późn. zm).
21. Ustawa z dnia 2 marca 2020 r. o szczególnych rozwiązaniach związanych z zapobieganiem, przeciwdziałaniem i zwalczaniem COVID-19, innych chorób zakaźnych oraz wywołanych nimi sytuacji kryzysowych (Dz. U. z 2020, poz. 374).
22. URL:[http://www.sejm.gov.pl/sejm9.nsf/agent.xsp?symbol=glosowania &nrkadencji=9&nrposiedzenia=7&nrglosowania=7](http://www.sejm.gov.pl/sejm9.nsf/agent.xsp?symbol=glosowania&nrkadencji=9&nrposiedzenia=7&nrglosowania=7).

Секція 3

Виклики функціонуванню держави в умовах сучасних змін глобальних економічних трендів

Валіон О. П.

*докторант кафедри всесвітньої історії
та релігієзнавства
Тернопільського національного
педагогічного університету
імені Володимира Гнатюка*

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНА СФЕРА РЕСПУБЛІКИ БІЛОРУСЬ В УМОВАХ ЗОВНІШНІХ І ВНУТРІШНІХ ВИКЛИКІВ СЬОГОДЕННЯ

Події, що відбуваються сьогодні у світі, зокрема, пандемія коронавірусу, падіння цін на нафту, глобальна економічна рецесія трансформують усталені світові економічні тренди. У нових умовах зростає роль технологічних інновацій та інформатизації суспільства, ставляться питання до ефективності процесів інтеграції та глобалізації, прагматизму інтернаціоналізації і розподілу праці. Тимчасове закриття кордонів, руйнація міжнародних економічних ланцюгів, проблеми у зовнішній торгівлі країн, політика захисту внутрішнього ринку змінюють систему світової економіки та міжнародних відносин. Як зазначав на початку квітня 2020 р. американський дипломат Генрі Кіссинджер: “Реальність така, що світ ніколи не буде колишнім після коронавірусу” [1]. Пандемія показала наскільки взаємозалежним є світ, тому, ймовірно, ефективніше вирішувати її наслідки за допомогою механізмів багатостороннього співробітництва, у рамках інтеграційних і глобальних міжнародних інституцій. Проте зараз, природно, зусилля кожної з держав спрямовані на те, щоб “потушити полум’я” пандемії всередині країн, максимально акумулювавши власні сили. У цьому контексті чимало

залежить від міцності й дисциплінованості влади у подоланні кризових явищ, ефективності системи охорони здоров'я, економічного потенціалу, згуртованості суспільства.

Глибина і масштаби пандемії COVID-19 дають підстави вважати її найбільшою глобальною кризою нашого століття [2]. Аналітики порівнюють економічну кризу 2020 р. із Великою депресією 1929 р. Міжнародний валютний фонд прогнозує падіння показника ВВП на душу населення для 170 країн світу [3]. Фінансово-економічна криза здатна перевершити за своїми наслідками Велику рецесію 2008–2009 рр. [2].

Нова геоекономічна реальність, вочевидь, змінить засади світового виробництва, яке в умовах глобалізації розміщувалося у всьому світі, безперешкодно спрямовуючи товари на необхідні ринки. Пандемія дестабілізувала глобальні економічні ланцюги, спричинила перебої у постачанні продукції, призвела до усвідомлення необхідності розміщення виробництв поблизу своїх кордонів. Крім того, закриття підприємств, скорочення робочих місць, безробіття, падіння попиту і пропозиції – далеко не весь перелік негативних наслідків соціально-економічної кризи, спричинених світовою пандемією.

Кожна країна світу прагне вийти із ситуації, що сьогодні склалася, з найменшими соціально-економічними втратами. Особливо вразливі ті держави, які інтегровані у світову економіку. Зокрема, це стосується і Республіки Білорусь – держави із малою відкритою економікою, що за цим показником є лідером серед країн СНД й випереджає більшість держав – членів Євросоюзу [4, с. 167–168]. У Білорусі – експортоорієнтована економіка, частка експорту становить близько 60%, тому країна залежить від зовнішньоторговельної діяльності, експортно-імпортних операцій, чутливо реагує на проблеми у країн-партнерів.

Зовнішні та внутрішні виклики, що нині постають перед республікою, як прогнозують експерти, можуть стати “ідеальним штормом”, у який потрапить білоруська економіка. У зв'язку з цим, надзвичайно актуальним є вироблення і впровадження антикризових заходів, виділення необхідних ресурсів, спрямованих на стабілізацію соціально-економічної сфери для пом'якшення і усунення негативних

наслідків пандемії та інших “шоків”, що торкнулись на сучасному етапі Білорусі.

Зауважимо, що основні вектори державної політики у соціально-економічному секторі Республіки Білорусь базуються на реалізації білоруської економічної моделі, що була сформована у середині 1990-х рр. Соціально-економічна система спрямована на побудову соціально орієнтованої багатуукладної ринкової економіки, спирається на базові національні характеристики: специфічні особливості країни, її історії, національний характер, менталітет народу, традиції господарювання, людську солідарність, взаємодопомогу, та, водночас, знаходиться у постійній трансформації, наповнюючись новим змістом, враховуючи тенденції інтеграції та глобалізації.

Власне, специфічна соціально-економічна система є мейнстримом “білоруської моделі розвитку”, серед характерних рис якої вкажемо: побудову сильної і ефективної держави; забезпечення рівноправності всіх форм власності; здійснення індивідуальної, продуманої приватизації, націленої на підвищення ефективності виробництва; розгортання широких інтеграційних процесів із країнами СНД, перш за все з Росією, у сфері економіки, охорони здоров'я, освіти, науки, оборони, культури; багатовекторність зовнішньоекономічних зв'язків; проведення сильної соціальної політики держави. При цьому основне завдання білоруської економічної моделі – на основі високої ефективності виробництва забезпечити гідний матеріальний рівень життя як для всього суспільства, так і для його окремих груп [5, с. 237–238].

Проблеми, що періодично постають на порядку дня, перевіряють на міцність правильність білоруського шляху розвитку, спонукають до корекції соціально-економічної моделі. На наш погляд, і нині, стикнувшись із кількома кризовими явищами, Білорусі необхідно зробити кроки у напрямку реформування економічної і соціальної політики.

Особливістю сучасної білоруської соціально-економічної системи є провідна роль держави в економіці та наявність значного державного сектору. Згідно відомостей Європейського банку реконструкції та розвитку частка державного сектору у ВВП Білорусі становить близько 70%, тоді як у інших країнах з перехідною

економікою рівень цього показника перебуває у діапазоні від 20 до 35% [5, с. 150]. Державний сектор забезпечує близько 50% зайнятості, понад 80% випуску продукції промисловості та менше 40% в експорті товарів [6]. Характерною рисою економічного розвитку Білорусі є те, що поряд із державним сектором функціонує приватний сегмент економіки, зокрема, недержавні підприємства створюють близько половини ВВП, на їх частку доводиться біля 60% експорту і половина зайнятості [7, с. 118]. Нині білоруські економісти наполягають на реструктуризації неефективних чи збиткових держпідприємств, які отримують значні дотації із держбюджету. Одним із механізмів реформування державних підприємств виступає приватизація, однак у Білорусі вона здійснюється повільно. Наймасштабніші приватизаційні угоди знаходяться під контролем керівництва держави, при цьому важливу роль відіграють цінова політика та умови угоди, насамперед, необхідність вкладання інвестицій у виробництво, збереження зайнятості тощо.

Кризова ситуація, що сьогодні спостерігається у білоруській економіці, особливо потребує державної підтримки малого і середнього бізнесу для збереження функціонування й ефективності роботи приватного сектору, недопущення скорочення робочих місць. Як показує аналіз світового розвитку, вищій позиції країни у рейтингу "Doing Business" відповідає вища частка приватного сектору у ВВП, відповідно, його більша конкурентоспроможність. Нині у Білорусі частка малого і середнього бізнесу становить близько 30%, однак планувалося досягти 40%.

Соціально орієнтована ринкова економіка Білорусі передбачає проведення активної соціальної політики, на фінансування якої упродовж років виділяються значні бюджетні кошти. У цьому контексті вдалося досягти чимало: зростання зарплат, пенсій, введення пільг на ЖКГ, низький рівень безробіття, зменшення соціальної нерівності та ін. Разом з тим, кризи в економіці призводять до погіршення рівня життя громадян, що сприймається білорусами як порушення владою соціального контракту [8]. Тому важливо, щоб соціальна політика відповідала економічним ресурсам країни, а також була спрямована на адресну підтримку соціально незахищених груп суспільства.

У нинішніх умовах особливо необхідна державна підтримка соціальної сфери. Проте, як зауважують експерти, білоруська допомога із безробіття не вирішить проблеми, натомість вважають за необхідне введення базового доходу, що допоможе уникнути бідності, соціальних катаклізмів і скорочення попиту [9]. 24 квітня 2020 р. Олександр Лукашенко підписав Указ № 143 “Про підтримку економіки” з метою “мінімізації впливу на економіку Республіки Білорусь світової епідеміологічної ситуації” [10], ефективність якого покаже час.

На сучасному етапі Республіка Білорусь стикнулася також із зовнішніми викликами, пов’язаними із зниженням постачання нафти, проблемами у зовнішньоторговельній діяльності. Особливі відносини з Росією, яка є основним зовнішньоторговельним партнером Білорусі, забезпечили білоруським товарам доступ на російський ринок, а також республіка одержала можливість упродовж тривалого часу отримувати енергоресурси за внутрішніми російськими цінами. Проте із введенням Росією так званого податкового маневру поступово знижуються експортні мита на нафту й зростає податок на видобуток корисних копалин. Відтак, до 2024 р. Білорусь буде отримувати нафту за світовими цінами. Безумовно, Республіка Білорусь чимало втрачає від цього кроку з боку стратегічного партнера (за 2019 р. – 330 млн доларів США). Чергова “нафтова криза” відбулася на початку 2020 р., коли Росія відмовилася постачати нафту на білоруські нафтопереробні заводи. Хоча в енергетичній сфері Мінську вдалося домогтися часткової диверсифікації джерел нафти, а також домовитися з російськими компаніями про її постачання, проте, на думку білоруських аналітиків, небезпека від Росії не зникає. Це пов’язано із прагненням РФ схилити Білорусь до “поглибленої інтеграції” в обмін на збереження економічних преференцій. У дорожніх мапах проекту крім економічних аспектів, існує остання 31-а, яка передбачає створення єдиної валюти і наднаціональних органів, що свідчить про небезпеку суверенітету Білорусі [11].

Серед інших зовнішньоекономічних проблем вкажемо на зниження попиту на білоруський експорт, насамперед, через економічний спад у Росії, викликаний карантином, зменшення активності торговельної діяльності Білорусі з іншими країнами, що може призвести до падіння випуску продукції, зайнятості та експортної

виручки. А руйнування глобальних товарно-сировинних ланцюгів виробництва уже позначилось на роботі білоруських підприємств, що працюють, зокрема, із постачаннями з Китаю. Нестача імпортованих матеріалів і комплектуючих спричинить скорочення випуску продукції, що впливатиме на зайнятість і доходи бюджету [9].

Таким чином, в умовах глобальної економічної рецесії надзвичайно важливо адаптувати білоруську економічну модель під цю тривалу невизначеність, прийняти необхідні як антикризові заходи, спрямовані на подолання проблем, що виникли у зв'язку з пандемією COVID-19, а також здійснити структурне реформування соціально-економічної сфери, що дасть можливість зробити її стійкішою до зовнішніх і внутрішніх викликів, покращить позиції республіки у світовій економіці, сприятиме зміцненню білоруської державності.

Список використаних джерел

1. Новая система: каким будет мир после пандемии. URL: https://www.gazeta.ru/politics/2020/04/26_a_13063171.shtml.
2. Мир после пандемии. 12 прогнозов от 12 экономистов, политологов, медиков и дипломатов. URL: https://focus.ua/world/452339-mir_posle_pandemii_12_prognozov_ot_12_ekonomistov_politologov_medikov_i_diplomatov.
3. Вплив пандемії COVID-19 на міжнародні відносини: ключові тенденції. URL: <http://www.polukr.net/uk/blog/2020/04/vpliv-pandemii-covid-19-namiznarodni-vidnosini/>
4. Валіон О. П. Білорусь: соціально-економічні аспекти розвитку (кін. 80-х рр. XX ст. – поч. XXI ст.). Тернопіль: Астон, 2014. 274 с.
5. Социально-экономическая модель: становление и развитие: теория, методология, практика. Под общ. ред. В. Г. Гусакова. В 2 кн. Кн. 1 / В. Г. Гусаков [и др.]; Нац. Акад. Наук Беларуси, Ин-т экономики. Минск: Беларуская навука, 2015. 554 с.
6. Борнукова К., Колькин Д. Реструктуризация предприятий госсектора в Беларуси. URL: http://eng.beroc.by/webroot/delivery/files/beroc_privatization_pp40.pdf.
7. Шурубович А. В. Белорусская экономическая модель перед лицом тяжелых испытаний. URL: <file:///C:/Users/User/Desktop/%D0%BF%D1%80%D0%B8%D0%B2%D0%B0%D1%82%D0%B8%D0%B7%D0>

%B0%D1%86%D1%96%D1%8F%20%D1%83%20%D0%B1%D1%96%D0%BB%D0%BE%D1%80%D1%83%D1%81%D1%96/beloruskaya-ekonomicheskaya-model-pered-litsom-tyajel-h-isp-taniy.pdf.

8. Катерина Борнукова: Властям пора задуматься, какой новый социальный контракт предложить населению. URL: <https://thinktanks.by/publication/2017/04/04/katerina-bornukova-vlastyam-pora-zadumatsya-kakoy-novyuy-sotsialnyy-kontrakt-predlozhit-naseleniyu.html>.

9. Идеальный шторм: эксперты BEROC – о белорусской экономике в 2020 году. URL: <https://euroradio.fm/ru/idealnyy-shtorm-eksperty-beroc-o-beloruskoj-ekonomike-v-2020-godu>.

10. Обнародован текст указа о поддержке экономики в условиях COVID-19. URL: <https://www.tio.by.info.novosti>.

11. Федоров А. Москва вернется к проекту “углубленной интеграции” после пандемии. URL: <https://naviny.by/article/20200418/1587195691-moskva-vernetsya-k-proektu-uglublennoy-integracii-posle-pandemii/>

Вітенко А. В.

*студентка Київського національного
університету імені Тараса Шевченка*

Іванов О. Ф.

*к.і.н., доцент кафедри
нової та новітньої історії зарубіжних країн
Київського національного
університету імені Тараса Шевченка*

ПОЗИЦІЇ ДЕРЖАВ АНТИГІТЛЕРІВСЬКОЇ КОАЛІЦІЇ ЩОДО ПІСЛЯВОЄННОГО ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ НІМЕЧЧИНИ

Погляди і позиції союзників по антигітлерівській коаліції щодо економічного розвитку Німеччини після завершення війни почали обговорюватися ще в 1941 році. На нашу думку, еволюцію політики держав-союзників щодо нацистської Німеччини, і зокрема їхнього

бачення повоєнного устрою цієї країни, в тому числі в сфері економіки, можна поділити на два етапи. Для першого характерним є зародження та проголошення ідеї демілітаризації Німеччини, яка витрчала на озброєння в 1939 році 50% від бюджету [8]. Так, уже в заключному документі першої міжсоюзної конференції *Англо-американській декларації від 14 серпня 1941 р.* у пункті 8 наголошується, що “...мир не може бути збережений, якщо держави, які загрожують або можуть загрозувати агресією за межами своїх кордонів, продовжуватимуть користуватися сухопутними, морськими і повітряними озброєннями.” В.Черчилль і Ф.Рузвельт запевнили, що Велика Британія та США будуть допомагати і заохочувати інші держави проводити політику роззброєння [1].

Декларація 26 держав, що була підписана 1 січня 1942 року в Вашингтоні, оголошує демілітаризацію Німеччини головним стратегічним завданням союзників. У документі підкреслюється, що держави, які підписують цей документ, автоматично також приймають положення Атлантичної хартії [2]. Таким чином, *Вашингтонська декларація* розширює ідеї Атлантичної хартії та утворює антигітлерівську коаліцію.

Московська декларація 30 жовтня 1943 року продовжує наголошувати, що саме роззброєння — пріоритетний напрямок [6]. Проте характерною рисою вищезгаданих документів є відсутність бачення будь-яких механізмів здійснення демілітаризації економіки. Спільним для трьох конференцій є те, що на них пролунали ідеї окупації Німеччини та встановлення економічного контролю, проте не було досягнути єдиного плану і не були уточнені форми економічного контролю.

Натомість другий етап розвитку таких планів характерний утвердженням та роз'ясненням інших магістральних напрямків економічного життя післявоєнної Німеччини. Слід зазначити, що на *Тегеранській конференції* (28.11. – 01.12.1943 р.) Й. Сталін висловив думку, що Німеччина зможе повністю відновитися за 10-15 років, якщо цьому ніщо не перешкоджатиме. Лідер СРСР зауважив, що німці завжди зможуть обійти заборони, адже “якщо... заборонимо будівництво літаків, то... не можемо закрити меблеві фабрики, а відомо, що меблеві фабрики можна швидко перебудувати на

виробництво літаків. Якщо... заборонимо Німеччині виробляти снаряди й торпеди, то... не можемо закрити її годинникових заводів, а кожен годинниковий завод може бути швидко перебудований на виробництво найважливіших частин снарядів і торпед. Тому Німеччина може знову відновитися і почати агресію” [5]. Сталін та Рузвельт мали спільну думку щодо ліквідації майбутньої загрози Німеччині: потрібно взяти під контроль стратегічні об’єкти, які б у випадку агресії допомогли б швидко зупинити її. Отже, на Тегеранській конференції постав другий головний напрямок економічної політики у німецькому питанні — контроль за ключовими об’єктами економіки.

Ф. Рузвельт на Тегеранській конференції висунув своє бачення післявоєнної Німеччини. Згідно з його планом, Німеччину потрібно було розділити на п’ять держав і встановити над кожною економічний контроль. Перша — Пруссія, яка мала б бути ослаблена шляхом зменшення її розміру в історичних кордонах. Друга — Ганновер і північно-західні райони Німеччини. Третя — Саксонія та район Лейпцига. Четверта — Гессенська провінція, Дармштадт, Кассель і райони, розташовані на південь від Рейну, а також старі міста Вестфалії. П’ята частина — Баварія, Баден, Вюртемберг. Крім того, зі складу Німеччини повинні були б виділені райони Кільського каналу і Гамбурга. Цими районами повинні були управляти Об’єднані Нації або чотири держави. Рурська і Саарська області повинні бути поставлені або під контроль Об’єднаних Націй, або під опіку всєї Європи.

В.Черчіль натомість запропонував розділити Німеччину на дві частини: Південну і Північну (Пруссія). Прем’єр-міністр Великої Британії висловив думку, що тримати під жорстоким контролем потрібно лише Пруссію. На його думку південні райони Німеччини не несуть небезпеку [5]. На нашу думку, такі сміливі плани були обумовлені явним ослабленням німецьких сил після перелому на Тихоокеанському та Східному фронтах. На Тегеранській конференції, як зазначалося вище, вдалося досягти успіху у виробленні другого магістрального напрямку, проте не вдалося дійти до узгодження окупаційних зон, у межах яких мав би бути встановлений економічний контроль.

На *Другій Квебекській конференції* 12-16 вересня 1944 року економічні заходи щодо післявоєнної Німеччини стали окреслюватися

дедалі жорсткіше. На нашу думку, це було пов'язано з тим, що поразка Німеччини у війні ставала вже цілком очевидною. З боку США був запропонований “План Моргентау”, мета якого полягала у запобіганні розв'язуванню Німеччиною Третьої Світової війни. Щодо економічної складової, у документі йшлося про наступні пункти: 1. Німеччина мала стати переважно аграрною країною; 2. Найважливіші промислові райони мали перейти під міжнародний контроль; 3. Важка промисловість мала бути ліквідована; 4. Єдина промислова система мала бути дезінтегрована; 5. Банківська система мала бути децентралізована; 6. Заборонялася зовнішня торгівля; 7. Імпорт мав бути обмежений; 8. Морська риболовля мала бути заборонена; 9. Виготовлення азоту для мінеральних добрив заборонялося; 10. Податковий тиск на населення мав зрости; 11. Німецькі ліси мали стати сировинним додатком [10]. Також було запропоновано поділити Німеччину на Північну й Південну, окремо виділялася зона Міжнародного контролю.

План не отримав належної підтримки серед союзників і був відхилений. В. Черчилль прокоментував його як неможливий на практиці [3]. Така заява прем'єр-міністра Великої Британії, на нашу думку, обумовлена прагненням британського уряду просунути свій план поділу Німеччини, який пролунав на Тегеранській конференції. Слід зазначити, що влітку 1945 році після створення американської окупаційної влади “План Моргентау” знову був взятий до уваги, доопрацьований, але надалі замінений на директиву JCS / 106757 (вик. до липня 1947 року)[6]. Таким чином, Друга Квебекська конференція утвердила ідею поділу Німеччини на зони окупації як одну з найважливіших, що на наступних міжсоюзних конференціях отримало подальший розвиток.

На *Мальтійській конференції* (30.01-03.02.1945 р.) велися переговори щодо розподілу територій окупаційних зон. Найбільша проблема — політичне та економічне майбутнє. Досягнуті компроміси були переглянуті на *Кримській конференції* (04-11.02.1945 р.), на якій було прийнято остаточне рішення про окупацію і поділ Німеччини на окупаційні зони і про виділення Франції своєї зони (березень 1945 р.). Разом з цим було прийнято положення про економічний контроль над окупаційними зонами [9]. Учасники Ялтинської конференції заявили,

що їх непохитною метою є знищити німецький мілітаризм і нацизм, створити гарантії того, що «Німеччина ніколи більше не буде в змозі порушити мир», «роззброїти і розпустити», «вилучити або знищити все німецьке військове обладнання, ліквідувати або взяти під контроль всю німецьку промисловість, яка могла б бути використана для військового виробництва» [9]. На Ялтинській конференції були вироблені та узгоджені принципи та механізми управління окупаційними зонами, в тому числі і в економічній сфері.

Потсдамська конференція (17.07-02.08.1945 р.) стала завершальною у цьому процесі. На ній були прийняті рішення про демілітаризацію, денацифікацію та демократизацію усіх сфер життя Німеччини. Економіку очікувало повне роззброєння і ліквідація всієї промисловості, яка могла б використовуватися для військового виробництва. Після знищення військового потенціалу і ліквідації монополістичних об'єднань Німеччина повинна була б сфокусуватися на розвитку сільського господарства і мирної промисловості для внутрішнього споживання. У Повідомленні трьох держав йшлося про те, що союзники в згоді один з одним вживуть заходів, щоб Німеччина ніколи більше не загрожувала своїм сусідам або збереження миру у всьому світі. Для узгодженого управління в окупаційних зонах була заснована Контрольна рада [4].

Таким чином, міжсоюзні конференції 1941-1942 рр. встановили, що пріоритетним напрямом економічної політики щодо післявоєнної Німеччини є демілітаризація. На конференціях 1943-1944 рр. були вироблені й інші магістральні напрямки, серед яких підпорядкування стратегічних об'єктів та економічний контроль в зонах окупації, що стали домінантними. Окрім цього, були вироблені механізми здійснення економічної політики. Еволюція підходів держав антигітлерівської коаліції до питання про майбутній економічний устрій повоєнної Німеччини була обумовлена зміною співвідношення сил на фронтах та зміною геополітичних інтересів самих держав. Остаточно ці підходи і плани визначилися в 1945 р., коли на завершальному етапі війни вони отримали своє оформлення в рішеннях Кримської та Потсдамської конференцій.

Список використаних джерел

1. Атлантическая Хартия / Англо-американская деклараци. 14.08.1941. URL: <https://cutt.ly/wtNJK9U>.
2. Декларация Объединённых Наций / Подписание в Вашингтоне декларации двадцати шести государств. 01.01.1942. URL: <https://cutt.ly/ctNKbd2>.
3. Жаронкина Е. Американская позиция по германскому вопросу в рамках сотрудничества стран антигитлеровской коалиции. URL: `<p class='err_new'>Incorrect link or contains illegal characters</p>`.
4. Материалы Берлинской (Потсдамской) конференции руководителей трех союзных держав – СССР, США и Великобритании. 1945. URL: <https://cutt.ly/UtNZpYs>.
5. Материалы Тегеранской конференции руководителей трех союзных держав – СССР, США и Великобритании. 1943. URL: <https://cutt.ly/ztNKM97>.
6. Московская декларация 1943 года / Декларация четырёх государств по вопросу о всеобщей безопасности. 30.10.1943. URL: <https://cutt.ly/XtNKD46>.
7. Невский С. Экономическая политика союзников в послевоенной Западной Германии (1945—1947 годы). Экономическая политика. 2015. URL: <https://cutt.ly/stNZNmb>.
8. Павлов Н. Внешняя политика третьего рейха (1933-1945). MGIMO.ru. 2012. Январь. URL: www.mgimo.ru/study/faculty/mo/keuroam/docs/210929.
9. Ялтинская конференция трех союзных держав – СССР, США и Великобритании (материалы). 1945. URL: <https://cutt.ly/mtNCC8e>.
10. Morgenthau plan complete text of official statement. 1944. URL: <https://cutt.ly/MtNLAo0>.

Ільченко Б. В.
*старший викладач кафедри соціології
факультету управління персоналом,
соціології та психології
КНЕУ імені Вадима Гетьмана*

СОЦІАЛЬНИЙ ДІАЛОГ В СИСТЕМІ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ В УКРАЇНІ: НОВІ ВИКЛИКИ ТА НАПРЯМКИ МОДЕРНІЗАЦІЇ

Складні виклики, які стоять перед українським суспільством, потребують суттєвого переосмислення принципів, підходів та інструментарію реалізації суспільних трансформацій. Це, в свою чергу, актуалізує потребу у модернізації традиційних, а також застосуванні нових інструментів діалогу між владою та громадянським суспільством.

Традиційним інструментом, легітимною формою вирішення соціально-економічних та політичних протиріч, зменшення рівня конфліктності та соціальної напруженості в суспільстві є інститут соціального діалогу.

У Резолюції про трипартизм та соціальний діалог [1], ухваленій Міжнародною організацією праці (18.06.2002 р.) соціальний діалог визначається як цінний демократичний засіб вирішення соціальних проблем.

Підсумковий документ ООН щодо порядку денного сталого розвитку до 2030 р. закликає стимулювати і заохочувати ефективне партнерство між державними організаціями, між державним і приватним сектором та між організаціями громадянського суспільства, спираючись на досвід і стратегії використання ресурсів партнерів. Міжнародна організація праці наголошує на тому, що соціальне партнерство є одним з найбільш ефективних шляхів забезпечення сталого розвитку [2].

В Україні різні форми та інструменти публічного та соціального діалогу (трипартизм) формально функціонують та, знову ж таки, формально забезпечують долучення соціальних партнерів до процесів розробки та реалізації стратегічних рішень в сфері державного управління. Про проблеми чинної моделі соціального

діалогу в Україні (насамперед йдеться про трипартизм) сказано вже багато [3; 4].

Особливістю існуючої системи соціального діалогу в Україні є низький рівень розвитку організацій та суб'єктів соціального діалогу, низька культура соціального діалогу в суспільстві у цілому. Сформована за роки незалежності України інституціональна (формальна і неформальна) система не забезпечує бажаного соціально-економічного ефекту - соціальний діалог ще не став дієвою і невід'ємною складовою економічної та політичної системи суспільства. Неналежна якість соціального діалогу і партнерської взаємодії органів державної влади та громадськості негативно впливає на якість управлінських рішень [5].

Цілком очевидно, що важливим аспектом посилення ефективності соціального діалогу є удосконалення системи публічних комунікацій, як в рамках інституту соціального діалогу, так і в більш широкому сенсі – між державою та громадськістю.

Комунікація є тим процесом, який виникає у суспільстві й, водночас, забезпечує його утворення; разом вони існують і розвиваються. На думку Г. Г. Почепцова: «Під комунікацією ми будемо розуміти процеси перекодування вербальної у невербальну і невербальної у вербальну сфери. ...Тобто для комунікації суттєвим є перехід від говоріння Одного до дій Іншого» [6].

На думку італійського дослідника П.Мачіні, під комунікаціями варто розуміти "просторово-символічну діяльність суспільства, в межах якої внаслідок соціальної диференціації взаємодіють та вступають у конкуренцію різні системи з метою утвердити свою точку зору з питань, які загалом стосуються суспільного інтересу" [7].

Публічну комунікацію як засіб транспарентності соціального діалогу також варто розглядати через розуміння змісту публічної сфери. За визначенням Ю.Хабермаса, "публічна сфера – це та сфера соціального життя, де формується громадська думка, це арена, форум публічного дискурсу з приводу соціально-політичних проблем життя та розвитку суспільства ... стосується комунікативних інтересів, властивих будь-якому суспільству в цілому, які трансформуються в конкретні практичні дії, спрямовані на реалізацію цілей, які поділяються всіма його членами" [8].

Таким чином, створення ефективної системи публічних комунікацій є важливим атрибутом подальшої інституалізації соціального діалогу як в традиційній трипартійній, так і в мультипартійній моделі, яка базується на максимальному представництві інтересів громадськості (стейкхолдерів) в рамках формування та реалізації політики. Саме завдяки цій системі можливе забезпечення прозорості, відкритості та інклюзивності соціального діалогу, а також підвищення якості прийняття управлінських рішень на національному та регіональному рівнях державного управління.

В якості прикладу функціонування такої системи в європейському співтоваристві можна привести Кодекс належної практики участі громадськості в процесі прийняття рішень CONF/PLE(2009) CODE1 [9], який описує участь громадськості як «залучення осіб до неофіційних інституцій, таких як громадські організації, об'єднання, громадські ініціативи, та їх участь у загальних процесах розробки державної політики.

Кодексом визначено чотири рівні участі, залежно від ступеня її інтенсивності у процесі прийняття рішень: інформація – як правило, на цьому етапі змістом процесу є надання органами влади інформації сектору ІГС; консультації – цей процес передбачає вивчення органами державної влади думки громадськості з різних питань суспільного життя; діалог – може бути ініційований будь-якою стороною і являє собою двостороннє обговорення певної сфери спільних інтересів (діалог взаємодії). Форми діалогу можуть бути від відкритих слухань до регулярних чи спеціальних засідань; партнерство – найвища форма громадської участі, яка передбачає спільну відповідальність на всіх етапах політичного процесу в таких формах, як форуми за участю всіх зацікавлених сторін, утворення органів, що приймають спільні рішення тощо.

В контексті модернізації чинної моделі соціального діалогу [10] в частині покращення практики публічних комунікацій між владою та громадськістю доцільним, на наш погляд, є застосування так званого стейкхолдерно-орієнтованого підходу, відповідно якого стейкхолдерами в соціальному діалозі є суб'єкти, які володіють певною часткою суспільного ресурсу (зокрема, соціального капіталу) за допомогою багатопараметричного впливу активно взаємодіють в

системі соціально-економічних та соціально-трудо­вих відносин та утворюють мережу зацікавлених осіб (а саме - об'єднання роботодавців та профспілок, органи, які забезпечують організацію процесу соціального діалогу тощо).

На наш погляд, осучаснення соціального діалогу в Україні з урахуванням нових викликів (зумовлених, зокрема, COVID-19) потребує:

1) модернізації механізмів та інструментів обміну інформацією, процедур проведення переговорів, узгоджувальних та інших процедур, укладання угод та контролю за їх дотриманням, зворотного зв'язку між його суб'єктами та громадським суспільством на усіх його рівнях;

2) розробки моделі та запровадження Платформи «Спільний інформаційний простір соціального діалогу», обґрунтованої «діджиталізації», яка би покращувала оперативність, зручність, системи публічних комунікацій в рамках соціального діалогу шляхом застосування сучасних ІКТ;

3) реалізації принципу інклюзивності, а саме забезпечення недискримінаційного доступу суб'єктів сторін до участі у переговорному процесі, а також прийнятті рішень органами соціального діалогу.

Саме в нових умовах функціонування сфери соціально-трудо­вих відносин, коли швидкими темпами буде змінюватись формат взаємодії роботодавця та найманого працівника, роботодавців та уряду, важливе забезпечення максимально демократичного діалогу усіх зацікавлених стейкхолдерів для вироблення збалансованих рішень, які відновлять економічне зростання та сприятимуть подоланню кризи в сфері зайнятості.

Список використаних джерел

1. Резолюція про трипартизм та соціальний діалог. - Міжнародна організація праці, 18.06.2002 р. URL: www.ilo.gov.ua/assets/files/IntLaws/resolution_t_sd.doc.

2. Доповідь V Генерального директора «Сталий розвиток, гідну працю і зелені робочі місця». – 102-а сесія МКП, Женева, 2013 р.

3. Внучко С., Ільченко Б., Рой В. Як налагодити ефективний соціальний діалог в Україні? Підготовлено під егідою за сприяння

проекту «Громадська синергія», що фінансується ЄС та Міжнародним фондом «Відродження». URL: scc.org.ua/content/yak-nalagoditi-efektivniy-socialniy-dialog-v-ukrayini.

4. Ільченко Б. В. «Від стратегії реформування – до сталого розвитку». *Журнал «Роботодавець»*. 2017. №5. С. 24-25.

5. Петроє О. М. Соціальний діалог як інститут державного управління: навч.-метод. матеріали; упоряд. В. В. Святненко. Київ: НАДУ, 2013. С. 5.

6. Почепцов Г. Г. Теория коммуникации. Москва: «Рефл-бук», Київ: Ваклер, 2001. С. 15.

7. Parlamento Europeo. 5 aprile 2013. Relazione sui rischi di violazione nell'UE e particolarmente in Italia. Della liberta di espressione e di informazione (articolo 11, paragrafo 2 della Carta dei diritti fondamentali).

8. Habermas J. The Public Sphere in Seidman, S (ed.) / Jurgen Habermas on Society and Politics. Boston: Beacon Press, 2013.

9. Кодекс рекомендуемой практики гражданского участия в процессе принятия решений Совета Европы. Принят Конференцией МНПО на заседании 1 октября 2009 года. URL: http://www.coe.int/t/ngo/Source/Code_Russian_final.pdf.

10. Аналітичний огляд з питань сучасного стану та перспектив імплементації положень Глави XXI Угоди про Асоціацію Україна - ЄС щодо розвитку публічних комунікацій та соціального діалогу; Дорожня карта «Стратегія модернізації соціального діалогу в Україні». *Журнал «Роботодавець»*, лютий-березень 2019 р. URL: https://issuu.com/robotodavets.in.ua/docs/robotodavez_02-2019.

*Литвин Л. М.
к.е.н., доцент кафедри
філософії та суспільних наук
Тернопільського національного
педагогічного університету
імені Володимира Гнатюка*

ОСВІТА ЯК ВАЖЛИВИЙ ЧИННИК ЕКОНОМІЧНОГО ЗРОСТАННЯ В УКРАЇНІ

Сучасні теорії економічного зростання особливого значення надають людському капіталу як ключовому чиннику розвитку економіки і суспільства. Саме людина, яка є носієм загальних і спеціальних знань та навичок і має можливість постійно самовдосконалюватися та навчатися, визнається сьогодні основною рушійною силою становлення нової економіки, що ґрунтується на створенні й використанні нових знань. Надання пріоритетного значення розвитку національної освіти, нарощення інвестицій у своїх громадян сприятиме виходу країни в короткий термін на передові позиції у світовій економіці.

Освіта відноситься до тих благ, недоотримання яких в потрібному обсязі в кожний поточний момент сприяє, по-перше, відставанню фактичних темпів економічного зростання від потенційно можливих внаслідок недостатнього використання людського капіталу, а по-друге, закріпленню низького рівня добробуту в майбутньому. Низький рівень освіти не дає можливості брати повноцінну участь в економічній діяльності, стає перешкодою для підвищення матеріального добробуту.

Українська система освіти може і має виконувати роль визначального чинника соціально-економічного розвитку. Однак для цього необхідні певні передумови: чіткі стратегічні пріоритети суспільства загалом і освіти зокрема; широка підтримка громадськістю активної освітньої політики; відновлення відповідальності і провідної ролі держави у сфері освіти; глибока і всебічна модернізація освіти з виділенням необхідних для цього ресурсів і створенням механізмів ефективного їх використання.

Вчені виділяють такі напрями активного впливу освіти на економічне зростання:

- 1) рівень освіти та підвищення кваліфікації економічно активного населення підвищує продуктивність праці та ефективність економіки;
- 2) освіта розвиває в людині ділові навички і підприємливість. Економічна ефективність пов'язана зі здатністю виконувати певне коло завдань, приймати правильні рішення;
- 3) освіта підвищує чутливість людей до нових наукових ідей і технічних розробок, у зв'язку з чим вони швидше впроваджуються в практику. Прискорюючи поширення науково-технічних відкриттів, освіта тим самим підвищує суспільну продуктивність праці та стимулює економічне зростання [1, с. 22].

З огляду на важливу роль освіти у забезпеченні соціально-економічного відродження країни, постає необхідність реформування системи освіти України відповідно до нових умов.

Основна мета реформування сфери освіти в Україні є забезпечення якісних та доступних освітніх послуг для населення, тісної прив'язки системи освіти до економічних потреб та підвищення її макроекономічної результативності на сьогодні.

Реформування сфери освіти потребує насамперед змінити основні принципи системи освіти в країні. Зокрема: перейти від навчання, де дають лише інформацію, до навчання, де отримують знання й уміння їх застосовувати; упровадити нові методики викладання; упровадити нову систему мотивації та підвищення кваліфікації вчителів, викладачів (за рахунок бюджетних коштів); створити реальну автономію закладів освіти на умовах фінансової прозорості [2, с. 215].

Пріоритетними напрямками державної політики України щодо розвитку вищої освіти є: особистісна орієнтація вищої освіти; формування національних і загальнолюдських цінностей; створення для громадян рівних можливостей у здобутті вищої освіти; постійне підвищення якості освіти, оновлення її змісту та форм організації навчально-виховного процесу; запровадження освітніх інновацій та інформаційних технологій; формування в системі освіти нормативно-правових і організаційно-економічних механізмів залучення і

використання позабюджетних коштів; підвищення соціального статусу і професіоналізму працівників освіти, посилення їх державної і суспільної підтримки; розвиток освіти, як відкритої державно-суспільної системи; інтеграція вітчизняної вищої освіти до європейського та світового освітніх просторів [3, с. 68].

Оскільки зростаюча роль освіти в суспільстві зумовлена науково-технічним прогресом і глобальною технологізацією розвинутих країн, сучасна освіта в Україні повинна забезпечити: високий рівень загальної грамотності населення (в тому числі, технічної і технологічної); необхідний рівень знань і розуміння в сфері національної культури; можливість кожному громадянину отримати таку професійну підготовку, що дала б змогу досягти конкурентоспроможності на ринку праці й гідного рівня життя; достатній рівень освіченості населення у життєво важливих питаннях особистого існування та розвитку.

Отже, провідним ресурсом для забезпечення довгострокового економічного зростання в Україні має стати людський капітал, від якості якого залежить продуктивність праці. Одним з факторів формування якісного людського капіталу виступає освіта. Реалізація освітніх реформ сприятиме економічному зростанню шляхом підвищення якості й результативності освіти та її відповідності потребам національної економіки, інтеграції національної системи освіти у кращі світові освітні системи. Реформування системи фінансування освіти сприятиме оптимізації та підвищенню ефективності бюджетних витрат, запровадженню багатоканального фінансування шляхом стимулювання бізнесу, роботодавців, фізичних і юридичних осіб.

Список використаних джерел

1. Людський капітал України як фактор економічного зростання. *Україна: аспекти праці*. 2003. № 6.
2. Чинники і тренди економічного зростання в Україні: колективна монографія / за ред. д-ра екон. наук М. І. Скрипниченко; НАН України, ДУ «Ін-т екон. та прогнозів. НАН України». Київ, 2018. 386 с.
3. Парпан У. М. Провідні принципи розвитку сучасної вищої освіти України в контексті євроінтеграції. *Lex Portus*. 2018. №1(9). С. 62-71.

Секція 4

Гуманітарні аспекти розвитку держави в умовах новітніх міжнародних трансформацій

Федорів І. О.

*к.і.н., доцент кафедри
всесвітньої історії та релігієзнавства
Тернопільського національного
педагогічного університету
імені Володимира Гнатюка*

ПЕРСПЕКТИВИ ТРАНСФОРМАЦІЙ СУЧАСНОЇ ГУМАНІТАРИСТИКИ В МАЙБУТНЬОМУ

Гуманітаристика завжди була в делікатному становищі. У суспільстві її шанували тоді, коли цінністю вважали особистість та такі її якості, що розвиваються завдяки літературі, історії, поезії, вивченню рідної мови та мов народів, що були в авангарді цивілізаційного прогресу.

Дедалі частіше ми чуємо сьогодні, що світова гуманітаристика переживає кризу, триває пошук нових методологічних підходів, що не дадуть можливості замикатися їй на вузькому колі. Що аудиторія споживачів гуманітарних здобутків значно менша, ніж у біологів, хіміків чи скажімо фізиків. Що дедалі менше студентів у світі обирають для себе фах гуманітарія. Говорять й про кризу сучасної україністики і славістики загалом. Зокрема, на цих питаннях неодноразово наголошувалось доповідачами ІХ Конгресу Мінародної асоціації україністів (червень 2018 р., м. Київ) [1].

Читаємо й про те, що українська гуманітаристика застаріла за своїм стилем, проблематикою та методологією. Науковці скаржаться на низьку оплату праці, ґеттоізацію інтелектуала в сучасній Україні. Можна зауважити й про брак послідовної гуманітарної політики,

підтримки з боку держави [2]. XX ст. стало століттям тотальної дегуманізації суспільства й мас, що пережило апокаліптичні настрої, крах ідеологій, дві світові війни, тоталітарні режими, розквіт націоналізму, занепад культури, нестачу асигнувань на науку, і в результаті – втрату цивілізаційної перспективи нинішнім суспільством, що на думку А. Гуревича, й призвело до «кризи сучасної історичної науки та історичної професії» [3, с. 101].

Відомий український філософ С. Дацюк стверджує, що гуманітарна деградація відбувається нині в усьому світі. Десь це дійшло до архаїзації (як-от в Росії чи Ісламському світі), десь це знаходиться в стані нестійкого балансу (як-от в Європі та Китаї), а десь деградація помітна лише на фоні науково-технологічних успіхів (як у США). Коли фізики (технократи) перемогли ліриків (гуманітаристів), відбулася дегуманітаризація людства, зауважте, не просто дегуманізація (зменшення людяності), а дегуманітаризація, тобто знецінення гуманітарних знань на фоні піднесення прикладних природничих, технологічних та інженерних знань. Процес дегуманітаризації – це процес свідомий, він підтримується державами та корпораціями, олігархами та корумпованими політиками. Гуманітарні інтелектуали неспроможні самотужки опиратися цьому процесу. С. Дацюк вважає, що безпосереднім наслідком сьогоденної дегуманітаризації є агресування світу та поглиблення радикальної архаїзації в гуманітарних аспектах (особливо яскраво це прослідковується в РФ та Ісламських державах) [4].

Щодо історії, то вона сьогодні перетворилася на поле протистояння ідеологій і політиків, які трактують її на власний розсуд. Це мають розуміти ті, хто вирішує долю гуманітарної освіти в Україні. Загубивши гуманітаристику як таку, що не дає прибутку, ми прирікаємо себе й далі бути об'єктом міжнародних відносин у руках потужних гравців, які маніпулюють нами [5].

Часто можна почути, що слід перекодувати мову гуманітаріїв мовою точних наук, що це матиме значні перспективи з огляду на розвиток досліджень пост-постмодерного періоду, де гуманітарієві досить часто потрібні знання із соціології, психології або ж фізики чи нейрохімії.

Як слушно наголосила екс-міністр освіти і науки України Лілія Гриневич, українським гуманітаріям важливо виявляти більшу ініціативу у формуванні наукової політики. Сьогодні в Європі російські освітні й наукові інституції постають чинником реалізації ідей «руського мира». І як наслідок, Європа часто «не бачить», що Росія – це країна, яка знижує систему міжнародної безпеки. Тому важливо, щоб українські гуманітарії були помітні на політичному рівні. Слушно зауважено п. Л. Гриневич, що до системи національної безпеки належать не тільки безпілотники, а й дослідження з історії та літературознавства. Сучасна гуманітаристика має в адекватний спосіб відтворювати новітні наукові проблеми, щоб українська наука могла бути органічно вписана в європейську і загальносвітову, постаючи важливим елементом міжнародної наукової мозаїки. Також сьогодні в науці надзвичайно важливо втілювати принципи партнерства, утверджувати наукову добросовісність та відповідні ініціативи задля формування адекватної наукової політики [1].

Кожне покоління має історію переосмислювати. Без цього народ, який здобув державність, успішним бути не може. Надзвичайно важливою справою є «нострифікація» всесвітньої історії українським суспільством. Українська історична школа повинна написати тексти про різні важливі історичні епохи, від греко-римської доби й до модерного часу, «роблячи їх своїми», осмислюючи всесвітню історію з погляду України. Історія й історики повинні тут стати важливим інструментом для прояснення та розбудови української свідомості. Історію розігрують у межах історичної політики, протиборства та інформаційних воєн. Усе це складові нинішньої російсько-української війни, яку визначають як гібридну [5]. Таким чином, без поглиблених українських історичних та гуманітарних студій нам не обійтись сьогодні у питаннях зміцнення нашої державності.

Якщо Україна йде до Європи, якщо ми визнаємо себе частиною європейської спільноти, то мусимо сприймати європейську історію як частинку своєї національної, рідної, а не як зовнішню, чужу [5]. І це має бути прописано передусім на рівні шкільної освіти, якою охоплені всі українці. І це особливо важливо.

На думку Агнешки Матусяк (професорки Вроцлавського університету), важливо вписати сучасну україністику в систему нової

гуманітаристики, яка йде від студентського попиту, а отже, не боїться нових інструментів і методів аналізу соціокультурного контенту, різних виявів перформативних трансформацій мистецтва, соціальних медіа включно з Фейсбуком, Інстаграмом, Твіттером та ін. На думку дослідниці, сучасна гуманітаристика має бути міждисциплінарною. «Школа – театр повсякденного життя», – зауважує А. Матусяк. І ця теза свідчить про те, що вища школа не може бути дистанційована від реальних потреб тих, хто прагне здобути гуманітарний фах [1].

Слабкою ланкою сучасних гуманітарних досліджень відома сучасна польська дослідниця історіографії Єва Доманська вважає теорію, яка часто є не лише відірваною від дійсності, що змінюється, та дискусій, що тривають у гуманітаристиці, але й від дослідницької практики представників різних гуманітарних дисциплін. Тож «якої методології потребує сучасна гуманітаристика»? «Зараз нам не потрібна теорія, що розуміється, як готова до використання «скринька зі знаряддями»; сучасна гуманітаристика, натомість, потребує методології теорії; методології, яка покаже, навчить, як будувати теорію знизу; методології, що походить з глибокого аналізу дослідницького матеріалу, [...] практичної методології [6]. Можна погодитись із вченою, що і в українській, і в західній, і в світовій гуманітаристиці ми маємо перехідний період, оскільки перебуваємо зараз у ситуації парадигматичної прогалини, коли стара парадигма – інтерпретативно-конструктивістська, пов'язана насамперед з постмодернізмом і різними його конструктивістськими проявами, вже відійшла у минуле від кінця 1990-х, але нова парадигма, яку, власне, пані професор пропонує називати «постгуманітарна парадигма», ще тільки формується, й якою вона буде – ще не дуже зрозуміло [7].

Чи здатна Європа опанувати ті інтелектуальні виклики, які стоять сьогодні перед людством? Залишається риторичним запитанням. У ситуації нерівномірного наукового та інженерно-технологічного розвитку різних цивілізацій людства нині необхідно стимулювати розвиток гуманітаристики, яка повинна створити теорії та моделі виходу з нинішньої світової кризи. А це означає створення центрів гуманітарних інновацій, стимулювання позадержавних (корпоративних і громадських) гуманітарних процесів, об'єднання зусиль інтелектуалів у різних країнах, які маргіналізовані державами. Одним із завдань

гуманітаристики є творення соціальних інновацій, які би описували різноманітні нові перспективи не на рівні інженерних технологій, як це зараз відбувається у світі, а на рівні соціальних і навіть цивілізаційних процесів [4].

Певною мірою «революція гідності» 2013–2014 рр. в Україні та російсько-українська війна спричинили інтенсифікацію інтелектуального процесу серед науковців, які намагаються створити критичні теорії та технології і запустити процес регуманітаризації в країні [4].

Гуманітарні науки сьогодні шукають свої вектори для руху. Вони вселяють сподівання, що розум може пізнати й реконструювати все [2]. Сприймаймо сутність сучасної кризи, як перехідну добу, котра характеризується боротьбою традицій та інновацій, одвічною дихотомією «нового/старого», поверненням у науку давно забутого на підставі нового соціального й наукового досвіду [3, с. 100].

XXI століття потенційно триматиме у центрі уваги окрему людину та все, що становить її сутність. А сутність людини формується не тільки її практичними вміннями й навичками, а й тими якостями, які наповнюють її духовність, світогляд. Це власне те, що дають гуманітарні науки. Хочу завершити словами українського антикознавця, професора В. Ставнюка: «XXI століття, попри інформаційність, схильність до практичних, прикладних наук, буде гуманітарним» [5].

Список використаних джерел

1. Дроздовський Д. До нових підходів у гуманітаристиці. *День*. 26 червня 2018. URL: <https://day.kyiv.ua/uk/article/cuspilstvo/do-novyh-pidhodiv-u-gumanitaritystyci>1.
2. Терещенко С. Стара та Нова українська гуманітаристика. URL: <https://uamodna.com/articles/stara-ta-nova-ukrayinsjka-gumanitaritystyka/>
3. Колесник І. Українська історіографія: концептуальна історія. Київ: Інститут історії України НАН України, 2013. 566 с.
4. Дацюк С. Чи можна відвернути гуманітарну деградацію світу? URL: <https://blogs.pravda.com.ua/authors/datsuk/588cb815806cc/>
5. Ставнюк В. XXI століття, попри інформаційність, схильність до практичних, прикладних наук, буде гуманітарним. *Український*

тиждень. 2015. Вип. 49 (421). С. 123–125. URL: <https://tyzhden.ua/Culture/153571>.

6. Доманська Ева. Історія та сучасна гуманітаристика: дослідження з теорії знання про минуле / Переклав В. Склокін; редактори В. Склокін і С. Троян. Київ: Ніка-Центр, 2012. 264 с.

7. «Виклики сучасного світу і майбутнє історії». Дискусія за участі Еви Доманської, Володимира Маслійчука, Володимира Склокіна та Наталії Яковенко (Київ, книгарня «Є», 5 березня 2012 року). URL: <http://www.historians.in.ua/index.php/en/dyskusiya/250-vyklyky-suchasnoho-svitu-i-maibutnie-istorii-dyskusiia-za-uchasti-evy-domanskoj-volodymyra-masliichuka-volodymyra-sklokina-ta-natali-yakovenko-kyiv-knyharnia-ye-5-bereznia-2012-roku>.

Фльорко Л. Я.

*к.філос.н., доцент,
доцент кафедри філософії,
соціології та культурології
Національного лісотехнічного
університету України*

Савка Н. В.

*студентка ННІ екологічної економіки
та менеджменту
Національного лісотехнічного
університету України*

АКСІОЛОГІЧНІ ВИМІРИ ВАРТОСТЕЙ МОЛОДІ В УМОВАХ ЕКОНОМІЧНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

В умовах активних сучасних глобальних трансформацій вкрай важливим є усвідомлення ключових цінностей й спроможність їх зберегти. Метою дослідження є аналіз аксіологічних вимірів пріоритетів сучасної української молоді в умовах економічних метаморфоз. Сучасна людина, перебуваючи під тиском політичних,

економічних, соціальних видозмін поставлена в умови постійного вибору: між сталим, але неактуальним чи плинним, проте сучасним. Усі ці видозміни формують аксіологічні важелі у соціокультурному сучасному просторі.

На сьогодні економічна ситуація в Україні і світі в цілому є межево складною. Більшість людей розчаровані своїм життям, несправедливістю. І навіть молодь поставлена в рамки, з яких можливо вирватись лише при умові надактивної постійної праці. Саме тому, можемо дійти до першого гіпотетичного твердження, що основним критерієм якісного життя, як в наших батьків, так і у нас – є успішна кар'єра. Адже вона, насамперед, запорука економічної стабільності, достатку, гідних умов існування. Тобто, ми можемо дійти до першого висновку, що *ключовим аксіологічним мірилом вартостей сучасного світу є матеріальні блага* й консьюмеристські вартості, які водночас можуть нівелювати важелі особистісно-духовного світу і разом з тим, можуть бути мотиватором до здорової конкуренції, яка, зрештою, може сприяти розвитку ринкової економіки.

Більшість дослідників, які працюють над темою споживацтва доводять, що консьюмеристський підхід руйнує не лише духовну культуру, але й є «раком» сучасного суспільства. Так, доктор економічних наук Ю.В. Кіндзерський стверджує, що «першим і головним кроком для виходу з цієї кризовості має стати відмова від суспільної ідеології невгамовного і невинуватого споживацтва, його раціоналізація, збалансування з наявними виробничими і ресурсними можливостями країни [1]. Ми погоджуємось з автором, проте хочемо зазначити, що саме споживацький підхід часто мотивує бажання збільшувати свої доходи, мотивує прагнення до цілковитого задоволення власних потреб, навіть знижуючи цінність соціально-духовного виміру культури все ж, зрештою, сприяє появі суперництва в умовах економічних трансформацій. Цілком очевидно, що матеріальна вмотивованість стає додатковим стимулом для впровадження нових технологій, розвитку науки, зростання виробничих можливостей. Хоча і в цих аргументах чатують інші небезпеки. З цієї ж причини духовні цінності, які відіграють інтегративну роль у суспільстві, як правило, починають занепадати. Як слушно зауважує дослідниця Л.Северин-Мрачковська, «життя

багатьох людей унаслідок впливу на них середовища, «заточеного» на економіку споживання, зводиться до пошуку новітніших товарів, активного обміну старого на нове, більш престижне, їх спілкування зводиться до того, де, хто, що бачив, придбав що-небудь нове... [2, с. 140]. Підтвердження цієї тези ми можемо знайти коли проаналізуємо матеріал, яким, у більшості випадків, наповнюється сторінки в соціальних мережах. Більшість молоді з легкістю демонструє свій побут, свої нові покупки, свою їжу, свої взаємини... На нашу думку, така публічність створює видимість справжності і збідненість внутрішнього світу людини. «З часом вони з легкістю міняють і старі стосунки на нові, престижніші. У гонитві за «статусністю» у речах (заміських будинках, картинах, автомобілях, одязі тощо) індивід дуже швидко починає керуватися принципом «статусності» у побудові міжлюдських стосунків, не залишаючи в них місця щирій дружбі, безкорисливості, взаємодопомозі, сумлінню, честі, відповідальності, вірності, шляхетності, інакше кажучи, - моральним цінностям (нормам). Консьюмеризм, таким чином, призводить до дегуманізації людини та суспільства загалом» [2, с. 140].

Отож, з появою нових технологій і можливостей, життя кардинально змінило свою структуру, воно стало значно доступнішим. Для отримання будь-якої інформації тепер не обов'язково читати книги, ходити в бібліотеки, аналізувати..., а достатньо лише ввести запит з кількох слів у пошукову систему. Ця спрощеність, перш за все, призводить до втрати когнітивних здібностей, які, у свою чергу, деструктивно впливають на мислинневі компетентності людини, а також стимулюють отримання недостовірної, неточної інформації.

Отож, в умовах економічних трансформацій *другим аксіологічним мірилом вартостей є доступність до інформації*. Тут важливо зацентувати увагу на тому, що ми маємо чітко розуміти і розмежовувати цінність доступності інформації у сфері когнітивної і соціально-розважальної моделей. Сучасний світ, на жаль, більше схильний до другої і використовує Інтернет для соціальних мереж, перегляду фільмів, різноманітних ігор. Саме такий спосіб розважитись приводить до ряду серйозних проблем як відмежування від реального життя, вкорінена віртуалізація, психологічні розлади. Сучасне інформаційно-віртуалізоване суспільство на ряду з естра-,

інтровертивними типами осіб створює ще один соціокультурний тип – текстоверти. Такій людині легше комунікувати зі світом через листи, sms-повідомлення, чати, віртуальні ігри ніж спілкуватись у реальному житті. Відсутність реального живого співбесідника може завести людину у стан екзистенційної самоти. Варто відзначити, що проблема віртуалізації особистісного життя є, здебільшого, проблемою молоді. Старше покоління, по-перше, через слабке володіння сучасними гаджетами, по-друге, через закладений інший виховний тип сприймання ціннісних важелів, не попадає під вплив віртуалізованих цінностей.

Отож, політична й економічна ситуація країни є чи не головним проводирем, який формує пріоритетні орієнтири сучасної молоді. Економічний спад продукує культ матеріальних цінностей на противагу духовному зростанню, віртуальне життя на противагу реальному, позірність ідеального зовнішнього блага на противагу сформованим духовним гармонійним благам.

Відповідно, більшість населення поняття «кар'єра» асоціюють виключно з матеріальним добробутом, а не можливістю самовдосконалення, поняття «цінність» сприймають як матеріальну вартість, будь-яку інформацію в інтернеті, як найвище джерело істини. Саме тому, в умовах економічних трансформацій, нагально потрібно розвивати весь спектр аксіологічних вимірів й особливо акцентувати увагу на духовних й особистісних пріоритетах.

Список використаних джерел

1. Кіндзерський Ю.В. Консьюмеризм як привнесена ідеологія деградації суспільства, держави, економіки: феноменологія прояву в Україні. URL: <https://knute.edu.ua/file/MzEyMQ==/060c65826adcde07a9b07e46d4260074.pdf>.

2. Северин-Мрачковська Л. Консьюмеризм як феномен духовно-економічного життя сучасної людини: pro et contra. *Університетська кафедра. Культурологія. Аксіологія. Філософія. Етнологія. Дискусії. Рецензії. Анотації: альм.* Київ: КНЕУ, 2017. №6. С. 137–150.

Шлемкевич С.Л.
*к.ф.н., доцент кафедри філософії,
соціології та культурології
Національного лісотехнічного
університету України*

ЗНАННЯ ЧИ ІНФОРМОВАНІСТЬ: ВИКЛИКИ НОВОЇ ПЕДАГОГІЧНОЇ ПАРАДИГМИ

Кожна культурно-історична епоха характеризується певною сукупністю світоглядних орієнтирів, які, в кінцевому результаті, формують той унікальний клімат, який прийнято називати «духом епохи». Протягом усієї історії людства цей «дух епохи» теоретики намагалися у концентрованому вигляді відобразити у назві того чи іншого історичного відрізка: епоха Відродження, Просвітництва тощо. З другої половини ХХ ст. в ситуації, коли інформаційні технології почали здійснювати вирішальний вплив на всі сфери суспільного життя, для характеристики нової культурно-історичної епохи активно почали використовувати термін «інформаційне суспільство». Відомі соціологи, філософи, культурологи (у першу чергу згадаймо японських вчених Ю. Хаяши, Й. Масуду, американських – Д. Белла, М. Маклюєна, Ф. Махлупа) вважали, що використання такої назви для якісно нової стадії розвитку суспільства цілком виправдано, оскільки інформація стала головним ресурсом інтелектуальної, виробничої та підприємницької діяльності людини. Необхідність освоювати лавиноподібний притік інформації примушує людину шукати ефективні способи її використання, аби бути готовою змінювати види діяльності, оволодівати новими професіями, ставати більш мобільною у прийнятті рішень.

Нові реалії викликають динамічні зміни у всіх сферах людської діяльності. Не виключенням є, безперечно, і сфера освіти, особливо вищої, професійної освіти, реформування якої примушує повністю змінити методологію процесу формування фахівця сучасного рівня.

Особливим чином цей процес відбувається в Україні, де, перш за все, необхідно було подолати наслідки багаторічного перебування в ідеологічних тенетах «радянської школи», яка декларувала сприяння

всєбічному розвитку особистості, а на справі ж формувала виконавський тип особистості, негативно оцінювала всі форми інновацій.

Реалії інформаційного суспільства активізували пошуки шляхів переформування національної системи вищої освіти, якісно змінивши мету освіти, наголошуючи, перш за все, на важливості підготовки конкурентоспроможних фахівців міжнародного рівня. Вища школа України визнає шлях оновлення змісту освіти, орієнтацію на створення ефективних механізмів впровадження нових педагогічних технологій. Педагогічні працівники з ентузіазмом проживають цей час експериментів та сміливих рішень. Разом з тим, необхідно констатувати, що ці експерименти у деяких вищих навчальних закладах, які отримали можливість самостійно визначати стратегію навчального процесу, на жаль, іноді зводяться до банального посилення інформаційного потоку. Для цього збільшується обсяг навчального матеріалу, перелік фахових дисциплін, конкретизуються фахові компетентності тощо. Оцінювання якості знань проводиться переважно шляхом формалізованого тестування, де головним показником якості є лише, умовно кажучи, «кількість» нагромадженої інформації, а не її творче опрацювання.

У вищій школі України спостерігається тенденція до зменшення блоку гуманітарних дисциплін з мотивуванням посилення уваги до спеціальних фахових. Між тим, не варто забувати, що саме гуманітарні дисципліни зорієнтовані на формування світогляду, нестандартних способів діяльності, універсально творчого сприйняття дійсності.

Вища освіта, спрямована на відтворення лише вузького спеціаліста, прагматика, а не духовно розвинутої, творчо мислячої особистості, призводить до загострення протистояння техніки і природи, до руйнівних процесів у навколишньому середовищі. Існує певна загроза, захопившись бажанням збільшити інформованість учня-студента, знівелювати ціннісно-смісловий аспект освітнього процесу. Умовно кажучи питання «що вивчати» стане важливішим, ніж питання «як застосовувати». Інформація в чистому вигляді не є вагомою, цінність вона отримує лише після сприйняття, творчої переробки та застосування конкретною особою на практиці.

Саме тому треба зробити все можливе, щоб на противагу парадигмі «навчання» утвердилася парадигма «вчення», на противагу інформованості утвердилася ідея інтелектуалізації, творчості, свободи мислення. Необхідно утвердити такий процес виховання та освіти, центром якого стане творча особистість, здатна вчитися, самостійно здобувати потрібні знання та формулювати нові ідеї.

Kądziołka Władysław

ks. dr hab.,

Pontifical University of John Paul II in Cracovia

Faculty of Social Sciences (Poland)

THE ETHICAL DIMENSION OF GLOBALISATION IN THE TEACHING OF JANA PAUL II

*The rich is not the one who has, but the
one who “gives away” who is able to give.*

John Paul II

Summary

In the teaching of John Paul II's the need of solidarity globalization is particularly stressed out as well as that of humanization of globalization processes. With the aim of doing it, one should be guided by unchanging social values: the truth, freedom, justice, solidarity, subsidiarity, love. The globalization has two faces: - the benefits which it brings to the world, individual countries and its main beneficiaries, that is international corporations; - negative effects which the developing countries and all people of the world experience.

Globalization processes change all levels of our lives in the world. They are extremely complex, they concern many aspects and planes of life: economic, cultural, political, social, it is difficult to grasp them as a whole. The scope of the phenomenon is as broad as possible, covering practically the whole world, all areas of life. John Paul II in his teaching on globalization constantly emphasizes that ethics requires that systems

should be adapted to the needs of man, it does not allow to put the system above man. One of the obvious consequences of this postulate is the principle that ethical committees, which now exist in almost all fields, should be completely independent of all financial interests, ideologies and political options. Ethical reflection is based on two inseparable principles, firstly, the inalienable value of man and secondly, the values of human cultures.

Key words: Globalization, ethical standards, social value

Introduction

Globalization is not a phenomenon specific to the 21st century. It was already known in the ancient world, then it was very slow and manifested itself in the development of trade and exchange of goods between different parts of the globe [1, p. 17-34]. The globalization processes gained new content and dynamics with the advent of the industrial era. The nineteenth century was called the first era of globalization, and the modern process of globalization began after World War II, when a series of agreements to remove restrictions on free trade and the end of the twentieth century, called the Information Age [2].

Today there are many concepts of globalization. However, all agree on one. The rich get even richer and the poor get poorer. In various regions and countries of the world, society maintains certain attitudes and attitudes towards processes called globalization. During his speech at the UNESCO headquarters John Paul II said: "A nation exists from and for culture [3].

I.

A humanity entering the age of globalization can no longer do without a common code of ethics. It is not supposed to be one common socio-economic system or culture that will impose its values and criteria on ethics. The principles of social life must be sought in the interior of man as such, in the universal nature of mankind that has come out of the hands of the Creator. This search is necessary if globalization is not to become yet another form of absolute relativization of values, uniformity of lifestyles and cultures. With all the diversity of cultural forms, there are universal human values that must be expressed and put at the forefront as the leading force of all development and progress.

Ethical reflection on globalization must be based on two inseparable principles: 1) On the inalienable value of man, which is the source of all human rights and all social order. Man must always be an end and not a means, an object and not a marketable commodity; 2) on the values of human cultures, which no external authority has the right to disregard or even destroy [4].

The Pope confirmed at the First World Congress of the Pastoral Ministry of Human Rights in July 1997 that “man is the most important, fundamental issue for the Church”, also in the Message. In this perspective, the Holy Father John Paul II, making use of the teachings contained in *Pacem in terris* and at the same time adapting them to today's needs, presents us with three particularly important matters for consideration:

- the encouragement given to the international community to overcome its hesitation and fully implement the project of creating an international public authority at the service of human rights, freedom and peace;
- the encouragement to extend fundamental human rights to all people, narrowing the gap between a number of new “rights” protected in technically advanced societies and fundamental human rights which are still not satisfactorily respected in situations of “underdevelopment”;
- encouraging not only an awareness of rights but also an awareness of responsibilities: “A greater awareness of universal human duties would be of great benefit to the cause of peace, as it would provide a moral basis for a shared order of things which does not depend on the will of the individual or of a certain group” [5].

II.

The Holy Father said at the 9th Plenary Session of the Pontifical Academy of Social Sciences on the subject of globalization, held in the Vatican from May 2 to 6, “globalization must be part of a broader political and economic agenda that aims at the authentic progress of all humanity”. “Globalization is not a priori good or bad. It will be what people will make it. No system is an end in itself, so it must be consistently proclaimed that globalization, like any other system, must serve man, must serve solidarity and the common good” [6, p. 48]. “Globalization can be a good thing for man and society, but it can also be a harmful phenomenon with serious consequences” [7, pp. 39-40]. John Paul II pays particular attention to the

fact that globalization in the economic dimension should be guided by the principle of social justice, including the “preferential option for the poor” who must be able to defend themselves against the globalized economy. The Church, on the other hand, must remind us of the need to achieve globalization in love without marginalization [8]. The process of uniting efforts in different areas of life is something positive and, in the current world situation – inevitable¹ .

It is also globalism, as the most modern direction of changes in basic areas of life, that raises great hopes. For many contemporary people it seems to be only the right way, precisely by uniting economic and political structures, to solve the burning problems of humanity [9, pp. 66-68]. The vision of a world without borders and barriers seems to be very attractive. Globalism has something of a Promethean vision that promises a “happy life” for contemporary and future generations. The directly Utopian vision of a “happy humanity” seems to be soon achievable at the current pace of change.

Without denying the positives that result from globalistic processes and the pursuit of the best possible use of scientific achievements, new technical solutions and means of communication, as well as positive results in various areas of life, it is hard not to notice the serious dangers that globalism, shaped by the current dominant tendencies, especially concerning man [10, p. 296], brings. From a personalistic perspective, “human rights” are primordial, earlier than any state law or established by other human bodies. To be a human state, the state should absolutely respect them.

III.

The affirmation of the primacy of ethics corresponds to a fundamental need of man and human community. But not all forms of ethics are worthy of this name. We are witnessing the emergence of models of ethical reflection, which are by-products of globalization itself, bearing the mark of utilitarianism. And yet ethical values cannot be subject to the dictates of

¹ Globalization is considered, in a hasty way, to be something inevitable and therefore not manageable with traditional categories that would inhibit it with the rest. The Social Teaching of the Church, for her part, pointing out the possible negative effects of this process, states that "this phenomenon should not be regarded as negative, since it can provide extraordinary opportunities for greater prosperity" [11, no. 58].

new inventions, techniques or performances, because they are rooted in human nature itself. Ethics cannot be an excuse or a justification for a system, but rather a safeguard for everything human in any system. Ethics requires systems to be adapted to human needs, but it does not allow the system to be placed above man. One of the obvious consequences of this demand is the principle that ethical committees, which now exist in almost all fields, should be completely independent of all financial interests, ideologies and political options [12, no. 20]. Christianity distinguishes between the temporal order and the supernatural order. It recognizes the autonomy of “earthly realities”. It does not recognize the autonomy of the world in relation to moral principles [10, p. 301].

All this is very far removed from the concept of ethically responsible globalization, capable of treating all nations as equal partners rather than passive tools. Undoubtedly, therefore, guidelines are needed to guide globalization in such a way that it fully serves the authentic human development of each person and of the whole human being - with full respect for the rights and dignity of all people [13, p. 30].

Conclusions

Historical experience shows that democracy serves the stability of governments and social and economic development. However, its absence is often the cause of state fragility, internal conflicts and the associated massive violations of human rights, which is a source of destabilisation of international security. It is worth recalling the five reasons why democracy should be promoted, given by Minister Bronisław Geremek during the Warsaw founding conference “Towards a Community of Democracy”. These are: - human rights; - internal and external peace and security; - economic development and prosperity of citizens and the whole society; - justice and solidarity; - participation, responsibility and empowerment of ordinary people and social groups [14, p. 15-16].

Final remarks

Finally, a general remark. The new reality in which we live expresses an important antinomy between States and peoples on the one hand, and community and society on the other. The new international order is expressed in the fact that the existing structures are increasingly not so much intergovernmental but supra-state in nature:

- the difference between foreign and domestic policies is blurring;

•international structures and their constituent states have the right, and even the duty, to interfere in matters which in the past were the exclusive competence and discretionary power of the national governments of sovereign states;

•today, states increasingly accept the jurisdiction of international tribunals, especially in matters concerning human rights and minority groups.

It is necessary to seek solutions that combine the interests of the community and society with the needs of peoples and states.

Bibliography

[1] Kukułka J., *Prawa rozwoju i zmienności stosunków międzynarodowych w świetle procesów globalizacji*, [in:] *Oblicza procesów globalizacji*, M. Pietraś (ed.), UMCS, Lublin 2002, p. 17-34.

[2] Fukuyama F., *Wielki Wstrząs*, PIW, Warszawa 2000.

[3] Jan Paweł II, *Przemówienie w UNESCO*, Paryż 2 czerwca 1980.

[4] Jan Paweł II, *Przemówienie: Globalizacja i etyka*, no. 4.

[5] Jan Paweł II, *Orędzie na Światowy Dzień Pokoju 1 stycznia 2003*, no. 5.

[6] Jan Paweł II, *Globalizacja będzie tym, co uczynią z niej ludzie*, „Więź” 10 (2001).

[7] Jan Paweł II, *Przemówienie: Rozwój, globalizacja, dobro człowieka*, 2.V.2000, „L'Osservatore Romano” ed. Pol. 6(2000).

[8] Jan Paweł II, Adhortacja apostolska „Pastores Gregis” (16.X.2003).

[9] Sorge B., *Wykłady z Katolickiej Nauki Społecznej*, WAM, Kraków 2001.

[10] Zdybicka Z. J., *Globalizm a dobro człowieka*, [w:] *Człowiek i polityka*, J. Kłos, A. Noras (ed.), KUL, Lublin 2002.

[11] Jan Paweł II, Encyklika *Centesimus annus* (1.V.1991).

[12] Jan Paweł II, Adhortacja apostolska *Ecclesia in America* (22.I.1999).

[13] Jan Paweł II, *Globalizacja a dobro całej rodziny ludzkiej*, „L'Osservatore Romano” ed. Pol. 10(2003).

[14] Rotfeld A. D., *Nowy akt polityczny dla Narodów Zjednoczonych na XXI wiek: W poszukiwaniu nowych odpowiedzi*, „Krakowskie Studia Międzynarodowe” 1(2005).

Krzywkowska Justyna
Doktor nauk prawnych
Katedra Teorii i Historii Prawa
Wydział Prawa i Administracji
Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie (Polska)

OGRANICZANIE WOLNOŚCI RELIGIJNEJ W ZWIĄZKU Z PRZECIWDZIAŁANIEM EPIDEMII KORONAWIRUSA W POLSCE

Prawo do wyznawania religii należy do praw człowieka, podobnie jak prawo do życia, prawo do własności prywatnej czy prawa do wolności słowa, zebrań i zrzeszeń. Są to prawa podstawowe, które powinny być fundamentem prawodawstwa międzynarodowego, europejskiego i krajowego. Na ich bazie powstają prawa obywatelskie i polityczne, który przysługują obywatelom konkretnego państwa, którzy są zazwyczaj członkami określonej wspólnoty religijnej. Źródłem praw naturalnych jest godność ludzka, religijno-etyczna wartość człowieka. Państwo i Kościół nie mogą utrudniać rozwoju natury ludzkiej. Państwo ma zabezpieczać zaspokajanie potrzeb fizycznych, duchowych, moralnych, kulturalnych obywateli. Natomiast Kościół ma realizować zadania religijne (uświęcenie i zbawienie) oraz społeczne (tworzenie wspólnoty osób wierzących). [5, s. 5-7]

Wolność sumienia i religii, jak stanowi art. 53 ust. 1 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej [7], przysługuje każdemu człowiekowi. Istnieją różne formy uzewnętrzniania przekonań religijnych, np. udział w niedzielnej Mszy świętej, używanie symboli religijnych, uczestnictwo w szkolnych lekcjach religii. Prawo do wolności religijnej można rozumieć przedmiotowo lub podmiotowo. Przez prawo przedmiotowe należy rozumieć zbiór wszystkich norm prawnych, które dotyczą działalności religijnej osób należących do wspólnoty kościelnej. Prawo zaś podmiotowe jest to zbiór uprawnień do działania, zaniechania pewnych czynności, domagania się niektórych roszczeń ze strony innych osób fizycznych lub prawnych. [5]

Prawo do wolności religijnej wynika z różnych systemów prawnych. W Polsce jest to Konstytucja z 1997 r. jako akt najwyższej rangi (zwłaszcza art. 25, który zawiera unormowania określa pozycję kościołów i innych

związków wyznaniowych oraz ich relację z Państwem, a więc wolność sumienia i wyznania w sensie instytucjonalnym, jak również art. 53 poświęcony wolności sumienia i religii w wymiarze indywidualnym), wielostronne umowy międzynarodowe o zasięgu uniwersalnym lub regionalnym [6; 8; 9], dwustronne umowy międzynarodowe [6], ustawy dotyczące wszystkich związków wyznaniowych [17; 20] oraz tzw. ustawy indywidualne [18; 19], rozporządzenia dotyczące wszystkich lub poszczególnych związków wyznaniowych [11; 12], akty prawa wewnętrznego, np. zarządzenia ministrów. Także orzecznictwo sądów polskich dotyczy kwestii wolności religijnej, np. symboli religijnych oraz uczuć religijnych [22; 23]. Wolność religijna ukazana została w licznych dokumentach papieskich [4], nauczaniu Soboru Watykańskiego II [16], statutach synodalnych [3] oraz obu Kodeksach Prawa Kanonicznego [1; 2].

W Polsce rodzice mają prawo do zapewnienia dzieciom wychowania i nauczania moralnego i religijnego zgodnie ze swoimi przekonaniem. To rodzice poprzez pisemną deklarację składaną w szkole wyrażają zgodę na udział niepełnoletnich dzieci w lekcjach religii. Szkoła ma obowiązek zapewnienia nauczania religii w ramach planu zajęć szkolnych w wymiarze 2 godzin tygodniowo. Funkcjonują szkoły wyznaniowe, gdzie uczniowie oprócz wiedzy, otrzymują formację duchową.

W dniu 4 marca 2020 r. w Polsce stwierdzono pierwsze zakażenie koronawirusem. Stopniowo wolność uzewnętrzniania religii jest ograniczana z powodu konieczności zapewnienia ochrony zdrowia. Jak wynika z art. 53 ust. 5 Konstytucji RP „wolność uzewnętrzniania religii może być ograniczona jedynie w drodze ustawy”. Trwająca pandemia koronawirusa SARS-CoV-2 wprowadziła szereg restrykcji i ograniczeń, który nie ominęły kościołów i innych związków wyznaniowych. Jak podkreślano wielokrotnie w dyskusji właściwą formą prawną dla ograniczeń w korzystaniu z gwarantowanych konstytucyjnie wolności i praw człowieka powinna być ustawa. Na podstawie przepisów ustawy z dnia 5 grudnia 2008 r. o zapobieganiu oraz o zwalczaniu zakażeń i chorób zakaźnych u ludzi [21] Minister Zdrowia 13 marca 2020 r. wydał rozporządzenie w sprawie ogłoszenia na obszarze Rzeczypospolitej Polskiej stanu zagrożenia epidemicznego [13]. Do obiektów kultu religijnego został wprowadzony limit wiernych do 50 osób, wliczając w to osoby sprawujące kult religijny. Od 16 marca br. dzieci i młodzież uczą się

online, w tym trybie prowadzone są także lekcje religii i etyki. Placówki szkolne do 24 maja br. nie prowadzą zajęć na terenie szkoły.

W wyniku nowelizacji rozporządzenia Ministra Zdrowia dokonanej 24 marca 2020 r. wprowadzono drastyczne ograniczenie w możliwości uczestnictwa w kulcie religijnym do maksymalnie 5 uczestników, nie licząc osób sprawujących kult religijny lub osób zatrudnionych przez zakład pogrzebowy w przypadku pogrzebu [14]. Nie brano pod uwagę powierzchni świątyni, które w Polsce w większości przypadków posiadają spory metraż. Wywołało to oburzenie wielu ludzi wierzących, biorąc pod uwagę, że więcej osób mogło jeździć autobusem niż modlić się w kościele. Dnia 9 kwietnia br. rząd poinformował o przedłużeniu restrykcji do 19 kwietnia br. Uniemożliwiono wiernym uczestnictwo w sprawowaniu liturgii Wielkiego Tygodnia. Podczas Wielkanocy we Mszy świętej mogło uczestniczyć pięć osób (poza księdzem i asystą kościelną).

Epidemia pozbawiła osoby wierzące fizycznego wzięcia udziału w praktykach religijnych. W wypowiedziach wielu prawników podkreśla się, że przepisy rozporządzenia Ministra Zdrowia nie upoważniają do ograniczenia wolności religijnej. Podkreśla się art. 25 Konstytucji RP, który związkom wyznaniowym daje autonomię oraz wzajemną niezależność względem państwa.

Poszczególni biskupi diecezjalni ogłosili do odwołania dyspensę od obowiązku niedzielного uczestnictwa we Mszy świętej dla następujących wiernych: osobom w podeszłym wieku, osobom z objawami infekcji (np. kaszel, katar, podwyższona temperatura, itp.), dzieciom i młodzieży szkolnej oraz dorosłym, którzy sprawują nad nimi bezpośrednią opiekę, jak również osobom, które czują obawę przed zarażeniem. Zaleca się przyjmowanie Komunii świętej na rękę, a nie jak zwyczajowo jest w Polsce do ust. Celebrans na oczach ludzi dezynfekuje dłonie przed udzieleniem Komunii świętej. Spowiedź święta odbywa się w salach katechetycznych z zachowaniem odpowiedniego dystansu z użyciem maseczek ochronnych przez spowiednika i penitenta. Znak pokoju należy przekazywać bez podawania rąk, powstrzymać się od oddawania czci relikwiom poprzez pocałunek lub dotknięcie, rezygnować z napełniania kropielnic wodą święconą. Dzięki stosowaniu w/w wytycznych kościoły pozwalają na bezpieczne przebywanie w nich osób. Parafie odwołały pielgrzymki, rekolekcje wielkopostne, spotkania z rodzicami dzieci

pierwszokomunijnych lub bierzmowanych. Konferencja Episkopatu Polski zachęca do modlitwy oraz duchowej łączności ze wspólnotą Kościoła poprzez transmisje radiowe, telewizyjne lub internetowe. Jednak brak wiernych w kościołach przyczynił się do pogorszenia sytuacji materialnej wielu parafii. Głównym źródłem utrzymania parafii są bowiem ofiary wiernych składane na tace. Od 16 kwietnia br. wprowadzono w Polsce powszechny obowiązek noszenia maseczek ochronnych w przestrzeni publicznej. Wierni przez większą część liturgii (z wyjątkiem przyjmowania Komunii św.) muszą mieć założone maseczki ochronne na twarzy. Zamiast maseczki można usta i nos zakrywać chustą lub szalikiem. Nakaz zakrywania ust i nosa nie obowiązuje m.in. osób duchownych sprawujących obrzędy religijne.

W mediach nagłośnione zostały już sprawy nakładania sankcji za złamanie rygorów związanych z uczestnictwem w sprawowanym publicznie kulcie religijnym. Specjaliści prawa wyznaniowego uważają, że na mocy Konkordatu zagwarantowano Kościołowi Katolickiemu nienaruszalność miejscom przeznaczonych do sprawowania kultu i grzebania zmarłych.

Przewodniczący Konferencji Episkopatu Polski abp Stanisław Gądecki zaapelował do rządu, by do kościołów mogła wchodzić jedna osoba na 9 m².

Od poniedziałku 20 kwietnia br. wprowadzono łagodzenia obostrzeń wprowadzony w związku z epidemią koronawirusa [15]. Na podstawie nowych regulacji podczas nabożeństw i uroczystości o charakterze religijnym będzie mogło przebywać więcej osób – jedna osoba na 15 m² powierzchni kościoła. Nadal obowiązuje zachowanie wymaganego odstępu między ludźmi, czyli 2 metry.

W walce z pandemią bierze udział wiele instytucji kościelnych, takich jak Caritas oraz zgromadzenia zakonne, co obrazuje jak w praktyce funkcjonuje konstytucyjna zasada współdziałania państwa i Kościoła na rzecz dobra wspólnego i poszczególnego człowieka.

Bibliografia

[1] Codex Iuris Canonici, Pii X Pontificis Maximi iussu digestus, Benedicti Papae XV auctoritate promulgatus, 27.05.1917, AAS 9 II (1917) 3-521.

[2] Codex Iuris Canonici auctoritate Ioannis Pauli PP. II promulgatus, 25.01.1983, AAS 75 II (1983) 1-317; Kodeks Prawa Kanonicznego. Przekład polski zatwierdzony przez Konferencję Episkopatu, Poznań 1984.

[3] IV Synod Archidiecezji Warszawskiej 1998-2003, Warszawa 2003.

[4] Jan Paweł II, Encyklika *Dives in misericordia*, [w:] Jan Paweł II. Dzieła zebrane, t. 1, Kraków 2006.

[5] Jan Wiślicki, *Prawa świeckich w Kościele Katolickim*, Lublin 1939, s. 5-7.

[6] Konkordat między Stolicą Apostolską i Rzeczpospolitą Polską, podpisany w Warszawie dnia 28 lipca 1993 r. (Dz.U. z 1998 r. Nr 51, poz. 318 ze zm.).

[7] Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. (Dz.U. z 1997 r. Nr 78, poz. 483 ze zm.).

[8] Konwencja o prawach dziecka, przyjęta przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych dnia 20 listopada 1989 r. (Dz.U. z 1991 r. Nr 120, poz. 526).

[9] Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych, Nowy Jork, 16.12.1966 r. (Dz.U. z 1977 r. Nr 38, poz. 167 ze zm.).

[10] Powszechna Deklaracja Praw Człowieka, Paryż, 10.12.1948, [w:] *Prawa człowieka. Wybór dokumentów międzynarodowych*, red. B. Gronowska, T. Jasudowicz. C. Mik, Toruń 1999, s. 12-20.

[11] Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 14 kwietnia 1992 r. w sprawie warunków i sposobu organizowania nauki religii w publicznych przedszkolach i szkołach (Dz.U. z 1992 r. Nr 36, poz. 155 ze zm.).

[12] Rozporządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych i Administracji z dnia 31 marca 1999 r. w sprawie rejestru kościołów i innych związków wyznaniowych (Dz.U. z 1999 r. Nr 38, poz. 374 ze zm.).

[13] Rozporządzenie Ministra Zdrowia z dnia 13 marca 2020 r. w sprawie ogłoszenia na obszarze Rzeczypospolitej Polskiej stanu zagrożenia epidemicznego (Dz.U. z 2020 r., poz. 433).

[14] Rozporządzenie Ministra Zdrowia z dnia 24 marca 2020 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie ogłoszenia na obszarze Rzeczypospolitej Polskiej stanu epidemii (Dz.U. z 2020 r., poz. 522).

[15] Rozporządzenie Ministra Zdrowia z dnia 15 kwietnia 2020 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie ogólnych warunków umów o udzielanie świadczeń opieki zdrowotnej (Dz.U. z 2020 r., poz. 696).

[16] Sobór Watykański II, Konstytucje Dekrety Deklaracje, Poznań 2002.

[17] Ustawa z dnia 17 maja 1989 r. o gwarancjach wolności sumienia i wyznania (t.j. Dz.U. z 2017 r., poz. 1153).

[18] Ustawa z dnia 4 lipca 1991 r. o stosunku Państwa do Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego (t.j. Dz.U. z 2014 r., poz. 1726).

[19] Ustawa z dnia 13 maja 1994 r. o stosunku Państwa do Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego w Rzeczypospolitej Polskiej (t.j. Dz.U. z 2015 r., poz. 43).

[20] Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny (t.j. Dz.U. z 2019 r., poz. 1950).

[21] Ustawa z dnia 5 grudnia 2008 r. o zapobieganiu oraz o zwalczaniu zakażeń i chorób zakaźnych u ludzi (Dz.U. z 2008 r. Nr 234, poz. 1570 ze zm.).

[22] Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 6 kwietnia 2004 r., sygn. akt I CK 484/03.

[23] Wyrok Sądu Okręgowego w Gdańsku z dnia 22 grudnia 2015 r., sygn. akt I C 279/12.

Секція 5

Екологічна безпека держави в контексті традиційних і нових загроз навколишньому середовищу

Грубінко В.В.

д.б.н., професор,
завідувач кафедри загальної біології
Тернопільського національного
педагогічного університету
імені Володимира Гнатюка

СТІЙКІСТЬ ТА СТАЛИЙ РОЗВИТОК БІОЛОГІЧНИХ І СОЦІО-ПРИРОДНИХ СИСТЕМ

Людина підкорила собі планету і тепер повинна навчитися управляти нею, досягнути непросте мистецтво бути лідером на Землі. Якщо вона знайде в собі сили повністю і до кінця усвідомити всю складність і неусталеність свого нинішнього стану і прийняти на себе певну відповідальність, якщо вона зможе досягнути того рівня культурної зрілості, яка дозволить їй здійснити цю нележку місію, тоді майбуття належить їй.

А. Печчеї

Стійкість природних систем як їх структурно-функціональний феномен. *Стійкість* (англ. *Stability*) – це якість, що дозволяє системі витримувати зміни параметрів зовнішнього середовища, відмінні від розрахункових. Систему може бути названо «стійкою», якщо вона в змозі впоратися з варіаціями (іноді непередбачуваними) в операційному середовищі з мінімальними: збитком, зміною або втратою функціональності.

У 1884 р. А. Ле Шательє сформулював принцип, згідно з яким будь-які зовнішні впливи, що виводять систему зі стану рівноваги,

викликають у цій системі процеси, що намагаються послабити зовнішній вплив і повернути систему в початковий рівноважний стан. Спершу вважалося, що принцип Ле Шательє можна застосовувати до простих фізичних та хімічних систем. Подальші дослідження показали можливість застосування принципу Ле Шательє і до таких великих систем, як популяції, екосистеми, і навіть до біосфери. Наприклад, принципу Ле Шательє підпорядковується екосистема Світового океану. Його біота поглинає до половини вуглекислого газу атмосфери і тим компенсує підвищене надходження антропогенного вуглекислого газу. Але живі істоти суходолу вже виведена зі стану, коли вона підпорядковувалася цьому принципу, і в наш час наземні екосистеми в сумі виділяють більше вуглекислого газу, ніж в доантропогенну еру. Тому ступінь досягнутої стабільності досить різноманітна і залежить як від сили і частоти дії факторів середовища, так і від ефективності внутрішніх механізмів управління. Як здійснюється ця регуляція? Нею зайнята біота – сукупність всіх організмів флори і фауни, тобто всіх рослин, тварин, бактерій і грибів. Вплив її на довкілля зводиться до синтезу органічних речовин рослинами з неорганічних і розкладання органічних фауною на неорганічні. Швидкість синтезу визначає продукцію, а швидкість розкладання – її деструкцію.

До початку XIX ст. біосфера ефективно компенсувала вплив на живі істоти і біосферу. Тим більше, що загальна антропогенна частка споживання її продукції не перевищувала 1%. Але з розвитком промисловості і застосуванням викопних видів палива біота вже не могла встигати за зростанням забруднення. До того ж сили її були істотно підірвані скороченням лісів і розширенням площі сільськогосподарських угідь. У результаті дія принципу Ле Шательє в біосфері, починаючи з XIX ст. сповільнилася. При збереженні або зростанні сучасного антропогенного навантаження стійкість середовища може бути зруйнована. Для розуміння ситуації розкриємо характер функціонування природної біоти і досягнення високої точності контролю за зміною величин синтезу і розкладання органічних речовин. Основний принцип, що визначає функціонування життя на будь-яких рівнях, це конкретна взаємодія автономних, некорельованих між собою одиниць структури. Будь-які живі істоти є

складними утвореннями на молекулярному, клітинному, організовому, соціальному рівнях. Головною особливістю життя є те, що будь-який конкретний тип скорельованості в біоті завжди є нестійким і розпадається з плином часу. Для організму цей розпад відповідає смерті. Більш того, в послідовному ряду нащадків однієї особини відбувається неминуче, експериментально підтверджене накопичення спадкової програми змін. Для збереження рівня організації популяції особини повинні або вилучатися з процесу розмноження, або тим чи іншим способом виключатися з популяції. Це може бути забезпечено тільки нормальними особинами, що мають найбільшу конкурентоспроможність (вищу самоорганізацію) в природних умовах. З відхиленням умов від природних, тобто з виходом популяції з її екологічної ніші, кореляційні зв'язки особини з навколишнім середовищем руйнуються і конкурентоспроможності нормальних і ослаблених особин вирівнюються. Відносне число ослаблених особин збільшується, а нормальних зменшується так, що стає можливим виродження і навіть вимирання виду.

Найбільш складним видом скорельованості серед живих об'єктів – узагальнених особин – є скорельованість організмів різних видів в угрупованнях. Саме цей тип скорельованості забезпечує біотичну регуляцію і виконання принципу Ле Шательє в біосфері по відношенню до зовнішніх збурень навколишнього середовища. Виникнення угруповань зв'язано не тільки з необхідністю управління біотою навколишнім середовищем і підтримкою замкнутості кругообігів речовин за відсутності зовнішніх збурень. Для цього кожен вид в скорельованій взаємодії з іншими видами угруповання виконує строго певну роботу щодо стабілізації навколишнього середовища. В умовах, коли штучно подаються необхідні поживні речовини і виділяються відходи, спільноти розпадаються. Приклад тому міські птахи, домашні тварини, культурні рослини тощо. Аналогічно конкретним клітинам і організмам кожне конкретне угруповання має кінцеві розміри і розпадається з плином часу, поступаючи місцем новому конкурентоспроможному об'єднанню. Представлений спосіб стабілізації біоти і навколишнього середовища забезпечує також і еволюцію біологічних форм. Закріпитися в біосфері можуть лише форми, які не призводять до зменшення конкурентоспроможності.

Еволюційний процес біосфери надзвичайно повільний. Помітна зміна складу біосфери, тобто перехід біоти і навколишнього середовища з одного стійкого стану в інший, відбувається упродовж мільйонів років. Напрямок еволюції завжди визначається зростанням конкурентоспроможних форм життя. Причина цьому, умови різкої обмеженості ресурсів біосфери, т.з. умови вкрай далекі від достатку, в яких протікає еволюція.

Оцінка (критерії) стійкості. Виходячи з дефініції поняття «*стійкості*» її оцінка або порушення визначається «ступенем виходу» ключових (визначальних) параметрів функціонування живих систем за межі їх структурно-функціональної єдності та успішності і результативності життєдіяльності (еквівісальності) [1].

Для оцінки стійкості екосистем запропоновано поняття «*екологічний резерв екосистеми*», (введене Ю. А. Ізраєлем (1989): «*Екологічний резерв екосистеми – це різниця між гранично допустимим відхиленням та фактичним станом екосистеми*» [4]. Вона вказує на розміри тієї буферної зони, в межах якої можливі зміни, що не руйнують екосистему. На жаль, методів оцінки екологічного резерву екосистем різного типу поки що немає. У багатьох випадках екологічний резерв екосистем оцінюється інтуїтивно.

У 2008 р. Гандзюра В. П. та Грубінко В. В. ввели і обґрунтували поняття «*шкодочинності*» [2]. «**Шкодочинність – здатність певного чинника знижувати стан благополуччя системи: $H_f = 1 - D_f$ (determining function)**». Ранжуючи функцію благополуччя системи у відсотках від референційного (природного) стану системи (який приймається за 100%), можна кількісно оцінити шкодочинність за зниженням функції (*визначальної, критичної*) благополуччя системи до нульових значень, нижче яких система припиняє своє існування. Виходячи з цього, на організмовому рівні стійкість може визначатися здатністю організму успішно зреалізовувати функції росту, розмноження та розвитку (еволюціонування або, як мінімум, адаптація), що забезпечують екологічну толерантність (згідно принципу Шелфорда). Вихід за межі норми реакції елімінує організм (вид) або є підґрунтям для еволюційного стрибка. Популяційно-видовий рівень характеризується торофічною активністю, конкурентністю та продуктивністю, що визначає «доцільність» присутності (чи існування)

виду у конкретних просторово-екологічних умовах. Екосистемний та біосферний рівень згідно з постулатами В. І. Вернадського успішний, коли забезпечує стійкий колообіг речовин та трансформацію енергії, які характеризуються швидкістю та ємністю (рис. 1).

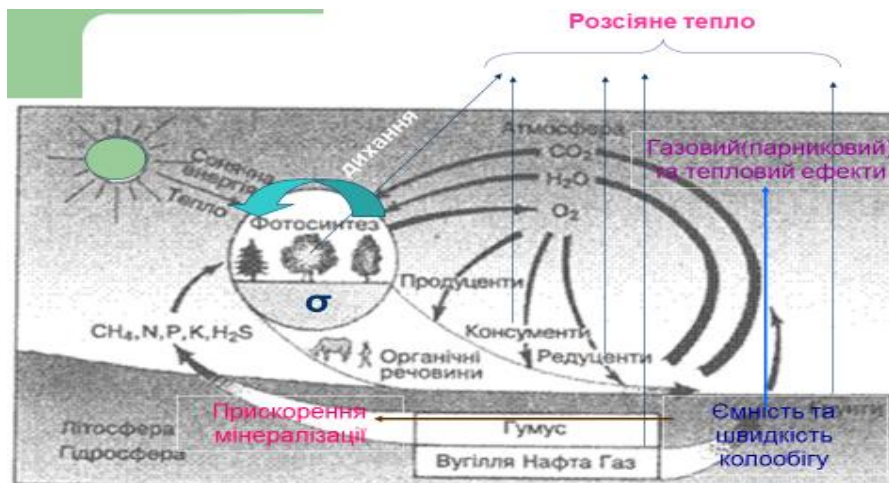

Рис. 1. Ємність і швидкість колообігу речовин (авт.)

Приміром, видобування і спалювання значної кількості викопних копалин призвело до відомого «парникового ефекту», що викликав стійкі кліматичні зміни через накопичення у результаті недостатньої буферної ємності Світового океану для поглинання вуглекислоти та нездатності рослинності фіксувати її у таких кількостях. Крім того, спостерігається чітка тенденція до мінералізації та зниження родючості ґрунтів.

Типи стійкості.

1. *Пружня стійкість* – система у відповідь на збурюючий вплив виходить зі стану рівноваги, але повертається до вихідного стану з припиненням дії цього чинника. Прикладом є пірогенні угруповання, що час від часу вони практично знищуються внаслідок пожеж, але досить швидко відновлюються. Каліфорніські зарості чапараллю після пожежі поновлюються повністю за кілька років. Одним з різновидів пружної стійкості є екосистеми імпульсної стабільності. Саме їхнє існування базується на значних коливаннях. Це, зокрема, екосистеми тимчасових водойм.

2. *Резистентна стійкість* – система тримається до певної межі (певних значень) збурюючого фактору, але коли його значення перевищать певну межу – виходить зі стану рівноваги, до якого вже

може не повернутися навіть після повного припинення збурюючого впливу. Прикладом є каліфорнійські секвойні ліси досить стійкі до пожеж (товстий шар кори тощо), але при згоранні лісу він відновлюється вкрай повільно або ж не відновлюється зовсім.

Рівні стійкості.

Видовий: на рівні організмів, правило оптимума – закон екологічної толерантності Шелфорда.

Системний: збереження структури і нормальне функціонування екосистеми при зміні екологічних факторів. Адаптації організмів до зміни факторів забезпечують певну ступінь стійкості екосистем, до складу яких вони входять. Однак екосистема порівняно з окремими видами організмів має більшу ступінь надійності функціонування, бо на системному рівні формуються і розвиваються нові системні механізми забезпечення стійкості і живучості екосистем, що відсутні у окремих видів. Еволюційно вироблені пристосування екосистем до змін факторів називають адаптаціями екосистем [1, 5, 7].

Фактори стійкості. Стійкість забезпечується безперервним потоком енергії, який задає та підтримує колообіг речовин, а також розвиненими інформаційними мережами, що включають потоки фізичних і хімічних сигналів, що зв'язують всі частини системи і керуючих (або регулюючих) нею як одним цілим. У результаті взаємодії колообігу речовин та потоків енергії, а також сигналів зворотного зв'язку від субсистем (коли частина сигналів з виходу надходить на вхід) в екосистемах виникає саморегулюючий гомеостаз без регуляції ззовні (як це буває в механічних системах; наприклад, у звичайній системі регулювання температури в приміщенні термостат управляє піччю) або «постійної точки» (так у теплокровних тварин регуляція температури тіла здійснюється спеціальним центром в мозку). Керуючі функції екосистеми зосереджені всередині неї та дифузні, а не спрямовані назовні, та спеціалізовані. У число керуючих механізмів, що діють на рівні екосистеми, входять мікробні субсистеми, що регулюють накопичення і вивільнення біогенних елементів, поведінкові механізми та субсистеми «хижак–жертва», що регулюють щільність популяції та ін.

Концепція сталого (збалансованого) розвитку. Сталий (збалансований) розвиток – це сучасна найбільш поширена концепція

взаємодії суспільства і природи, узгодження між економічним та соціальним розвитком суспільства і збереженням довкілля. “Сталий розвиток – це такий розвиток суспільства, за якого задоволення потреб нинішнього покоління не має ставити під загрозу можливості майбутніх поколінь задовольняти свої потреби” [3].

Ідея сталого розвитку виникла у 1983 р. з ініціативи ООН, коли була створена Міжнародна комісія з довкілля та розвитку. Очолила комісію п. Гро Харлем Брутланд [8, 10]. У 1987 р. Генеральною Асамблеєю ООН заслухано і схвалено доповідь комісії “Наше спільне майбутнє” [6], у якому сформульовано принцип сталого розвитку як основну стратегію взаємодії природи і суспільства.

Екологічні загрози, що були причиною виникнення ідеї сталого розвитку [7]:

- загрозові наслідки впливу діяльності людини на довкілля: потепління клімату; збіднення озонового шару; кислотні дощі; накопичення в ґрунтах токсичних відходів, важких металів та пестицидів; загроза біорізноманіттю; забруднення радіонуклідами ;

- погіршення економічних і соціальних умов у багатьох країнах світу, зростання чисельності населення, яке проживає в умовах злиднів;

Основні принципи сталого розвитку:

- принцип “задоволення потреб”: найбільшу увагу слід приділяти задоволенню потреб найбільш бідніших країн світу;

- принцип “встановлення обмежень”: на стан технології і на розвиток людства мають накладатися обмеження задля збереження довкілля; враховуються також обмеження у спроможності біосфери ліквідувати наслідки діяльності людства.

Документи, у яких закріплено Концепцію сталого розвитку:

1. Програма дій “Порядок денний на 21 століття”, схвалена в червні 1992 р.: засвідчує встановлення глобального партнерства країн світу для досягнення сталого розвитку суспільства.

2. Декларація Ріо “Про екологічний та економічний розвиток”: визначає права й обов’язки держав світу у рамках концепції сталого розвитку.

3. Документи Конференції ООН з населених пунктів (ХАБІТАТ–II): проголошує основні принципи сталого розвитку населених пунктів.

4. Програма “Ріо +10”: оцінює успіхи на шляху просування до сталого розвитку.

Сталий розвиток щодо проблем суспільства. Сталий розвиток щодо розвитку суспільства означає покращення якості життя людей з таких головних напрямків: 1) соціальне та економічне забезпечення; 2) екологічно сприятливе середовище для життя; 3) підвищення безпеки життя; 4) покращення стану здоров'я. Критерієм успішності сталого розвитку є *Індекс людського розвитку*. ІЛР визначається як третина суми індексів тривалості життя, рівня освіти і скоригованого ВВП країни на душу населення. Це є інтегрований показник, який використовується для оцінки можливості людини в окремій країні: 1) прожити довге та здорове життя; 2) здобути освіту; 3) отримати доступ до засобів, які забезпечують гідний і якісний життєвий рівень.

Оцінка відповідності розвитку території принципам СР. “Сталість” території оцінюється за складовими: 1) економіка; 2) соціальний розвиток; 3) екологія; 4) управління територією; 5) законодавство. Територія є несталою, якщо її жителі використовують ресурси швидше, ніж вони можуть відновлюватися, якщо на території продукується більше відходів, ніж та їх кількість, яка може бути перероблена натуральним шляхом або використана для інших потреб. Тому є різниця в цілях сталого розвитку для різних країн. Для розвинених країн причини погіршення стану довкілля – нераціональні структури споживання. Мета – свідоме обмеження споживання природних багатств для того, щоб наступні покоління теж могли ними скористатись. Для країн з перехідною економікою перебудова нераціональної структури виробництва, подолання бідності, ефективне та бережне використання природних ресурсів, впровадження екологічно безпечних сучасних технологій.

Індикатори сталого розвитку. Це показники, які використовують для оцінки стану здоров'я та рівня життя людей, стану довкілля на окремій території, кількісна оцінка впливу людської діяльності на стан довкілля і на стан здоров'я людей, якість і тривалість їхнього життя. Ці показники мають бути єдиними для загальної оцінки певної території чи порівняльної оцінки декількох територій.

Приклади *індикаторів* сталого розвитку:

➤ соціальні індикатори: середня тривалість життя; співвідношення середньої і мінімальної з. пл.; чисельність населення, яке проживає в екологічно небезпечних умовах; зниження дитячої смертності;

➤ економічні: темпи росту ВВП на 1-го жителя; використання природних ресурсів 1 жителів; зміна характеру споживання продуктів;

➤ екологічні: споживання водних ресурсів; площа природно-рекреаційної зони; обсяги побутових відходів та стічних вод.

Україна і сталий розвиток. У 1992 р. підписано Програму дій “Порядок денний на 21 століття”. У 1997 р. на конференції “Ріо +5” українська делегація підтвердила прагнення йти шляхом сталого розвитку. Створено Національну раду сталого розвитку у 1999 році. Розроблено Концепцію та стратегію сталого розвитку України і прийнято закон “Стратегія сталого розвитку “Україна – 2020” [9]. Сталий розвиток розглядається як такий, що не тільки породжує і сприяє економічному зростанню держави, а й справедливо розподіляє його результати, відновлює довкілля та сприяє подоланню бідності”.

Для впровадження принципів сталого розвитку в Україні потрібно:

- 1) розуміння необхідності впровадження принципів сталості;
- 2) партнерство між гілками влади на місцевому, регіональному та державному рівні;
- 3) партнерство між владою, громадянами і громадськими об’єднаннями, приватним сектором;
- 4) наявність громадянського суспільства;
- 5) доступ громадськості до обговорення та прийняття рішень.

Роль громадськості у впровадженні сталого розвитку. Доступ до інформації, активна позиція населення, участь громадян в обговоренні та прийнятті рішень є основними елементами сталого та збалансованого розвитку. У 1999 р. Верховна Рада України ратифікувала Конвенцію “Про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень і доступ до правосуддя з питань, що стосуються навколишнього середовища”.

Список використаних джерел

1. Грубінко В.В. Структурно-функціональна організація та еволюція живих систем. Тернопіль: ПП «Осадца», 2019. 140 с.
2. Грубінко В.В., Гандзюра В.П. Концепція шкочочинності в екології. Київ-Тернопіль: Вид. відділ ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2008. 144 с.
3. Данилов-Данильян В.И., Лосев К.С. Экологический вызов и устойчивое развитие, Уч. пос. Москва: Прогресс-Традиция, 2000. 414 с.
4. Израэль Ю. А. Экология и контроль состояния природной среды. Москва: Гидрометеоиздат, 1984. 560 с.
5. Небел Б. Наука об окружающей среде (как устроен мир). В 2-х т. Перекл. з англ. Москва: Мир, 1993. Т. 1. 420 с.; Т 2. 328 с.
6. Программа действий. Повестка дня на 21 век и другие документы конференции в Рио-де-Жанейро в популярном изложении / Сост. М. Китинг. Женева: SRO-KundigS.A., 1993. 70 с.
7. Реймерс Н.Ф. Антропогенная динамика экосистем. *Научные труды МНЭПУ, серия «Реймерсовские чтения»* / Ред. Н.М. Чернова. Москва: МНЭПУ, 2002. С. 71–96.
8. Резолюція EB111.R17 Виконавчого комітету ВООЗ «Вираз вдячності доктору Гру Харлем Брундтланд. URL: whqlibdoc.who.int/eb/2003/EB111_R17_rus.pdf.
9. Стратегія сталого розвитку «Україна – 2020». Указ Президента України від 12 січня 2015 року № 5/2015.
10. Strategies for Sustainable Development / Ed. Steve Moguire. *An explanatory Handbook 276-440/640. Montreal (Canada): McGill University, FacultyManagement, 2001. 361 p.*

¹Гандзюра В.П., ²Гандзюра Л.О.

¹д.б.н. наук, професор кафедри екології та зоології

*Київського національного університету імені Тараса Шевченка,
директор Центру європейської та євроатлантичної інтеграції
Державної екологічної академії Мінекоенерго;
²старший викладач Державного університету телекомунікацій*

ЕКОБЕЗПЕКА В НАЦІОНАЛЬНІЙ СИСТЕМІ СТІЙКОСТІ

Розбудова національної системи стійкості є одним із пріоритетних напрямів політики національної безпеки України на сучасному етапі. Це обумовлено необхідністю забезпечення готовності держави і суспільства до реагування на широкий спектр загроз різного походження, а також безперервності основних процесів у державі. Україна має значний потенціал стійкості, що підтверджується досвідом її протидії гібридній агресії. Проте системні механізми забезпечення національної стійкості наразі не сформовані. Їх запровадження сприятиме водночас посиленню і розвитку системи забезпечення національної безпеки України. Розробка і реалізація комплексних стратегічних рішень у цій сфері потребує належного наукового обґрунтування, у першу чергу, щодо визначення концепції забезпечення національної стійкості [4].

Час від часу в публічному дискурсі виникають "трендові" слова (buzzwords), які лунають звідусіль, використовуються у політичних документах і державних програмах, під які виділяються кошти з державного бюджету або міжнародними організаціями, і які кожен розуміє по-своєму. Нещодавно такими словами були, зокрема, *економіка перехідного типу, сталий розвиток, гібридна війна*. Але всі гранти, звання і нагороди під них уже отримано. Нині в тренді *стійкість (resilience)*.

Останніми роками в багатьох країнах активно займаються створенням національних систем стійкості [7-9]. Курс на повноправне членство в ЄС і НАТО офіційно закріплений у Конституції України. На Варшавському саміті 2016 року країни НАТО визначили посилення стійкості одним із пріоритетів діяльності Альянсу, встановивши перелік з семи базових критеріїв НАТО для оцінки цивільної готовності суспільства: гарантована дієвість уряду і критично важливих урядових послуг; стійке постачання енергії; здатність ефективно діяти у разі

неконтрольованого переміщення людей; стійкі джерела води і продуктів харчування; здатність реагувати на ситуації з масовими втратами; стійкі системи зв'язку; стійкі транспортні системи. Національна система стійкості передбачає формування комплексного механізму, який включатиме в себе етапи оцінки ризиків, планування та навчань, узгоджені протоколи реагування на кризову ситуацію та відновлення до початкового стану. Положення щодо розбудови національної системи стійкості також включено до Програми дій Уряду та Річної національної програми «Україна-НАТО» на 2020 рік.

Проте, на нашу думку, в концепції «Національної стійкості» екобезпекова складова ще не посіла належного для національної безпеки місця. І події останніх місяців в Україні – красномовне тому свідчення. Масові пожежі, проблеми з водними ресурсами, катастрофічне забруднення повітря, пандемія тощо.

Екобезпека є невід'ємною складовою національної безпеки держави, яка повинна її гарантувати поряд із військовою, економічною та особистою безпекою. Загрози національної стійкості через навколишнє середовище варті першочергової уваги. Всі складові природного оточення мають бути оптимальними для нормального функціонування і розвитку людської цивілізації, що можливо лише за якісного стану довкілля.

11 лютого 2020 р. у Києві розпочався курс практичних семінарів з розбудови національної системи стійкості згідно з принципами та рекомендаціями НАТО, організований Урядовим офісом з координації європейської та євроатлантичної інтеграції за підтримки Офісу оборонного співробітництва США. У відкритті курсу взяли участь тимчасова повірена у справах США в Україні Крістіна Квін, в.о. голови Урядового офісу з координації європейської та євроатлантичної інтеграції України Олексій Генчев, директор Національного інституту стратегічних досліджень Олександр Литвиненко.

У першому з серії семінарів із залученням експертів США взяли участь 70 українських фахівців з понад 20 державних установ, зокрема, Міністерства внутрішніх справ, Міністерства оборони, Міністерства юстиції, Міністерства розвитку громад та територій, Ради національної безпеки та оборони України, Служби безпеки України, Державної інспекції ядерного регулювання, Урядового офісу з

координації європейської та євроатлантичної інтеграції, Національного інституту стратегічних досліджень, Центру європейської та євроатлантичної інтеграції ДЕА Мінекоенерго тощо. Аналізували підходи НАТО та окремих країн до забезпечення стійкості, роль і місце у системі стійкості кожного з державних органів, їхні функції та розподіл відповідальності.

Так, в основі всеохоплюючого комплексного підходу до національної безпеки лежить досягнення семи ключових цілей:

- забезпечення громадської безпеки; • збереження суверенітету та територіальної цілісності;
- захист ліній зв'язку;
- зміцнення міжнародного порядку;
- забезпечення економічного процвітання;
- підтримка демократичних інституцій та національних цінностей;
- охорона природного середовища [5].

Зростання рівня глобальних загроз у сфері довкілля, зміни клімату спричинило потребу шукати нові шляхи убезпечення людей від природних катастроф і забезпечення процесів життєдіяльності в кризових умовах. Відтоді заговорили про стійкість екосистеми й інфраструктури. Згодом спектр загроз як для держав, так і для людей лише розширювався. На порядок денний вийшли завдання розбудови стійкості держави і суспільства до терористичної загрози та інформаційних атак, стійкості комп'ютерних систем до хакерських атак, стійкості фінансової системи, а зрештою – національної стійкості. У кожному зі згаданих словосполучень є поняття *стійкість*, але воно асоціюється із зовсім різними й часто не поєднаними між собою процесами. А що ж спільного у всіх цих випадках? В узагальненому вигляді стійкість характеризує реакцію об'єкта на певні зовнішні впливи, його здатність адаптуватися до їхньої дії без значної втрати функціональності. Дослідники сформували міждисциплінарний концепт стійкості. Його практична цінність у тому, що, розуміючи відповідні принципи і правила, можна посилити здатність різних об'єктів та систем *виживати* (в широкому значенні) в складних і незвичних умовах [3, 5].

Так, не можна виключити з життя природні катастрофи (повені, торнадо, цунамі, землетруси тощо) або назавжди подолати тероризм.

Але можна краще підготуватися до відповідних загроз, щоб втрат від них було якнайменше, а відновлення після криз відбувалося якнайшвидше. І тут стане в пригоді стійкість. Насамперед механізми забезпечення національної стійкості почали застосовуватися в країнах, які потерпали від природних негараздів, а згодом поширилися й на інші сфери (протидія тероризму, інформаційним і кібератакам, психологічному тиску тощо). Нині відповідні практики використовують США, Канада, Велика Британія, Ізраїль, Японія, Естонія та інші країни. Питаннями стійкості опікуються також і міжнародні організації, зокрема ООН, НАТО, ОЄСР. Їхній досвід і рекомендації мають свої особливості, оскільки відрізняються одна від одної і країни, і організації. При цьому є й спільні риси, які характеризують розбудову національної стійкості і мають принципово важливе значення. Зокрема, це активна взаємодія представників держави й суспільства, високий рівень їхньої обізнаності в сутності й характері загроз, і заходів, у яких вони мають брати участь до, під час і після кризи або надзвичайної події тощо.

За таких умов класичних оборонних і безпекових заходів виявляється вже недостатньо для того, щоб люди, суспільство і держава були захищеними достатньою мірою. Постає питання про набуття системою забезпечення національної безпеки нової якості, яка давала би змогу адаптуватися до непередбачуваних впливів, працювати безперебійно навіть в умовах кризи, не допускати розвитку деструктивних явищ.

Якщо запитати себе, своїх родичів, друзів, колег, чи знають вони, що робити у випадку повені (як нещодавно на Закарпатті), терористичної атаки (чи не щодня в нас "мінують" публічні установи й заклади), масованого обстрілу (на території нашої країни має місце збройний конфлікт)? А які події, ситуації мають бути для вас сигналом, що відбувається щось лихе (готується провокація в соціальній мережі, наближається фінансова криза тощо), і як маєте на це реагувати, до кого звертатися? Якщо всі знають відповіді, то зі стійкістю в країні все добре. Та чи багато знайдеться в Україні людей, які добре обізнані в безпекових питаннях?

У цьому й полягає запровадження принципів національної стійкості у сфері забезпечення національної безпеки. І це не потребує

значних додаткових ресурсів, а, навпаки, зекономить їх. Правильна організація взаємодії наявних сил і засобів, переорієнтація тренінгів і навчань, які вже існують як елемент у системі забезпечення національної безпеки, формування зацікавленості громад у посиленні власної безпеки – це те, з чого починати можна вже зараз, не очікуючи на нові доручення й рекомендації радників.

Особливої уваги варта проблема стійкості, екобезпекової, зокрема, у секторі безпеки і оборони України. Намічені шляхи удосконалення природоохоронних заходів у секторі оборони, розроблені фахівцями Центру європейської та євроатлантичної інтеграції ДЕА, які увійшли до Річних національних програм Україна-НАТО-2019 та 2020 рр. Європейська та євроатлантична інтеграція є головним і незмінним зовнішньополітичним пріоритетом України. Подальша розбудова та поглиблення взаємовідносин між Україною та ЄС здійснюється на принципах політичної асоціації та економічної інтеграції. Зовнішньополітична діяльність України спрямована на забезпечення її національних інтересів і безпеки шляхом підтримання мирного і взаємовигідного співробітництва з членами міжнародного співтовариства за загально визнаними принципами і нормами міжнародного права. Переважна більшість українського суспільства підтримує курс на повноправне членство України в ЄС та НАТО, усвідомлюючи, що це є ключовою гарантією розбудови демократичної правової держави та забезпечення її безпеки. Давно було ясно, що інтеграція і курс на повноправне членство в НАТО – це можливість виживання та збереження незалежності України [2, 6]. Наразі суспільна підтримка в Україні європейського та євроатлантичного вибору зумовлена європейською цивілізаційною ідентичністю України, її тісними і тривалими відносинами з членами європейської та євроатлантичної спільнот, які ґрунтуються на спільних цивілізаційних цінностях. В рішенні Бухарестського саміту НАТО 2008 року підтверджено майбутнє членство України в цій організації. У 2019 році в Конституції України законодавчо закріплено цивілізаційний вибір, європейська ідентичність Українського народу та незворотність стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору.

Особливо скрутна екологічна ситуація склалася в Україні на територіях військових об'єктів. Адже до розпаду СРСР військові території займали 18% всієї України. Це в чотири рази більше заповідних та трохи більше, ніж лісів. В той час як у країнах-членах НАТО загальна площа земель, відчужених для повсякденної діяльності військ становить 1-3 % їх земельного фонду, а в Україні наразі – близько 7% загальної території країни. У США на очищення й відновлення 1 км² землі, що використовується як полігон для стрільб та бомбометання, в середньому витрачалося близько 250 млн. доларів. Витрати на очищення військових баз від токсичних хімічних відходів на початку 90-х років у США становили 30-40 млрд. доларів за рік. Водночас єдина в Україні «Програма реабілітації територій, забруднених унаслідок військової діяльності на 2002-2015 рр.» перші три роки ледь фінансувалася, а потім фінансування і зовсім припинилося.

Співробітництво між Україною та ЄС і НАТО у природоохоронній сфері має на меті: - збереження, захист, поліпшення і відтворення якості навколишнього середовища; - захист громадського здоров'я; - розсудливе та раціональне використання природних ресурсів; - заохочення заходів на міжнародному рівні, спрямованих на вирішення регіональних і глобальних проблем навколишнього природного середовища; - зменшення впливу на довкілля, спричиненого діяльністю складових сектору безпеки та оборони України. З метою забезпечення виконання пріоритетних завдань співробітництва України з Організацією Північноатлантичного договору розробляються річні національні програми під егідою Комісії Україна – НАТО (РНП). Затверджена Указом Президента України від 10 квітня 2019 року № 117/2019 вперше в історії держави РНП-2019 стала програмою стратегічних реформ та інших заходів, необхідних для забезпечення ефективної, цілеспрямованої та системної підготовки України до членства в Альянсі.

Державний заклад «Державна екологічна академія післядипломної освіти та управління» є одним з державних закладів, безпосередньо відповідальним за виконання заходів РНП на 2019 і 2020 рр., зокрема: розроблення та впровадження системи екологічного управління згідно ДСТУ ISO 14001 у двох військових

частинах Збройних Сил України, проведення за участю представників НАТО курсів підвищення кваліфікації військових екологів та навчальних курсів з екологічної безпеки і стандартів НАТО у військових частинах Збройних Сил України, розроблення із залученням фахівців НАТО інформаційних, освітніх та навчально-методичних видань, довідників у сфері та екологічної безпеки для військовослужбовців Збройних Сил України. Законом України «Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року» визначено необхідність здійснення відповідного нагляду та контролю за дотриманням на об'єктах військово-оборонного промислового комплексу природоохоронного законодавства, запобігання забрудненню поверхневих та ґрунтових вод нафтопродуктами, знищенню природних ландшафтів тощо з метою мінімізації наслідків діяльності на цих об'єктах, що сприятиме реформам у сфері безпеки і оборони та впровадженню стандартів НАТО. Запровадження міжнародних стандартів систем екологічного управління на підприємствах і в компаніях сприятиме розвитку системи управління навколишнім природним середовищем та реалізації в Україні міжнародних природоохоронних ініціатив. Упровадження екосистемного підходу в галузеву політику та удосконалення системи інтегрованого екологічного управління, інтеграція екологічної політики до інших політик, обов'язкове врахування екологічної складової під час розроблення та затвердження документів державного планування та у процесі прийняття рішень про провадження господарської діяльності, яка може мати значний вплив на довкілля.

Для вирішення всього комплексу екологічних проблем сектору безпеки і оборони України та наближення стандартів у сфері екобезпеки до відповідних стандартів Євросоюзу та НАТО 2 жовтня 2017 року на базі Державної екологічної академії післядипломної освіти та управління створено Центр європейської та євроатлантичної інтеграції. Власне, це відновлення на якісно новому рівні створеного ще в травні 2006 р. на базі Державного екологічного інституту Центру екобезпеки та євроатлантичного співробітництва, який брав активну участь у програмах Україна-НАТО. Проте через зміну політичного курсу країни в 2012 р. діяльність Центру була призупинена. Центр

створено для вирішення проблем, які потребують використання спільних зусиль державних органів України (Міністерства екології та природних ресурсів, Міністерства оборони України, Ради національної безпеки і оборони України, ДСНС України та інших відповідних структур) і міжнародного співтовариства, узагальнення та творчого використання досвіду провідних країн ЄС та НАТО, сприяння процесам імплементації стандартів Євросоюзу та НАТО в галузі екобезпеки та інтеграції України у європейські та євроатлантичні структури, залучення міжнародних і національних грантових коштів для вирішення екологічних проблем України та її активної участі у міжнародних екологічних проектах. Пріоритетні напрямки діяльності: 1. Розвиток міжнародної співпраці у сфері екобезпеки, екології, збалансованого розвитку та екологічної освіти з країнами-членами ЄС і НАТО. 2. Інтеграція зусиль ДЕА та Міністерства екології та природних ресурсів України, Міністерства оборони України, Ради національної безпеки і оборони України та інших відповідних структур для вирішення проблем екобезпеки як складової національної безпеки України. 3. Участь спільно з Міністерством оборони України та Генеральним штабом ЗС на Громадському України у вирішенні проблем екобезпеки, пов'язаних з діяльністю оборонного комплексу. 4. Консультативна, інформаційно-аналітична і експертна допомога Міністерству екології та природних ресурсів щодо екологічних проблем, екобезпеки та прийняття оптимальних рішень з урахуванням досвіду країн ЄС та НАТО, а також сприяння у реалізації курсу України на поглиблення процесу її європейської та євроатлантичної інтеграції. 5. Налагодження зв'язків, інформаційних потоків та співробітництва з Центром Інформації та документації НАТО в Україні; відповідними структурами ЄС та НАТО. 6. Сприяння імплементації стандартів ЄС та НАТО в галузі екобезпеки в контексті європейської та євроатлантичної інтеграції України; допомога Міністерству оборони України у розробці та реалізації плану щодо спільного вирішення екологічних проблем, пов'язаних з військовою діяльністю та імплементацією стандартів НАТО з управління станом середовища у військовому секторі. 7. Експертна оцінка проектів, пов'язаних з істотним впливом на довкілля, розрахунок екологічних ризиків та економічної доцільності прийняття рішень з урахуванням досвіду провідних країн Євросоюзу та НАТО. 8.

Розробка програм та проведення освітніх курсів з екологічних проблем сектору безпеки і оборони, досвіду ЄС і НАТО у цій царині; організація та проведення семінарів, круглих столів, підготовка відповідних видань; аналіз та узагальнення міжнародного досвіду природоохоронної діяльності за конкретними напрямками. Центром проведено низку семінарів та круглих столів з проблем екобезпеки сектору безпеки і оборони України, співпраці з Євросоюзом і НАТО. Фахівці Центру беруть участь у розробленні Річних національних програм Україна-НАТО-2019, 2020, виступають в ЗМІ і теле- радіо-ефірах. Багаторазово виступали перед журналістами України з приводу висвітлення в ЗМІ проблем євроатлантичної інтеграції [1]. А РНП Україна-НАТО-2019 та 2020 рр. уперше містить низку конкретних заходів з істотного поліпшення стану довкілля в секторі оборони України, які були внесені до програми фахівцями ДЕА. Наразі фахівці Центру беруть активну участь у створення РНП Україна-НАТО-2021, є членами Робочої групи при Секретаріаті Кабміну з розроблення національної системи стійкості та багатьох інших заходах з європейської та євроатлантичної інтеграції України в сфері охорони довкілля та забезпечення екобезпеки сектору безпеки і оборони України.

З огляду на наші реалії, необхідність виокремлення Міністерства екобезпеки з Мінекоенерго не викликає жодних сумнівів у фахівців, які опікуються проблемами національної безпеки і розбудовою національної системи стійкості. І лише коли проблеми екобезпеки посядуть належне місце в системі Національної безпеки і в Національній системі стійкості, можна розраховувати на поступове поліпшення стану екосистем, якості середовища, здоров'я людини та мінімізацію шкоди навіть за умов будь-яких потужних збурюючих чинників.

Список використаних джерел

1. Бондар О.І., Гандзюра В.П., Погурельський С.П. Проблеми екобезпеки сектору оборони України та шляхи їх вирішення в умовах європейської та євроатлантичної інтеграції. *Міжнародна науково-практ. конф. "VinSmartEco" (16–18 травня 2019 р. м. Вінниця)*. С. 19-21.

2. Гандзюра В.П. Мова не про користь, а скоріше – про виживання. *Надзвичайна ситуація*. 2006. №7. С. 18-21.

3. Резнікова О. Забезпечення національної безпеки і національної стійкості: спільні й відмінні риси. *Вісник Львівського ун-ту: Серія: філос.-політолог. студії*. 2018. Вип. 19. С. 170–175.

4. Резнікова О.О. Щодо концепції забезпечення національної стійкості в Україні. *Аналітична записка. Серія «Національна безпека»*, 2020. № 8. С. 1-5.

5. Резнікова О.О., Войтовський К. Є. Імплементация принципів стійкості у системі забезпечення національної безпеки Нової Зеландії. *Аналітична записка. Серія «Національна безпека»*, 2020. № 8. С. 5-8.

6. Volodymyr Gandzyura. Environmental Security Issues: Military-Civilian Relationship. *Defense And the Environment/NATO Advanced Research Workshop Effective Communication Related to Recent Environmental Protection Challenges and Activities in the Military Sector*. Bratislava, Slovak Republic. April 22-26, 2003: Abstracts. P.4.

7. Fjader C. The nation-state, national security and resilience in the age of globalization. *Resilience*. 2014. № 2:2. С. 114-129.

8. URL:<https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S2212567114009526>.

9. URL:https://niss.gov.ua/sites/default/files/2019-11/roa_presentation_niss_v01.pdf

Гуменюк Г. Б.
к.б.н., доцент кафедри

*загальної біології та методики навчання
природничих дисциплін
Тернопільського національного
педагогічного університету
імені Володимира Гнатюка*

Хоменчук В. О.
*к.б.н., доцент кафедри хімії
та методики її навчання
Тернопільського національного
педагогічного університету
імені Володимира Гнатюка*

Зіньковська Н. Г.
*к.б.н., доцент кафедри біології,
екології а методики їх викладання
Кременецької обласної
гуманітарно-педагогічної академії
імені Тараса Шевченка*

ЗМІНА ЯКОСТІ ВОДНОГО СЕРЕДОВИЩА ПІД ВПЛИВОМ ЙОНІВ ПЛЮМБУМУ

Постійно зростаюче антропогенне навантаження на водні екосистеми зумовлює порушення природних режимів розвитку річок та призводить до значної трансформації їх кількісного та якісного складу. Сьогодні більшість річок України загалом та Волинської області зокрема є забрудненими. Не виключенням цього є р. Прип'ять та р. Турія, що належать до басейну Дніпра.

Наразі в умовах економічної кризи виробнича діяльність більшості підприємств м. Ковеля, зокрема «Ковельсьільмаш» різко скоротила потреби у воді та відповідно зменшила обсяги стічних вод. Водночас на сьогодні залишається найгостріша проблема р. Турії – повсюдне порушення і не дотримання водоохоронного режиму в населених пунктах її басейну, зокрема в м. Ковель. [6, с.1]. Важкі метали (ВМ) – одні з найбільш небезпечних компонентів забруднення поверхневих

вод України. Не піддаючись, на відміну від органічних речовин, деструкції, вони постійно містяться в тій чи тій формі у водних екосистемах і тому суттєво впливають на якість води та функціонування біоти. [3, с.100, 7, с. 10]. Неесенціальні важкі метали, особливо зі змінною валентністю такі як Плюмбум, виявляють пряму токсичну дію на організми.

Об'єктами досліджень були поверхневі води річок Прип'ять і Турія Волинської області. Відбір проб води проводили з поверхневого горизонту водойм по середині річки на глибині 0,5–0,7 м за допомогою пластикових пробовідбірників об'ємом 1 дм³. Для дослідження вмісту у воді важких металів зразки відбирали в 5-х різних місцях річки Турія і Прип'ять.

Воду фільтрували через мембранний фільтр з діаметром пор 0,45 мкм. Концентрації важких металів визначали за допомогою методу йон-селективної потенціометрії з використанням йонміра EB-74 [4, с. 300, 5, с. 28]. Статистичне опрацювання даних здійснювали за допомогою пакету прикладних програм Statistica 5.5 і Microsoft Office Excel 2010.

Природні води є динамічною хімічною системою, котра містить у своєму складі складний комплекс газів, мінеральних і органічних речовин у вигляді істинних розчинів, а також суспензій і колоїдів, і її стан залежить не лише від умов довкілля, але і від різних процесів, що протікають як ззовні, так і всередині гідросистеми [1, с. 120]. Йони металів є невід'ємними компонентами хімічного складу поверхневих вод та на відміну від забруднювачів органічної природи, вони не розкладаються, а зазнаючи змін, перерозподіляються між компонентами екосистеми, постійно перебуваючи в ній [1, с. 121]. Плюмбум є одним з найтоксичніших і найнебезпечних важких металів. У річкові води він потрапляє разом з аерозольними частинками викидів промислових підприємств, внаслідок спалювання вугілля і нафтопродуктів, із стічними водами металургійної та хімічної промисловості. У водних системах Плюмбум, в основному, адсорбційний, зв'язаний із зваженими частинками, або знаходиться у вигляді розчинних комплексів з гуміновими кислотами [3, с. 100]. Особливості розподілу та міграції Плюмбу обумовлені інтенсивністю осадження та комплексоутворення. Крім того, значна

кількість важкого металу потрапляє у водні екосистеми у складі автомобільних викидів. Найважливіша роль серед різних міграційних форм ВМ, включно Плюмбуму, належить водорозчинним сполукам. Саме їх кількість і визначає інтенсивність включення Плюмбуму в малий біологічний колообіг (рис. 1).

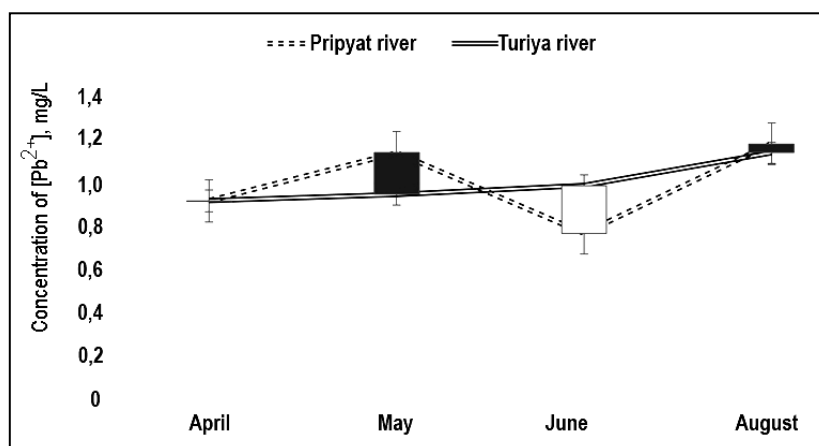

Рис.1 – The lead content in the water of the rivers of the Volyn region, in April-August 2018, ($M \pm m$; $n = 5$)

На всіх водних об'єктах досліджених територій було виявлено перевищення фонових значень [2, с. 300]. В обох водоймах концентрація Плюмбуму зростала з квітня по серпень, що може бути пов'язано з дощовими та талими зливами з ґрунтової поверхні. На нашу думку значна концентрація Плюмбуму у серпні пов'язана з процесом метилювання неорганічних сполук Плюмбуму в донних відкладах, що сприяє мобілізації елементу з мулу. Як відомо, рослини в кінці вегетаційного періоду, поглинувши деяку кількість ВМ, за течією води опускаються в нижні ділянки водойми і там, відмираючи, викликають вторинне забруднення води, віддаючи їй ВМ, біогенні елементи та органічні речовини [3, с. 100].

Отже, враховуючи якісний та кількісний склад токсиканту (Pb) можна стверджувати, що води досліджуваних малих річок Волині мають досить підвищений рівень забруднення. Згідно екологічної класифікації якості поверхневих вод України за ступенем антропогенної забрудненості річки Турія та Прип'ять належать до V категорії (дуже брудні) [2, с. 300].

Знання особливостей просторово-часового розподілу важких металів за компонентами водних екосистем має важливе значення для оцінки якості природних вод, виявлення джерел забруднення та оцінки рівня їх дії на водні екосистеми, дозволяє раціонально організувати систему екологічного моніторингу за станом водного об'єкта.

Для комплексного вирішення проблем санітарної охорони поверхневих водойм від забруднень стічними водами і відходами основних галузей промисловості необхідна розробка та впровадження в практику технологічних, санітарно-технічних та допоміжних заходів, які б зменшили потрапляння стоків важких металів у річки. Також не менш важливим є створення законодавчої та нормативно – правової бази управління водними ресурсами, удосконалення Водного кодексу, поліпшення системи моніторингу, посилення державного нагляду та контролю за скидами із підприємств, дотримання режиму господарювання у водоохоронних зонах.

Список використаних джерел

1. Бияк В.Я., Ляврін Б.З., Хоменчук В.О., Курант В.З. Аналіз гідрохімічних показників малих річок Західного поділля. *Наук. зап. Терноп. нац. пед. ун-ту. Сер. Біол.* Тернопіль, 2010. № 4 (45). С. 115–121.
2. Дуднікова І.І., Пушкін С.П. Моніторинг довкілля. Київ: Вид-во Європ. Університету, 2007. Ч.2. 313 с.
3. Мур Д., Рамамурти С. Тяжелые металлы в природных водах. Контроль и оценка влияния. Москва: Мир, 1987. 288 с.
4. Новиков Ю.В. Ласточкина К.О., Болдина З.Н. Методы исследования качества воды водоемов. Москва: Медицина, 1990. 400 с.
5. Романенко В. Д., Жукинський В. М., Оксіюк О. П. Методика екологічної оцінки якості поверхневих вод за відповідними категоріями. Київ, 1998. 280 с.
6. Регіональні доповіді про стан навколишнього середовища. URL: <https://menr.gov.ua/news/31778.html> (дата звернення 10.11.2019).
7. Холопов Ю. А. Тяжелые металлы как фактор экологической опасности. Самара: СамГАПС, 2003. 16 с.

Утенкова К.О.
*к.е.н, доцент кафедри
бухгалтерського обліку та аудиту
Харківського національного
аграрного університету
ім. В.В. Докучаєва*

ТЕОРЕТИЧНІ ТА МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ОЦІНКИ ЗАГРОЗ ЕКОНОМІЧНІЙ БЕЗПЕЦІ АГРАРНИХ ПІДПРИЄМСТВ

Запорукою успішного функціонування аграрного підприємства в умовах мінливого середовища є ефективне управління власною економічною безпекою. У цьому контексті важливим є розуміння ключових факторів, що мають вплив на економічну безпеку.

Визначення стану економічної безпеки на рівні держави, регіону і підприємства суттєво впливає на прийняття управлінських рішень. Про існування проблеми методичного та інструментального забезпечення визначення стану економічної безпеки на різних ієрархічних рівнях свідчать офіційні документи, науково-методичні рекомендації і дослідження вчених [1].

Зважаючи на це, актуальними є дослідження, що присвячені розробці відповідної методики, яка б дозволила оцінити вплив окремих чинників на стан економічної безпеки аграрних підприємств.

Експертне оцінювання застосовується в аналізі об'єктів (процесів, явищ), оцінки яких не піддаються формалізації та, відповідно, однозначній інтерпретації. Відсутність достовірної інформації про стан об'єкта, його функціонування та результати функціонування або неповнота інформації також сприяють зверненням до експертного оцінювання [2].

З метою отримання детальної інформації, щодо основних загроз, які впливають на економічну безпеку аграрних підприємств та визначення вагомості такого впливу було проведено анкетне опитування групи експертів за Методикою оцінювання впливу окремих

чинників на стан економічної безпеки аграрних підприємств, що розроблена автором. Проведення експертної оцінки вимагає ретельної підготовки. З урахуванням зазначеного вище, експертна оцінка була проведена у такій послідовності (рис. 1).

Опитування було проведено шляхом анкетування групи експертів, яка сформована із провідних учених-економістів та представників виробництва, що мають практичний досвід роботи у сільськогосподарських підприємствах.

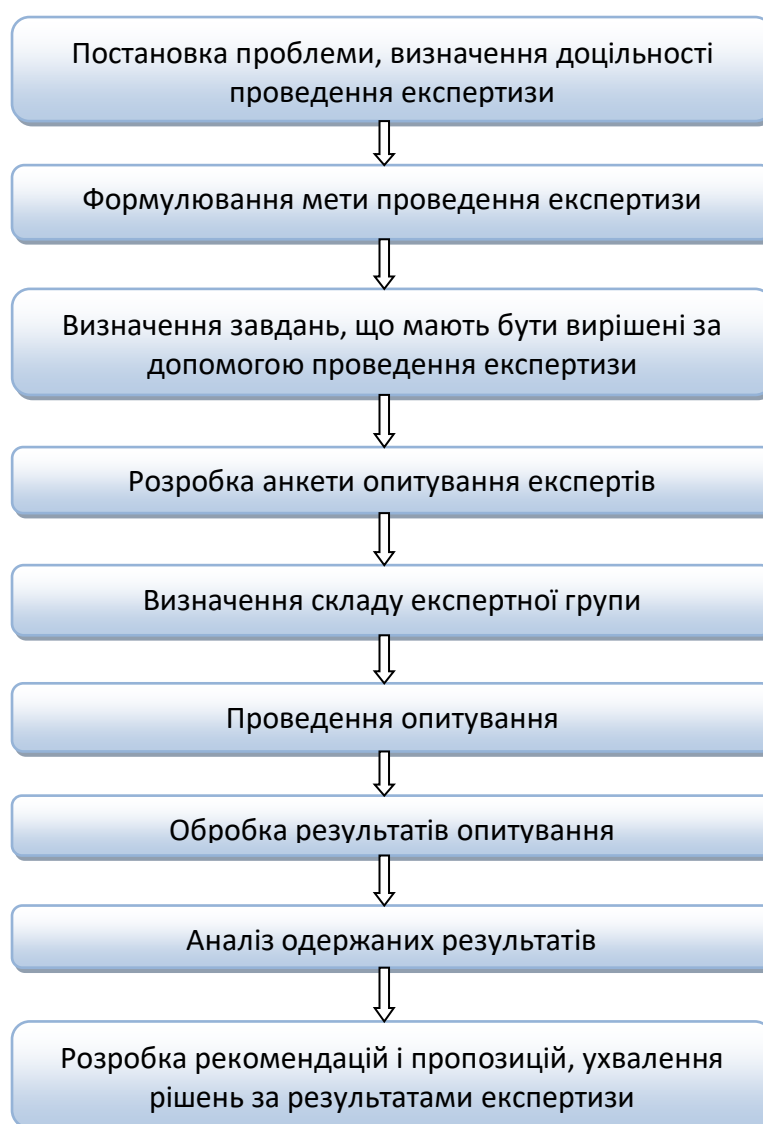

Рис. 1. Етапи проведення експертного опитування

Джерело: сформовано автором на основі [3, 4].

Насамперед, експертам було запропоновано дати відповідь на питання: «Яке із наведених нижче визначень, на Вашу думку,

найбільш точно характеризує термін «економічна безпека підприємства»?». Результати представлено у таблиці 1, за даними якої можна зробити висновок: майже третина експертів (30%) вважає, що економічна безпека підприємства передбачає, перш за все, стабільність функціонування та прогресивний розвиток. Друге місце поділили позиції, згідно з якими сутність цього терміну слід розуміти або як ефективне використання ресурсного потенціалу підприємства (20%), або як захищеність від зовнішніх і внутрішніх загроз (20%).

Таблиця 1

Трактування експертами терміну «економічна безпека підприємства»

№ з/п	Сутність терміну «економічна безпека підприємства»	% відповідей
1	Ефективне використання ресурсного потенціалу підприємства	20,0
2	Стан розвитку виробничо-економічної системи, який запускає механізм запобігання загрозам	13,3
3	Конкурентні переваги у реалізації стратегії підприємства	3,3
4	Стан економічного розвитку	10,0
5	Захищеність від зовнішніх і внутрішніх загроз	20,0
6	Гармонізація економічних інтересів підприємства і суб'єктів навколишнього середовища	3,3
7	Стабільність функціонування та прогресивний розвиток	30,0

Джерело: сформовано на основі проведеного анкетного опитування групи експертів

Наступний блок питань присвячений оцінці зовнішніх і внутрішніх загроз, що впливають на економічну безпеку підприємств аграрного сектору. Він мав на меті виявити найбільш впливові внутрішні і зовнішні загрози економічної безпеки підприємств аграрного сектору [5].

Важливість кожної із загроз експерти оцінювали за 100-бальною шкалою, де 100 балів могла отримати найбільш важлива загроза, на думку експерта, а 0 балів – найменш важлива.

У таблиці 2 представлено рейтинг таких загроз, складений на підставі оцінок експертів. Загрози у рейтингу розміщені від найбільш вагомих (1 місце) до найменш вагомих (20 місце).

Отже, п'ятірку **головних зовнішніх загроз** економічній безпеці підприємств аграрного сектору сформували такі: 1 місце - Непомірквані зміни у законодавстві (71 бал); 2-4 місця - Неефективний механізм державної підтримки аграрного виробництва; Диспаритет цін; Значний податковий тиск (по 63 бали); 5 місце - Втрата ринків збуту (61,5 балів).

Таблиця 2

Рейтинг зовнішніх і внутрішніх загроз економічній безпеці підприємств аграрного сектору

Місце	Зовнішні загрози	Місце	Внутрішні загрози
1	Непомірквані зміни у законодавстві	1	Непрофесійність керівництва підприємства
3	Неефективний механізм державної підтримки аграрного виробництва	2	Погіршення фінансових показників діяльності підприємства
	Диспаритет цін	3	Низький рівень кваліфікації працівників
	Значний податковий тиск	4	Низький рівень мотивації працівників
5	Втрата ринків збуту	5	Відтік кваліфікованих працівників
6	Низька конкурентоспроможність продукції	6	Використання непрогресивних технологій виробництва, технологічне відставання
7,5	Нестабільна політична ситуація	7	Неефективне планування діяльності підприємства
	Несприятливі погоднокліматичні умови	8	Виснаження земельних угідь
9	Корупція	9	Суттєво зношена і морально застаріла технічна

			<i>база</i>
10	<i>Низький рівень доступності кредитних ресурсів</i>	10	<i>Відсутність або недостатній обсяг якісної інформації для прийняття управлінських рішень</i>
11,5	<i>Затяжний військовий конфлікт на сході України та окупація частини території України</i>	11	<i>Відсутність належної системи захисту від потенційних зовнішніх небезпек (промислового шпигунства, рейдерства тощо)</i>
	<i>Економічні кризи</i>	12	<i>Відсутність диференційованого відбору ключових партнерів, контрагентів</i>
13,5	<i>Інфляція</i>	13	<i>Аварії, пожежі, втрата урожаю, інше псування майна спричинені недбалістю працівників</i>
	<i>Рейдерські захоплення</i>	14	<i>Відсутність системного впровадження інновацій</i>
15	<i>Технологічне відставання вітчизняних виробників с.г. продукції</i>	15	<i>Розголошення комерційної таємниці та іншої конфіденційної інформації</i>
16	<i>Порушення виробничих зв'язків</i>	16	<i>Неналежний захист майна підприємства, можливість крадіжок та інших зловживань</i>
17	<i>Низька інвестиційна привабливість, зумовлена нестабільною політичною ситуацією та іншими факторами</i>	17	<i>Неузгодженість стратегічних цілей і задач підприємства та його підрозділів</i>
18	<i>Недобросовісна конкуренція</i>	18	<i>Недотримання екологічних умов</i>

19	<i>Висока конкуренція на світовому ринку продовольства</i>	19	<i>Відсутність маркетингових досліджень</i>
20	<i>Промислове шпигунство</i>	20	<i>Відсутність корпоративної етики</i>

Джерело: сформовано на основі проведеного анкетного опитування групи експертів

П'ятірка **головних внутрішніх загроз** економічній безпеці підприємств аграрного сектору представлена наступним чином: 1 місце – Непрофесійність керівництва підприємства (75,8 балів); 2 місце – Погіршення фінансових показників діяльності підприємства (75,3 балів); 3 місце – Низький рівень кваліфікації працівників (72,0 бали); 4 місце – Низький рівень мотивації працівників (64,7 балів); 5 місце – Відтік кваліфікованих працівників (63,2 балів).

Отримані результати мають виняткове теоретичне і практичне значення, а тому будуть використані у подальших дослідженнях, зокрема, при розробці стратегії розвитку економічної безпеки аграрного сектора.

Список використаних джерел

1. Лойко В.В., Лойко Д.М. Експертна система як інструмент визначення рівня економічної безпеки. *Науково-технічна інформація*. 2015. №3. С. 41-46.
2. Рой О. М. Исследования социально-экономических и политических процессов: учебн. для вузов. Санкт-Петербург: Питер, 2004. 364 с. URL: http://www.ahmerov.com/book_831_chapter_25_3.3._Metodologija_ekspertnykh_o%D1%81enok.html.
3. Ульяновченко О. В. Дослідження операцій в економіці: Підручник. Суми: "Довкілля", 2010. 594 с.
4. Грабовецький Б. Є. Методи експертних оцінок: теорія, методологія, напрямки використання: монографія. Вінниця: ВНТУ, 2010. 171 с.
5. Утенкова К.О. Дестабілізуючі чинники зовнішнього і внутрішнього середовища підприємства та їх вплив на економічну безпеку. *Економіка та держава*. 2019. №8. С. 44-50.

Циватий В. Г.
*к.і.н., доцент,
Заслужений працівник освіти України,
доцент кафедри історії світового українства
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка*

**ЕКОЛОГІЧНА БЕЗПЕКА ТА ЕКОЛОГІЧНА ДИПЛОМАТІЯ ДЕРЖАВИ
В УМОВАХ НОВІТНІХ ТРАНСФОРМАЦІЙ І ГЛОБАЛІЗАЦІЇ ХХІ
СТОЛІТТЯ: ІНСТИТУЦІОНАЛІЗАЦІЯ, ІННОВАЦІЙНА ПРАКТИКА І
НОВІ ВИКЛИКИ ДЛЯ НАВКОЛИШНЬОГО СЕРЕДОВИЩА
(ДІАСПОРАЛЬНИЙ ДИСКУРС)**

Стратегічною метою для України є членство в Європейському Співтоваристві. Особливості сучасного етапу європейської інтеграції України полягають у створенні необхідних передумов для набуття такого членства. Це – і поглиблення демократичних реформ, і підвищення стандартів життя людей, і адаптація вітчизняного законодавства до законодавства ЄС, і безумовно – розширення практичного співробітництва у багатьох сферах, у першу чергу – у сфері колективної безпеки. Екологічна безпека і ядерна безпека у цій сфері займають першу позицію, оскільки ядерні ризики та ядерні аварії мають транскордонний характер. Узагалі ядерна безпека – є загальною проблемою для світової спільноти. Проте, у такій сфері, як ядерна безпека, не можна говорити про абсолютний рівень її досягнення, оскільки наслідки ядерних аварій можуть бути катастрофічними (тому прикладом є Чорнобильська аварія), і процес підвищення ядерної безпеки є постійним.

Тому завдання забезпечення ядерної безпеки та підвищення її рівня завжди знаходиться на порядку денному державних та галузевих структур (інституцій). Воно є пріоритетним при вирішенні питань, що сьогодні стоять на порядку денному перед вітчизняною ядерною енергетикою, це: продовження терміну експлуатації атомних

реакторів; уведення до дії нових потужностей; розвиток вітчизняних виробництв, задіяних в ядерно-паливному циклі (ЯПЦ); безпечне поводження з відпрацьованим ядерним паливом (ВЯП) та радіоактивними відходами (РАВ); вирішення проблем Чорнобильської АЕС; подальше підвищення рівня безпеки діючих атомних блоків; упровадження сучасних ядерних технологій тощо.

У нових умовах світової трансформації та глобалізованого поліцентричного світу XXI століття підтримка екологічної безпеки і сталого розвитку стає важливим аспектом міжнародних відносин в Європі й визначає напрям розвитку європейського співробітництва, спрямованого на забезпечення спільної екологічної політики і екологічної дипломатії, ядерної безпеки і безпеки ядерних технологій. Зважаючи на масштабність і важливість екологічних проблем, значною мірою обумовлених диспропорціями в розміщенні продуктивних сил і нераціональним природокористуванням, усе більше уваги європейськими країнами приділяється питанням екологічної безпеки, її місця та ролі в системі національної безпеки, та пов'язаним з нею аспектам міжнародної стабільності.

Використання міжнародно-політичних і політико-дипломатичних механізмів та відповідного дипломатичного інструментарію з метою становлення системи екологічної безпеки, т. зв. політика екологічної безпеки, представляє собою цілеспрямовану діяльність міжнародних організацій (міжнародних інституцій), національних урядів, неурядових громадських організацій, юридичних і фізичних осіб щодо зменшення гостроти екологічної кризи.

За сучасних умов, коли відбуваються кардинальні інституціональні зміни у взаємовідносинах суспільства й природи, продовжується широка екологізація людської свідомості, включення природоохоронних настанов у структуру прийняття рішень з усіх питань індустріально-технологічного і соціально-економічного розвитку, міжнародне співробітництво переміщується в площину екологічної взаємодії, спільного пошуку адекватних відповідей на існуючі глобальні виклики.

У такій ситуації відбувається формування нового вектору розвитку міжнародних відносин і дипломатії в Європі, в основу якого покладено співробітництво у сфері захисту навколишнього природного

середовища, і який розвивається під впливом глобальних екологічних проблем і процесів – екологічної дипломатії [1, с. 49-56].

Європейське природоохоронне співробітництво, яке покликане як на національному, так і на регіональному рівнях знизити гостроту глобальних екологічних проблем, потребує наукового розуміння сутності та вироблення ефективних заходів щодо його оптимізації. Пошук ефективних засобів адаптації європейської спільноти до глобальних екологічних перетворень та адекватної моделі міжнародних відносин щодо попередження екологічних загроз стає одним із основних завдань дипломатії та політики європейських держав на найближчу перспективу.

Актуалізація екополітичної проблематики в міжнародних відносинах в Європі набуває особливого звучання для України як у зв'язку з її належністю до Європейського простору – одного з екологічно небезпечних і техногеннонасичених, так і з огляду на стратегічну політику держави, спрямовану на інтеграцію в європейські правові, політичні, дипломатичні, інституціональні та економічні системи й наближення до європейських норм і стандартів.

26 квітня 2021 року виповниться 35 років з дня аварії на Чорнобильській АЕС. Ніколи не можна забувати про наслідки аварії на Чорнобильській АЕС і відповідні інноваційні техногенні практики. Адже багато держав і на майбутнє розглядають ядерні технології як одне з найбільш ефективних рішень для задоволення зростаючої потреби в енергії, скорочення викидів парникових газів, пом'якшення змін клімату, а також як противагу коливання цін на викопні джерела енергії.

Важливою складовою міжнародної та політико-дипломатичної діяльності України є міждержавна солідарність у вирішенні наслідків техногенних аварій, таких як, наприклад, аварія на Чорнобильській АЕС. Результативна міжнародна співпраця сприяє формуванню позитивного іміджу України у світі. Міжнародне співробітництво у контексті подолання наслідків Чорнобильської катастрофи протягом 1986-2020 років безумовно дало свій позитивний результат.

Специфічна категорія дипломатичної діяльності – екологічна дипломатія, яка є об'єктивною реальністю більшості країн європейського регіону – на сьогодні не знайшла свого адекватного

гідного втілення не лише у внутрішній політиці України, а й у науково-теоретичних розробках проблематики охорони навколишнього природного середовища [2, с. 37-48].

Останнім часом ця галузь дипломатичної діяльності фактично перетворилася на специфічну та важливу складову міжнародного співробітництва як у багатосторонньому, так і двосторонньому форматі. Злагоджена міжнародна діяльність українських установ з метою охорони навколишнього природного середовища дозволяє не лише оперативно реагувати на зовнішні виклики, але й використовувати екологічну дипломатію як засіб впливу та просування своїх інтересів [3; 4, с. 33-42].

Міжнародний і міждисциплінарний характер екологічних проблем, від вирішення яких залежить виживання і подальший розвиток людства, призвів до появи нових нагальних питань, які торкаються міжнародних відносин, зовнішньої політики і дипломатії, діаспоральної політики [5, с. 4-12].

В умовах поліцентричного (багатополярного) світоустрою ХХІ століття питання екологічної дипломатії та екологічної безпеки держав набувають особливої актуальності, у зв'язку з інституціональними, інтеграційними та діаспоральними процесами усіх сфер міждержавних відносин, у т.ч. – екологічних та промислово-технологічних [6; 7, с. 26-29; 8, с. 66-75].

Екологічні загрози та нові виклики для навколишнього середовища стають планетарними проблемами і потребують на міжнародно-політичному та міжнародно-правовому рівнях своєї інноваційної практики вирішення поставлених природою та людиною питань для їх термінового вирішення або локалізації екологічних загроз. Традиції та інновації в питаннях екологічної безпеки та збереження навколишнього середовища потребують інституціональної консолідації. Для України це питання актуалізується і завдяки підтримки у вирішенні багатьох питань з боку української діаспори та діаспоральної політики держав, як наприклад – питання чорнобильської катастрофи та інших природних і техногенних катастроф [8, с. 66-75].

У порядку денному міждержавних відносин в умовах поліцентричного світу ХХІ століття все частіше постають питання і

проблеми техногенної безпеки в Україні та світі в контексті основних завдань екологічної дипломатії.

Під час міждержавних зустрічей особливу увагу приділяється інституціональному розвитку та пріоритетам дипломатичної діяльності, а також міжнародно-політичному співробітництву в питанні Чорнобильської катастрофи і міжнародній солідарності у вирішенні наслідків техногенних аварій. Важливою складовою цих міжнародно-політичних процесів і зовнішньополітичних процесів є діаспоральна політика держав і інституціональна політика міжнародних організацій як світового, так і регіонального рівнів, зокрема у сфері ядерної безпеки та ядерних технологій.

Отже, участь України в процесі формування природоохоронного співробітництва міжнародної спільноти створює інституціональні умови нашій державі для посилення її позицій у двосторонньому і багатосторонньому переговорному процесі з екологічної проблематики, можливості впливати на хід формування глобальної стратегії сталого розвитку та обстоювати свої національні інтереси. Лише зрозумівши наявні загрози й кореспондувавши їх з ефективними заходами на національному рівні, Україна зможе стати активним учасником глобальної системи захисту навколишнього природного середовища, формувати її й адекватно забезпечувати підтримку своїх національних інтересів у галузі збереження та сталого використання природних ресурсів.

Міждержавне екоспівробітництво та екоспівробітництво є новим інноваційним напрямом діяльності інститутів двосторонньої та багатосторонньої дипломатії. Пріоритетним завданням МЗС України у 2020-2021 роках є планування та реалізація плану заходів щодо організації та проведення закордонними дипломатичними установами заходів у зв'язку з 35-ми роковинами Чорнобильської катастрофи, у тому числі за участю представників української громадськості за кордоном, української діаспори, а також забезпечення участі в заходах в Україні іноземних делегацій та дипломатичного корпусу, акредитованого в державі, як складової іміджевої та екологічної дипломатії України.

Список використаних джерел

1. Карнаухова А. М. Екологічна дипломатія набирає вагу. *Політика і час*. 2006. № 6. С. 49-56.
2. Авдеева Т.Г. Экологическая дипломатия. *Международная жизнь*. 2001. № 5. С. 37-48.
3. Пронин М. А. Экзистенция: забытый Чернобыль: записки ликвидатора: философско-антропологический очерк. М.: Канон+РОИИ «Реабилитация», 2016. 224с. : ил.
4. Ушаков И. Б. Саноцентрическая оценка качества жизни при прогнозировании медицинских последствий сложных экологических ситуаций на примере чернобыльской аварии. *Авиакосмическая и экологическая медицина*. 1993. № 5-6. С. 33-42.
5. Барбашев С. В. Современное состояние и направления деятельности по повышению экологической безопасности атомной энергетики. *Ядерна енергетика та довкілля*. 2016. №1(7). С. 4-12.
6. Chekalenko L. D. Foreign Policy of Ukraine: monograph / Based on the scientific concept of Professor Lyudmyla D. Chekalenko / Scientific editor Rector of the Diplomatic Academy of Ukraine under the Ministry of Foreign Affairs of Ukraine V. G. Tsivatyi. Kyiv, 2016. 294 p.
7. Ціватий В. Г., Громико О. А. Поліцентричність сучасного світоустрою: мегатренд ХХІ століття: (інституційний контекст). *Зовнішні справи*. 2014. № 8. С. 26-29.
8. Ціватий В.Г. Типологія третьої хвилі української еміграції та історичні паралелі міграційного сьогодення. *Народна творчість та етнологія*. 2020. № 1(383). С. 66-75.

Наукове видання

**Збірник тез доповідей
Міжнародної науково-практичної конференції**

**“СТРАТЕГІЯ РОЗВИТКУ ДЕРЖАВИ В УМОВАХ НОВІТНІХ
ВИКЛИКІВ МІЖНАРОДНОМУ ПОРЯДКУ: ПОЛІТИЧНИЙ,
ПРАВОВИЙ, ЕКОНОМІЧНИЙ, ГУМАНІТАРНИЙ, ЕКОЛОГІЧНИЙ
ВИМІРИ”**

5 травня 2020 року

Тернопіль

Видавництво
Тернопільського національного педагогічного університету
імені Володимира Гнатюка
46027, Тернопіль, вул. М. Кривоноса, 2, тел. 43-57-97
Свідоцтво про державну реєстрацію ТР № 241 від 18.11.97

Підписано до друку 15 травня 2020 р.
Формат 60x90 1/16. Ум. друк. арк. 9,2. Обл.-вид. арк. 9,9. Папір
офсетний.
Друк Rezo.
Замовлення № 45. Наклад 100 прим.

csais.tneu@gmail.com

<https://www.facebook.com/center.tneu/>